

Studia Mundi - Economica

2022. Vol. 9. No. 2.

Studia Mundi - Economica

Vol. 9. No. 2.

IMPRESSZUM

Szerkesztőbizottság elnöke:

Szűcs István

Főszerkesztő:

Káposzta József

Szerkesztőbizottság tagjai:

- Bandlerova, Anna – Slovak University of Agriculture in Nitra, Slovakia
Bielik, Peter – Slovak University of Agriculture in Nitra, Slovakia
Csath, Magdolna – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Curt, Paula – Babeş-Bolyai University Cluj-Napoca, Romania
Dávid, Lóránt – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Erokhin, Vasilii – Harbin Engineering University, China
Farkas, Tibor – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Géczi, Gábor – Testnevelési Egyetem
Horska, Elena – Slovak University of Agriculture in Nitra, Slovakia
Ivolga, Anna – Stavropol State Agrarian University, Russia
Kinal, Jaroslaw – University of Rzeszow, Poland
Kollár, Péter – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Koncz, Gábor – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Loretts, Olga G. – Ural State Agricultural University, Russia
Maciejczak, Mariusz – Warsaw University of Life Sciences
Madleňák, Radovan – University of Žilina, Slovakia
Mitrofanova Vasilievna, Inna – Southern Science Center of the Russian Academy of Sciences, Russia
Nagy, Henrietta – Milton Friedman Egyetem
Nagyné Molnár, Melinda – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Neszmélyi, György Iván – Budapesti Gazdasági Egyetem
Russin, John S. – LSU Agricultural Center, USA
Stratan, Alexandru – National Institute for Economic Research, Moldova
Szabó, Zoltán – Soproni Egyetem
Szalay, Zsigmond Gábor – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Széles, Zsuzsanna – Soproni Egyetem
Szlávicz, Ágnes – University of Novi Sad, Serbia
Tóth, Tamás – Milton Friedman Egyetem
Trzcielinski, Stefan – Poznan University of Technology
Vinogradov, Szergej – Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Zmija, Janusz – University of Agriculture in Krakow

Szerkesztő:

Némediné Kollár Kitti

Technikai szerkesztő:

Pető István

Urbánné Malomsoki Mónika

Szerkesztőség címe:
2100 Gödöllő, Páter Károly u. 1.
E-mail: studia.mundi@uni-mate.hu, Honlap: <http://studia.mundi.gtk.szie.hu/>

Kiadó:
Szent István Egyetemi Kiadó és Üzemeltető Nonprofit Kft.
2100 Gödöllő, Páter Károly u. 1.
HU ISSN 2415-9395
2022.

Tartalomjegyzék / Table of contents

AZ ONLINE VÁSÁRLÁSI SZOKÁSOK VIZSGÁLATA A GENERÁCIÓK SZEMPONTJÁBÓL.

ANALYSIS OF GENERATION DIFFERENCES IN ONLINE SHOPPING HABITS AND BEHAVIOUR.

Balogh-Kardos Valentina, Gál Tímea.....1-11

A SZOCIÁLIS FARMOK HELYZETE ÉS ELMÉLETI KERETEI.

THE SITUATION OF SOCIAL FARMS AND THE THEORETICAL FRAMEWORKS.

Bazsik István.....12-23

RÉGI KIHÍVÁSOK, ÚJ VÁLASZOK – A DUÁLIS SZAKKÉPZÉS PÁLYASZOCIALIZÁCIÓT ELŐTÉRBE HELYEZŐ, ÚJ TÍPUSÚ MEGKÖZELÍTÉSE.

OLD CHALLENGES, NEW RESPONSES – A NEW APPROACH TO DUAL VOCATIONAL TRAINING WITH A FOCUS ON CAREER SOCIALISATION.

Kenderfi Miklós, Kulcsár Szilvia, Fűrész István.....24-36

GENERÁCIÓS KÜLÖNBSEGEK ÉS MOTIVÁCIÓ AZ ÉLELMISZERIPARBAN.

GENERATIONAL DIFFERENCES AND MOTIVATION IN THE FOOD INDUSTRY.

Kömüves Zsolt, Hopp Alexandra, Szabó-Szentgróti Gábor.....37-48

A HELYBEN LAKÓ GAZDÁLKODÓK TERÜLETI ELOSZLÁSÁNAK ÉS FORRÁSFELHASZNÁLÁSÁNAK VIZSGÁLATA.

ANALYSIS OF THE TERRITORIAL DISTRIBUTION AND SUPPORT USAGE OF LOCAL FARMERS.

Lipcsei József.....49-57

AZ AGRÁRDIGITALIZÁCIÓ ELTERJEDÉSÉT SEGÍTŐ KUTATÁSI IRÁNYOK ÉS LEHETŐSÉGEK.

RESEARCH DIRECTIONS AND OPPORTUNITES SUPPORTING THE SPREAD OF AGRICULTURE DIGITALISATION.

Nátz Katalin, Véghné Kohut Dorottya, Szalay Zsigmond Gábor.....58-70

LESSONS LEARNT FROM PAST ECONOMIC GROWTH PATTERNS AND REGIONAL DISPARITIES IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES.

Zoltán Peredy, Balázs Laki, László Péli.....71-89

**AZ ONLINE VÁSÁRLÁSI SZOKÁSOK VIZSGÁLATA A GENERÁCIÓK
SZEMPONTJÁBÓL**
ANALYSIS OF GENERATION DIFFERENCES IN ONLINE SHOPPING HABITS AND
BEHAVIOUR

Balogh-Kardos Valentina¹, Gál Tímea²

¹PhD hallgató,²egyetemi docens

^{1,2}Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Marketing és Kereskedelem Intézet
E-mail: kardos.valentina@econ.unideb.hu¹, gal.timea@econ.unideb.hu²

Összefoglalás

Az online vásárlás egyre inkább a hétköznapi életünk részévé vált, melynek hatására az e-kereskedelem volumene exponenciálisan növekedett az elmúlt években. Az e-kereskedelem mellett a közösségi média oldalak használata is életünk szerves részét képezi, amelynek jelentős hatása van a vásárlásainkra is. Célkitűzésül azt fogalmaztuk meg, hogy megvizsgáljuk az online vásárlási szokásokat, az azokat befolyásoló tényezőket. Kutatási célkitűzésünk teljesítése érdekében online kérdőíves felmérést végeztünk, melynek elemszáma 477 fő. Eredményeink alapján megállapítható, hogy az online vásárlás gyakorisága, a webáruházak böngészése és az online vásárlásra való havi költésnél generációs különbségek tárhatóak fel. A fiatal generáció tagjai az online vásárlás mellett a webáruházak kínálatát is gyakrabban böngészik, míg az X generációsokra a magasabb átlagos havi költés jellemző. A mintánkban szereplő online vásárlók könnyűnek ítélik meg az online vásárlást, amelyeket kényelmesen az otthonukból is megvalósíthatnak, elkerülve a nagy tömegeket. Az online vásárlást emellett jelentősen befolyásolják különböző közösségi média oldalak, melyeknek köszönhetően más fogyasztóktól származó információkhoz, véleményekhez juthatnak. Az eredményekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az online kereskedelemmel foglalkozó vállalatoknak célcsoportjuk alapján differenciált marketingakciókat kell kidolgozniuk és alkalmazniuk. A nőket megcélzó termékek vagy szolgáltatások esetében például célszerű lehet influenszerek bevonása a különböző reklámkampányokba, tekintettel arra, hogy a nők az alternatívák keresése és értékelése kapcsán jelentősebb figyelmet fordítanak a közösségi médiára, mint a férfiak.

Abstract

Online shopping has become more and more a part of our everyday lives, with e-commerce volumes growing exponentially in recent years. In addition to e-commerce, the use of social media sites is an integral part of our lives and has a significant impact on our shopping. Our objective is to examine online shopping habits and the factors that influence them. To achieve our research objective, we conducted an online questionnaire survey with 477 respondents. Our results show that there are generational differences in the frequency of online shopping, browsing online stores and monthly spending on online shopping. In addition to online shopping, members of the younger generation browse online shops more frequently, while Generation X is characterised by higher average monthly spending. The online shoppers in our sample perceive online purchases as easy to make from the comfort of their own homes, avoiding large crowds. In addition, online shopping is significantly influenced by various social media sites, which provide access to information and opinions from other consumers. From the results, we can conclude that e-commerce companies need to develop and implement differentiated marketing actions based on their target group. For example, in the case of products or services targeted at women, it may be appropriate to include influencers in various

advertising campaigns, given that women pay a lot of attention to social media when searching for and evaluating alternatives.

Kulcsszavak: *fogyasztói magatartás, online kereskedelem, online vásárlás.*

JEL besorolás: *L81, M31*

LCC: *HF5428-5429.6*

Bevezetés

Az online vásárlás egyre inkább a hétköznapijaink részévé válik, amelyet jól bizonyít, hogy az elmúlt években a globális kiskereskedelem mérete exponenciálisan növekedett. A 2014-es 1.336 milliárd dolláros piacméretről 2021-re megközelítőleg 5 000 milliárd dollárra emelkedett, szakértői előrejelzések szerint 2025-ben pedig meg fogja közelíteni a 7 500 milliárd dollárt (Chevalier, 2022). A kiskereskedelem 2019 és 2020 között jelentős 27%-os növekedést ért el, amelyhez nagymértékben hozzájárult a COVID-19 világjárvány is, hiszen bezártak a fizikai üzletek, tehát a fogyasztók kénytelenek voltak online megrendelni a termékeket, később pedig az üzletek kinyitása után a járványtól való félelem miatt is inkább e mellett tették le a voksukat (Törőcsik et al., 2021; Nistor, 2021).

Lone és munkatársai (2021) megállapítása alapján a 16 és 74 éves korosztály 69%-a használta az internetet online vásárlásra, illetve az emberek 72%-a rendelt, leggyakrabban ruházati cikkeket. Az online vásárlók számában Európában olyan országok állnak az élen, mint az Egyesült Királyság, Hollandia és Dánia, ugyanakkor meg kell említeni, hogy pl. Csehországban vagy éppen Magyarországon is az elmúlt években az internetfelhasználók növekedésével együtt az online vásárlások száma is emelkedett. Magyarországon azonban az e-kereskedelem volumene elmarad a közép-európai átlagtól (3,00%), a GDP 2,33%-át teszi ki, szemben Csehországgal, ahol ez az arány 5,71% (Lone et al., 2021).

A Digitális Közönségmérés Tanács (2021) eredményei alapján az internetpenetráció tekintetében jelentős különbségek mutatkoznak Magyarországon. Amíg a Baby-boomer generációban az internetpenetráció nem éri el a 60%-ot (57,1%), addig az Y-generációnál meghaladja 92%-ot, a Z-generáció esetében pedig a 93%-ot. Mindennek pedig hatása van az online vásárlásokra, így az e-kereskedelemre is.

A COVID-19 világjárvány miatt elrendelt karanténszabályok miatt jelentős változások következtek be a vásárlási szokásokban. A PwC (2020) felmérése alapján a vásárlók több, mint egyharmada már online vásárol élelmiszert, és saját bevallásuk szerint döntő többségük (86%) ezt a szokásukat a koronavírus-járványt követően is megtartják. A KPMG (2021) vizsgálatában arra a megállapításra jutott, hogy a kutatásokba bevont emberek közel 70%-a többet vásárolt online a COVID-19 kitörése óta, megközelítőleg 50%-uk pedig ehhez több eszközt, akár párhuzamosan is használva.

Lissitsa és Kol (2016) szerint a vásárlási szokásokban és magatartásban jelentős generációs különbségek mutatkoznak. Ezt megerősíti Balogh és Mészáros (2021), akik szerint a generációs hovatartozás képes befolyásolni a fogyasztói magatartást. E különbség részben fakadhat abból, hogy a különböző generációk eltérő forrásokra támaszkodnak vásárlási döntésük folyamatában. Hofmeister-Tóth (2014) szerint a 2010-es évek elején az X-generáció tagjai jellemzően a rokonok és barátok ajánlásaiból, illetve reklámújságokból táplálkoztak az információkeresésük során, ezzel szemben az Y és Z generációhoz tartozó fiatalok vásárlási döntéseiket megelőzően előzetes internetes kutatást végeznek az alternatívák összehasonlításához (Eger et al., 2021),

elsődleges forrásukká pedig a közösségi oldalak váltak (Cooley-Parks – Yancy, 2019; Kawaf – Istanbuluoglu, 2019; Töröcsik et al., 2019).

Kutatási célkitűzésünk, hogy megvizsgáljuk az online vásárlási szokásokat, az azokat befolyásoló tényezőket, illetve feltárjuk azt, hogy generációk szerint kimutathatók-e jelentős eltérések.

Anyag és Módszertan

Kutatási célkitűzésünk teljesítése érdekében online kérdőíves felmérést végeztünk 2022 tavaszán kényelmi mintavétellel, melyet a közösségi média segítségével különböző oldalakon, csoportokban osztottunk meg. Az egyik legnépszerűbb közösségi oldalon, a Facebook platformján és azon belül is a Magyarországi nagyvárosok zárt csoportjaiban tettük közzé a posztunkat. A kérdőívünket nemzetközi szakirodalom alapján állítottuk össze (Rao et al., 2018), amely 3 fő kérdéscsoportot tartalmaz: 1) vásárlási szokások, 2) online vásárlást befolyásoló tényezők, 3) demográfiai kérdések. Az első részben olyan kérdésekre kellett válaszolniuk a kitöltőknek, mint például, milyen gyakran vásárolnak online, milyen gyakran böngészik a különböző webáruházak kínálatát, vagy éppen, hogy havonta átlagosan mennyit költenek online vásárlásra. Az online vásárlást befolyásoló tényezők esetében a Rao és munkatársai (2018) által létrehozott modellt alkalmaztuk. A modell összesen 24 állítást tartalmaz, amelyre a kérdőív kitöltőinek 1-5 terjedő Likert-skálán kell válaszolniuk annak alapján, hogy az adott állítás mennyire befolyásolja a vásárlási magatartásukat. Az állítások 6 faktorhoz tartoznak (1. könnyű használat és kényelem, 2. biztonság, 3. hasznosság, 4. időgazdálkodás, 5. kimenő logisztika és 6. visszajelzés), azonban a vizsgálatunkban nem a modell adaptálását tűztük ki célul, így a faktorok analízise helyett az állítások vásárlói magatartást befolyásoló szerepét elemeztük.

1. táblázat A minta demográfiai jellemzése

Változó	Kategóriák	Gyakoriság (fő)	Arány (%)
Nem	Nő	351	73,6
	Férfi	126	26,4
Generáció	X	121	25,4
	Y	132	27,7
	Z	220	46,1
Település	Főváros	37	7,8
	Megyei jogú város	244	51,2
	Város	133	27,9
	Község	63	13,2
Iskolai végzettség	Alapfokú	5	1,0
	Középfokú	249	52,2
	Felsőfokú	223	46,8
Jövedelmi helyzet	Nincs aktív	73	15,3
	Átlag alatti	141	29,6
	Átlagos	159	33,3
	Átlag feletti	103	21,6

Forrás: Saját kutatás, saját szerkesztés (N= 477).

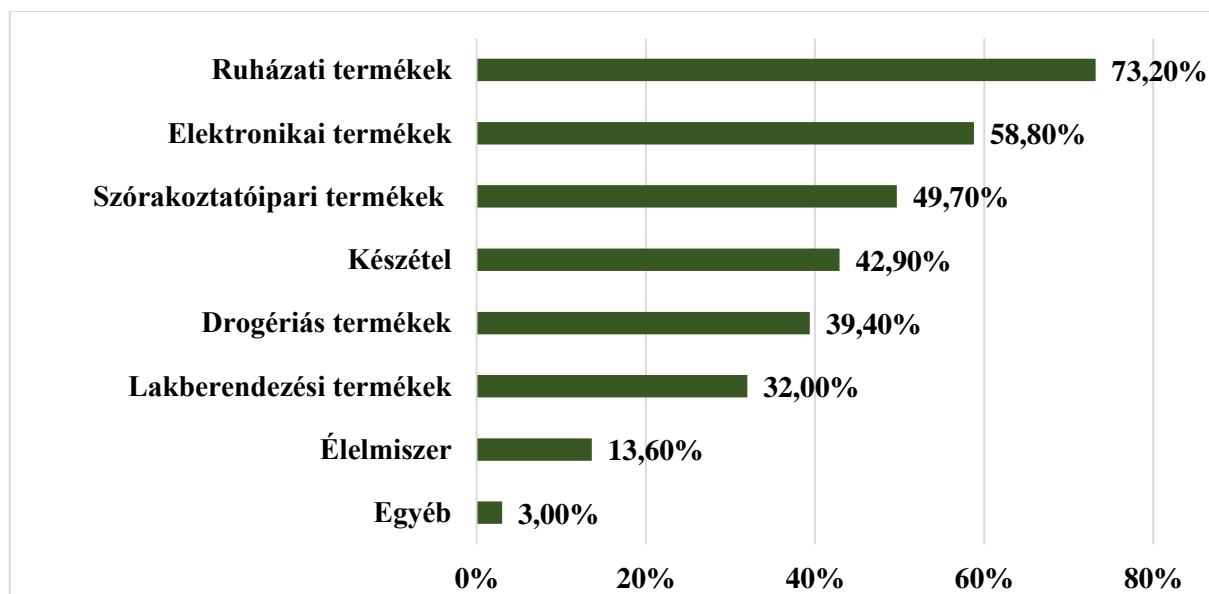
Az adatokat az IBM SPSS Statistics 25 statisztikai programmal dolgoztuk fel, melynek keretében leíró statisztikai mutatókat, khi-négyzet próbákat és hipotézisvizsgálatokat végeztünk. A hipotézisvizsgálatot megelőzően Kozák (2020) alapján Kolmogorov-Szmirnov próbával normalitás vizsgálatot végeztük. Tekintettel arra, hogy a minta nem normál eloszlást követ ($p < 0,05$), így a hipotézisvizsgálatokat nem paraméteres statisztikai próbákkal, Mann-Whitney teszttel, valamint Kruskal-Wallis-próbával végeztük. A Mann-Whitney-próba a kétmintás t-próba, míg a Kruskal-Wallis-próba a varianciaanalízis nem paraméteres statisztikai vizsgálatok (Vargha, 2016; Balogh – Bácsné, 2020).

A kutatási mintánk nem tekinthető reprezentatívnak. A kérdőívünket összesen 477 fő töltötte ki, melynek többsége nő (73,6%). A mintánkban három generáció képviseltette magát, legnagyobb aránnyal a Z-generáció tagjai (46,1%), őket követte az Y-generáció (27,7%), majd az X-generációsok (25,4%). A válaszadók legnagyobb része megyei jogú városban él, iskolai végzettségüket tekintve pedig 99%-a legalább középfokú végzettséggel rendelkezik. Jövedelmi helyzetük alapján 33,3% átlagos, 29,6% átlag alatti, 21,6% átlag feletti jövedelemmel bír, míg 15,3% azt válaszolta, hogy nincs aktív keresete (1. táblázat).

Eredmények

A kitöltők 99%-a már vásárolt online, így a későbbi vizsgálatokban a minta ezen részére fókuszálunk, melynek elemszáma 473 fő.

A terméktípusra vonatkozó kérdésünknel a válaszadók több, előre meghatározott válaszlehetőség közül választhattak. A terméktípusok sorba rendezését követően megállapíthatjuk, hogy a mintánkban szereplő online vásárlók leggyakrabban *ruházati* (73,2%), *elektronikai* (58,8%), illetve *szórakoztatóipari termékeket* (49,7%) vásárolnak. Eredményeink jelentősen eltérnek Tari (2018) korábbi megállapításaitól, hiszen Tari vizsgálati mintájában az *ételrendelés*, *élelmiszer*, *bevásárlás*, *napi fogyasztási cikkek*, a *banki és biztosítási szolgáltatások*, valamint a *jegyrendelés* voltak a leggyakrabban vásárolt termékkategóriák (1. ábra). Az eltérő eredmények véleményünk szerint a vásárlási szokások változásával, illetve például a ruházati termékek esetében a Magyarországon is megjelenő online divat webáruházak széles körben való elterjedésével magyarázható.

1. ábra: Az online vásárolt terméktípusok rangsora (N=473)

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A válaszadóink döntő többsége (71,50%) havi rendszerességgel vásárol online, 44,90%-a pedig havonta többször. A vásárlás gyakoriságára vonatkozó kérdést megvizsgáltuk a tekintetben is, hogy feltárhatóak-e különbségek a nem, a generációk, illetve a jövedelmi helyzet változók mentén. A keresztábra-elemzések a férfiak és nők között nem tárt fel szignifikáns különbséget ($p=0,16$), ugyanakkor a generációk ($p=0,00$) és a jövedelmi kategóriák ($p=0,00$) között jelentős eltérések mutatkoznak. A korrigált maradékérték alapján a Y-generációsokra jellemzőbb, hogy hetente, illetve havonta többször, a Z-generáció tagjaira, hogy havonta, míg az X-generációsokra, hogy ritkábban, mint havonta vásárolnak online (2. táblázat).

2. táblázat Generációs különbségek a vásárlás gyakoriságában (N=473)

Generáció	Vásárlás gyakorisága				Összesen
	Hetente többször	Havonta többször	Havonta	Ritkábban, mint havonta	
X	5,79	31,36%	21,49%%	41,32%	121
Y	19,70%	42,42%	16,67%	21,21%	132
Z	7,73%	31,40%	35,45%	25,45%	220
<i>khi-négyzet: 40,8</i>					
<i>p: 0,00</i>					

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A jövedelmi helyzetet megvizsgálva megállapítható, hogy minél magasabb jövedelemmel rendelkeznek a válaszadók, annál gyakrabban vásárolnak online. A korrigált maradék érték alapján az átlag feletti jövedelemmel rendelkezőkre szignifikánsan jellemzőbb, hogy hetente többször vásárolnak online, ezzel szemben az átlag alatti jövedelműek a ritkábban, mint havonta kategória esetében felülreprezentáltak (3. táblázat).

3. táblázat Jövedelmi különbségek a vásárlás gyakoriságában (N=473)

Jövedelem	Vásárlás gyakorisága				Összesen
	Hetente többször	Havonta többször	Havonta	Ritkábban, mint havonta	
Nincs aktív	5,48	30,14%	31,51%%	32,88%	141
Átlag alatti	8,51%	29,79%	25,53%	36,17%	159
Átlagos	7,55%	36,85%	30,19,%	26,42%	103
Átlag feletti	21,36%	40,78%	19,42%	18,45%	73
<i>khi-négyzet: 28,50</i>					
<i>p: 0,00</i>					

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a konkrét vásárlás mellett vajon milyen gyakran böngészik a válaszadóink a webáruházak kínálatát, illetve e tekintetben is mutathatóak-e ki eltérések a különböző demográfiai változók mentén. Nemek *A vásárlás és a webáruházak böngészése mellett megvizsgáltuk azt is, hogy a kérdőívet kitöltő online vásárlók átlagosan mennyit költenek havont* tekintetében a böngészés esetében sem tárható fel szignifikáns különbség, azonban a vásárlás gyakoriságához hasonlóan generációs szinten és jövedelmi kategóriák

esetén jelentős eltérések találhatóak. A három generáció között az alapvető arányokat tekintve nincsenek különbségek, ugyanakkor a korrigált maradék érték alapján az X-generáció tagjai a hetente többször kategóriában alul, míg a ritkábban, mint havonta kategória esetében felülreprezentáltak, míg a havonta kategória szignifikánsan jellemzőbb a Z generációsokra (4. táblázat).

4. táblázat Generációs különbségek a webáruházak böngészésének gyakoriságában (N=473)

Generáció	Böngészés gyakorisága				Összesen
	<i>Hetente többször</i>	<i>Havonta többször</i>	<i>Havonta</i>	<i>Ritkábban, mint havonta</i>	
<i>X</i>	47,93%	29,75%	8,26%	14,05%	121
<i>Y</i>	61,36%	30,30%	5,30%	3,03%	132
<i>Z</i>	57,73%	21,82%	14,55%	5,91%	220
<i>khi-négyzet: 24,30</i>					
<i>p: 0,00</i>					

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

Jövedelem esetén az állapítható meg, hogy az átlagtól alacsonyabb jövedelemmel rendelkezőkre kevésbé, míg az átlag felettiekre pedig jellemzőbb, hogy hetente többször böngészik a webáruházak kínálatát. Emellett az átlag feletti jövedelemmel bíró válaszadóink a havonta kategória esetében alulreprezentáltak (5. táblázat).

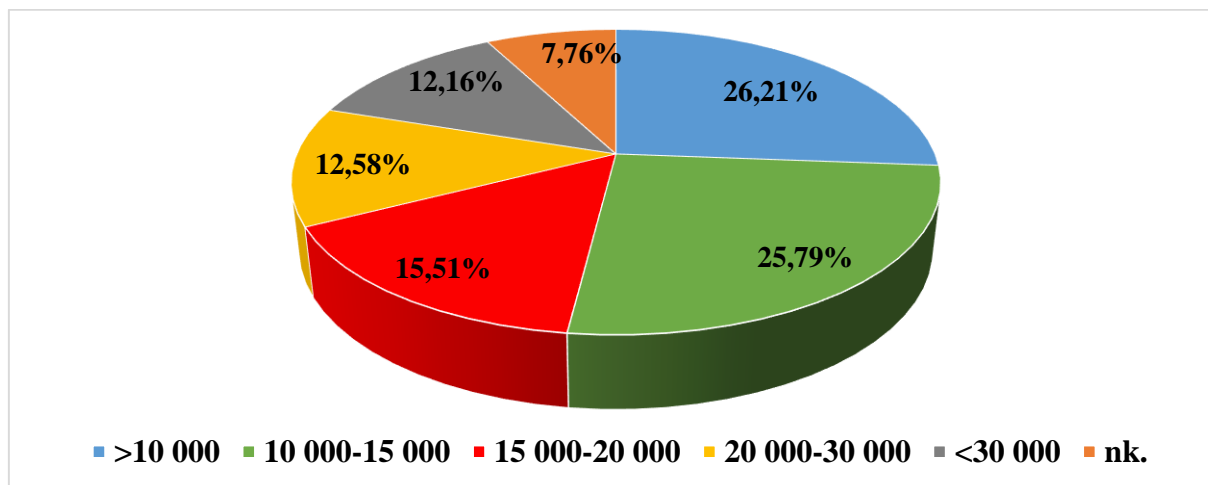
5. táblázat Generációs különbségek a webáruházak böngészésének gyakoriságában (N=473)

Jövedelem	Böngészés gyakorisága				Összesen
	<i>Hetente többször</i>	<i>Havonta többször</i>	<i>Havonta</i>	<i>Ritkábban, mint havonta</i>	
<i>Nincs aktív</i>	57,73%	21,92%	15,07%	5,48%	141
<i>Átlag alatti</i>	46,10%	31,91%	14,18%	7,80%	159
<i>Átlagos</i>	55,97%	27,04%	8,18%	8,81%	103
<i>Átlag feletti</i>	68,93%	20,39%	4,85%	5,83%	73
<i>khi-négyzet: 17,71</i>					
<i>p: 0,04</i>					

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A mintában szereplő online vásárlók többsége (52%) 15 ezer forint alatti összeget költ havonta online vásárlásra, 15,51%-a 15 és 20 ezer forinti összeget, 12,58%-a 20 és 30 ezer forinti összeget, míg 12,16%-a 30 ezer forintnál is magasabb összeget (2. ábra). A keresztábra-elemzések szerint, a nőkre jellemzőbb a 30 ezer forint feletti költés ($p=0,01$), a Z generációsokra a 10 ezer forint alatti, az X-re a 30 ezer k feletti ($p=0,00$), illetve evidenciaként tekinthetünk arra, hogy az emberek minél magasabb jövedelemmel rendelkeznek, annál többet költenek online vásárlásra a minta alapján ($p=0,01$). A Z generáció tagjainak alacsonyabb költésére

vélhetően befolyással bír, hogy vagy még nincs önálló keresetük, illetve pályakezdők lévén, még alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek.

2. ábra: Online vásárlásra való átlagos havi költés (N=473)

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A Rao és munkatársai (2018) által kialakított online befolyásoló tényezők modellje 24 állítást tartalmaz, melyből praktikussági okok miatt a számtani átlagok alapján a 10 legmeghatározóbbat elemeztük. Ez a 10 állítás a 6. táblázatban látható. A válaszadók a legmagasabbra a „Az internetes hozzáférés könnyűvé teszi az online vásárlást” (4,57) értékelték. Az online vásárlási magatartásukat befolyásolja még, hogy az online vásárlás otthonról is megvalósítható (4,23), olyan termékeket is megvásárolhatnak, amelyek egyediek vagy korlátozottan elérhető a környezetükben (4,00), a közösségi média pedig az online vélemények és az információk gyűjtése szempontjából fontos (3,82).

6. táblázat: Az online vásárlást befolyásoló tényezők rangsora (N=473)

Állítás	Átlag	SD	Módusz
<i>Az internetes hozzáférés könnyűvé teszi az online vásárlást.</i>	4,57	0,83	5
<i>Online vásárolok, hiszen azt otthonról is meg tudom valósítani.</i>	4,23	1,05	5
<i>Nem szeretem, amikor szállítási díjat kell fizetni az online vásárlásnál.</i>	4,16	1,10	5
<i>Olyan termékek vásárlására használom az internetet, amelyek egyébként, vagy nem elérhetőek a közelemben, vagy egyediek.</i>	4,00	1,13	5
<i>Az online vásárlás során könnyű kiválasztani a kívánt terméket, és összehasonlítani más termékekkel.</i>	4,00	1,13	5
<i>Online vásárolni könnyebb.</i>	3,86	1,13	5
<i>A közösségi média segít abban, hogy vásárlói véleményeket találjak az online vásárlás előtt.</i>	3,82	1,13	4
<i>A közösségi média segít abban, hogy információkat gyűjtsék a termékekről, amelyeket online szeretnék megvenni.</i>	3,82	1,14	5
<i>Online vásárlásnál időben szállítanak.</i>	3,72	0,98	4
<i>Online vásárolok, mert elkerülhetem az üzletekben a tömeget.</i>	3,68	0,13	5

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

A Mann Whitney és a Kruskal-Wallis-próbák szignifikáns eltéréseket tártak fel az online vásárlást befolyásoló tényezők, valamint a nem, a generáció és a jövedelmi helyzet változók között. Nem tekintetében valamennyi állítást szignifikánsan magasabbra értékelték a nők, kivételt képeznek ez alól az „Az online vásárlás során könnyű kiválasztani a kívánt terméket, és összehasonlítani más termékekkel”, valamint az „Online vásárolok, mert elkerülhetem az üzletekben a tömeget” állítások, amelyeknél nem voltak jelentős eltérések a férfiak és nők között. A generációk közötti különbségekről megállapítható, hogy „Az internetes hozzáférés könnyűvé teszi az online vásárlást” állítást az X-generáció értékelt szignifikánsan magasabbra, az „Az online vásárlás során könnyű kiválasztani a kívánt terméket, és összehasonlítani más termékekkel” az Y-generáció tagjai, míg a tömeg elkerülését szintén az X-generáció tagjai. A jövedelmi helyzet változó esetében elmondható, hogy az alacsonyabb jövedelműek magatartását jelentősebben befolyásolja az, ha online vásárláskor szállítási díjat kell fizetni (7. táblázat).

7. táblázat: A hipotézisvizsgálatok eredményei (N=473)

Állítás	Nem	Generáció	Jövedelmi helyzet
<i>Az internetes hozzáférés könnyűvé teszi az online vásárlást.</i>	0,03*	0,00*	0,29
<i>Online vásárolok, hiszen azt otthonról is meg tudom valósítani.</i>	0,03*	0,18	0,36
<i>Nem szeretem, amikor szállítási díjat kell fizetni az online vásárlásnál.</i>	0,04*	0,28	0,04*
<i>Az online vásárlás során könnyű kiválasztani a kívánt terméket, és összehasonlítani más termékekkel.</i>	0,95	0,02*	0,76
<i>A közösségi média segít abban, hogy vásárlói véleményeket találjak az online vásárlás előtt.</i>	0,00*	0,17	0,21
<i>A közösségi média segít abban, hogy információkat gyűjtsék a termékekről, amelyeket online szeretnék megvenni.</i>	0,00*	0,19	0,15
<i>Online vásárlásnál időben szállítanak.</i>	0,04*	0,14	0,06
<i>Online vásárolok, mert elkerülhetem az üzletekben a tömeget.</i>	0,23	0,01*	0,35

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés

Következtetések

Eredményeink alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy az online vásárlás gyakorisága, a webáruházak böngészése és az online vásárlásra való havi költésnél demográfiai változók mentén szignifikáns különbségek tárhatóak fel. A kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a fiatal generáció tagjaira jellemzőbb, hogy gyakrabban vásárolnak online, ahogyan az átlagtól magasabb jövedelemmel rendelkezőkre is.

A webáruházak böngészése tekintetében hasonló eredményeket kaptunk, mint a konkrét vásárlások esetén. Az arányokat tekintve az X-generáció tagjai is rendszeresen megnézik a webáruházak kínálatát, de a gyakoriságot tekintve az Y- és Z-generációsokra jellemzőbb, hogy akár hetente többször böngészik ezeket a portálokat.

Az online vásárlásra fordított összegek kapcsán megállapítást nyert, hogy a nőkre, az X-generáció tagjaira, illetve az átlag feletti jövedelemmel rendelkezőkre jellemzőbb, hogy nagyobb értékben vásárolnak.

A befolyásoló tényezőkről elmondható, hogy a válaszadóink összességében könnyűnek ítélik meg az online vásárlást, amelyeket kényelmesen az otthonukból is megvalósíthatnak, elkerülve a nagy tömegeket, valamint olyan termékeket is elérhetnek, amelyek egyediek és a környezetükben lévő üzletekben nem találhatók a kínálatban. Az online vásárlást emellett nagymértékben elősegítik a különböző közösségi média oldalak, melyeknek köszönhetően más fogyasztóktól származó információkhoz, véleményekhez juthatnak. Ez az eredmény alátámasztja a korábbi nemzetközi kutatások (Stubb – Coliander, 2019; Bitiktas – Tuna, 2020; Naeem, 2021) megállapításait, melyek szerint a közösségi médiumoknak jelentős szerepük van az online vásárlásban.

Az eredményekből azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy az online kereskedelemmel foglalkozó vállalatoknak célcsoportjuk alapján differenciált marketingakciókat kell kidolgozniuk és alkalmazniuk. Például a nemzetközi szakirodalom (Krasnova et al., 2017; Lin – Wang, 2020; Ali Taha et al., 2021) szerint a nők az alternatívák keresése és értékelése kapcsán jelentős figyelmet fordítanak a közösségi médiára. A hipotézisvizsgálatok alapján jelen kutatás is alátámasztotta, hogy a nők fogékonyabbak a közösségi médiában jelen lévő véleményekre. A nőket megcélzó termékek vagy szolgáltatások esetében éppen ezért célszerű lehet influenszerek bevonása a különböző reklámkampányokba. Eredményeink alapján a közösségi média online kereskedelemre gyakorolt hatása a vásárlási döntés információkeresés szakaszában érhető tetten, hiszen a fogyasztók, különös tekintettel a nőkre, az alternatívák keresése és értékelése kapcsán jelentős figyelmet fordítanak a közösségi médiára.

A jövőbeli kutatásunk - terveink szerint - kiterjed a Rao és munkatársai (2018) által létrehozott online vásárlást befolyásoló tényezők modelljének adaptálására, továbbá az online fogyasztók szegmentációjára.

Irodalomjegyzék

1. Ali Taha V, Pencarelli T, Skerháková V, Fedorko R, Kosíková M. (2021): The Use of Social Media and Its Impact on Shopping Behavior of Slovak and Italian Consumers during COVID-19 Pandemic. Sustainability. 2021. Vol. 13. No.4. 1710. ISSN: 2071-1050. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13041710>
2. Balogh Z., Mészáros K. (2021): Hamisított termék vásárlásának kockázata az interneten. Studia Mundi – Economica. Vol. 8. No.1. pp. 2-13. ISSN 2415-9395. DOI: <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2021.08.01.2-13>
3. Balogh, R., Bába, É. B. (2020). The role of sports and well-being programmes in choosing workplaces in the future, International Review of Applied Sciences and Engineering. Vol. 11. No.3. pp. 280-286. ISSN: 2062-0810. DOI: <https://doi.org/10.1556/1848.2020.00148>
4. Bento, M., Martinez, L.M., Martinez L.F. (2018): Brand engagement and search for brands on social media: Comparing Generations X and Y in Portugal. Journal of Retailing and Consumer Services. Vol. 43. pp. 234.241. ISSN 0969-6989. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2018.04.003>.
5. Bitiktas, F., Tuna, O. (2020): Social media usage in container shipping companies: Analysis of Facebook messages. Research in Transportation Business & Management. Vol. 34. 100454. ISSN 2210-5395. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2020.100454>.
6. Chevalier, S. (2022): Global retail e-commerce sales 2014-2025. <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/> letöltés: 2022.05.22.

7. Cooley, D., Parks-Yancy, R. (2019) The Effect of Social Media on Perceived Information Credibility and Decision Making, *Journal of Internet Commerce*. Vol. 18. No.3. pp. 249-269, ISSN: 1533-2861 DOI: <https://doi.org/10.1080/15332861.2019.1595362>
8. Digitális Közönségmérési Tanács (2021): Internetes közönségmérési adatok (2021. III. negyedév). https://nmhh.hu/cikk/224565/Internetes_kozonsegmeresi_adatok_2021_III_negyedev letöltés: 2022.05.22.
9. Eger, L., Komarková, L., Egerová, D., Micik, M. (2021): The effect of COVID-19 on consumer shopping behaviour: Generational cohort perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*. Vol. 61. ISSN 0969-6989. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102542>.
10. Kawaf, F., Istanbuluoglu, D. (2019): Online fashion shopping paradox: The role of customer reviews and facebook marketing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 48, pp. 144-153. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.02.017>
11. Kozák, A. (2020): Célzott motiváció a magasabb munkavállalói elkötelezettségért. *Studia Mundi – Economica*. 7(3), pp. 15-26. ISSN 2415-9395. DOI: <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2020.07.03.15-26>
12. KPMG (2021): Mire költünk és hogyan vásárolunk? A KPMG a vásárlási szokások új trendjeit kutatta. <https://blog.kpmg.hu/2021/05/mire-koltunk-es-hogyan-vasarolunk-a-kpmg-a-vasarlasi-szokasok-uj-trendjeit-kutatta/> letöltés: 2022.05.26.
13. Krasnova, H., Veltri, N.F., Eling, N., Buxmann, P. (2017): Why men and women continue to use social networking sites: The role of gender differences. *The Journal of Strategic Information Systems*. Vol. 26. No.4. pp. 261-284. ISSN 0963-8687. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2017.01.004>.
14. Lin, X., Wang, X. (2020): Examining gender differences in people's information-sharing decisions on social networking sites. *International Journal of Information Management*. Vol. 50. pp. 45-56. ISSN 0268-4012. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.05.004>.
15. Lissitsa, S., Kol, O. (2016): Generation X vs. Generation Y – A decade of online shopping. *Journal of Retailing and Consumer Services*. Vol. 31. pp. 304-312. ISSN 0969-6989. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.04.015>.
16. Lone, S., Harboul, N., Weltevreden, J.W.J. (2021). 2021 European E-commerce Report. Amsterdam/Brussels: Amsterdam University of Applied Sciences & Ecommerce Europe. <https://ecommerce-europe.eu/wp-content/uploads/2021/09/2021-European-E-commerce-Report-LIGHT-VERSION.pdf> letöltés ideje: 2022.05.20.
17. Naeem, M. (2021): Do social media platforms develop consumer panic buying during the fear of Covid-19 pandemic. *Journal of Retailing and Consumer Services*. Vol. 58. ISSN 0969-6989. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102226>.
18. Németh P., Lázár E., Szűcs K., Töröcsik M. (2020): Vásárlási szokások változása a koronavírus okozta járványhelyzet hatására - az online vásárlási magatartás vizsgálata. In: Ercsey I. (szerk.): *Marketing a digitalizáció korában*. Széchenyi István Egyetem: Győr. 305–315. ISBN:978-615-583-776-0
19. Nistor, A. (2021): The Influence of the COVID-19 Pandemic on E-Commerce. Trends and Challenges before and after COVID-19. *Revista Economica* Vol. 73. No. 3. pp. 151-161. ISSN: 0251-3080
20. PwC (2020): Global Consumer Insights Survey 2020. The consumer transformed. Changing behaviours are accelerating trends along a reinvented customer purchase journey. <https://www.pwc.com/gx/en/consumer-markets/consumer-insights-survey/2020/pwc-consumer-insights-survey-2020.pdf> letöltés: 2022.05.26.

21. Rao, M. B., Hymavathi, C. L. Rao M. M. (2018): Factors Affecting Female Consumer's Online Buying Behavior. *Academy of Marketing Studies Journal*. Vol. 22. No.2. pp. 1-20. ISSN: 1095-6298.
22. Stubb, C., Colliander, J. (2019): "This is not sponsored content" – The effects of impartiality disclosure and e-commerce landing pages on consumer responses to social media influencer posts. *Computers in Human Behavior*. Vol 98. pp. 210-222. ISSN: ISSN 0747-5632. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.04.024>
23. Tari, K. (2018). Online élelmiszervásárlási szokások és lehetőségek vizsgálata magyar és amerikai online vásárlók körében. *Táplálkozásmarketing*. Vol. 5. No. 2. pp. 31–43. ISSN: 2064-8839 DOI: <https://doi.org/10.20494/TM/5/2/3>
24. Töröcsik M., Csapó J., Jakopánecz E., Lányi B. (2020): Fogyasztásváltozás a COVID-19 járvány első hullámában – szekunder kutatási eredmények. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs. 173.p. ISBN: 978-963-429-750-5
25. Töröcsik M., Szűcs, K., Kehl, D. (2019): Generációs gondolkodás -A Z és az Y generáció életstílus csoportjai., *Marketing & Menedzsment*, 48(Különszám2), pp. 3-15.
26. Vargha A. (2016): Szignifikanciatesztek – negyven éve hibás elemzéseket végzek és téveszméket tanítok? *Statisztikai Szemle*. Vol. 94. No. 4. pp. 445-451. ISSN 0039-0690. DOI: <http://dx.doi.org/10.20311/stat2016.04.hu445>

A műre a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: [CC-BY-NC-ND-4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

A SZOCIÁLIS FARMOK HELYZETE ÉS ELMÉLETI KERETEI

THE SITUATION OF SOCIAL FARMS AND THE THEORETICAL FRAMEWORKS

Bazsik István

PhD. hallgató MATE GRTDI,
E-mail: bazsik.istvan@phd.uni-mate.hu,

Absztrakt

Hazánkban a szociális farmrendszer gyermekcipőben jár. Az első szociális gazdaságok ugyan a 2000-es évek elején kormányzati támogatással létrejöttek, azonban szélesebb célcsoportok számára nem érhető el ma sem. Az edukáció, a társadalmi felzárkóztatás, a reintegráció, és a fizikai-mentális egészség megőrzés és javítás, illetve az agrárszakember képzésre történő toborzás olyan feladatok, amelyeknek a szociális farm az egyik, ha nem a legjobb formája. Ennek ellenére alig lehet Magyarországon hozzájutni ilyen szolgáltatáshoz, mivel kevés ilyen farm létezik. Az érintett célcsoportok a hátrányos helyzetűek, a szenvedélybetegek, a szellemi és/vagy fizikai fogyatékkal élők, a beilleszkedni vágyó büntetett előéletűek, és végül, de nem utolsónak a gyermekek, és az idősek. Az elmúlt tíz-tizenöt évben több szociális jellegű agrárkezdeményezés indult egymástól függetlenül, különféle célcsoportokkal, azonban a szociális farmok száma napjainkban sem éri el az 50 db-ot, és ezek közül több valójában nem feltétlenül farm jelleggel működik. Hazánkban a care farm, terápiás kert, és eseteként a közösségi kertek egyes funkcióit ellátó és annak megfelelő struktúrában felépülő, elsősorban civil szervezetek által üzemeltetett, egycélú (a szociális és/vagy egészségügyi oldalt preferáló) gazdálkodói terek a jellemzőek. Az egycélúság több szempontból is tetten érhető a hazai kezdeményezésekben.

- Kizárólagos célcsoportok (autista, roma felzárkóztatás, munkanélküliek reintegrációja) kerülnek kijelölésre. Ez korlátozhatja az inklúzió, az integráció sikeres végrehajtását.
- A szociális funkció, mint üzemeltetési cél elsődlegessége, esetenként kizárólagossága.
- Az agrárfunkciók, illetve agrár célok sokadrendűsége, azaz nem vagy korlátozottan folyik valós termelés.
- A farmgazdálkodási jellegtől erősen eltérő terápiás és care farm jellegű struktúrák, illetve ilyen funkciók telepítése.
- Az agrárgazdálkodási funkciók idealizált, esetenként naív megközelítése.

Ezért szükséges újragondolni, hogy az agrárgazdálkodás szempontjából mely farm forma az, amely a multifunkcionális mezőgazdaságon belül elsődleges agrár profilja mellett képes aktív társadalmi szerepet is vállalni. Egy ilyen szervezet képes lehet elsődlegesen az agrárium szempontjából releváns társadalmi célokat szolgálni úgy, mint agrárutánpótlás és környezeti nevelés, vidékfejlesztés, az ágazat társadalmi elismertségének növelése, az alapvető agrárismeretek terjesztése, oktatás, hagyományörzés, génmegőrzés, diverzifikáció. Ehhez azonban a fogalmi keretek újragondolása is szükséges azért, hogy a főprofil mentén elhatárolható – és ezáltal megfelelő forrásból cél szerint támogatható – legyen az az agrárvállalkozás, amely szociális farm szolgáltatásokat is hajlandó felvállalni. A kutatás e kérdések mentén igyekszik válaszokat adni a szociális farmok helyére és szerepére.

Abstract

The social farm system in our country is in its infancy. Although the first social farms were set up in the early 2000s with government support, they are still not accessible to a wider target group. Education, social inclusion, reintegration, and the preservation and improvement of physical and mental health, as well as recruitment for agricultural training are tasks of which the social farm is one of, if not the best form, despite this there is hardly any access to such services in Hungary, as there are hardly any such farms in the country. The target groups concerned are the disadvantaged, the addicted, the mentally and/or physically handicapped, the criminal record seeking integration, and last but not least children and the elderly. In the last ten to fifteen years, several social farm initiatives have been launched independently of each other, with different target groups, but the number of social farms today is less than 50, and many of them are not necessarily farms. In our country, care farms, therapeutic gardens and, in some cases, community gardens, are typical single-purpose (social and/or health-oriented) farms run mainly by NGOs and structured to fulfil certain functions. This single-purpose character is evident in several aspects of the initiatives taken in this country.

- There is an exclusive focus on specific target groups (autistic people, Roma inclusion, reintegration of the unemployed). (this limits the successful implementation of inclusion and integration)
- The primacy, sometimes exclusivity, of the social function as an operational objective.
- Multifunctionality of agricultural functions and objectives (no or limited real production).
- The establishment of therapeutic and care farms and functions which are very different from those of farm management.
- An idealised, sometimes naive, approach to agro-industrial functions.

Therefore, it is necessary to rethink which farm form is capable of playing an active social role in addition to its primary agricultural profile within multifunctional agriculture. Such an organisation may be able to serve social objectives primarily relevant to agriculture, such as agricultural reproduction and environmental education, rural development, raising the sector's social profile, disseminating basic agricultural knowledge, education, traditional preservation, gene conservation and diversification. However, this also requires a rethinking of the conceptual framework, so that agricultural enterprises which are also willing to provide social farm services can be defined according to their main profile and thus supported by appropriate funding. The research seeks to answer these questions and to provide answers to the place and role of social farms.

Kulcsszavak: társadalmi farm, szociális farm, green care, multifunkcionális mezőgazdaság,

JEL besorolás: Q01, Q26

LCC kód: S589.75-589.76

Bevezetés

A szociális farmhálózat bővülés fő akadályja a szociális farmok helyzetének jogi szabályozatlansága. E gazdaságokkal kapcsolatban nincs átfogó stratégia, és fennállnak adminisztratív akadályok is, nincsenek megfelelő képzések, valamint korlátozottan állnak rendelkezésre tantervek (Augsten et al., 2020). A mezőgazdaság közösségi, és vidéki lakosságmegtartó funkciójának erősítése, és egyben a social farming célcsoportjai érdekében célszerű mihamarabb megteremteni a jogi kereteket és működőképes hazai adaptációt találni a funkció ellátására. Ehhez azonban fontos tudni, hogy Magyarországon a farmgazdálkodás, mint

termelési rendszer nem meghatározó, a magyar agrárium számára ez a gazdálkodási forma még több szempontból idegen, a fogalmi meghatározások nem tekinthetők stabilnak (Csatári et al.; 2004). Mindezek mellett a szociális farmok funkcióit, szerepeit ma is hiányolja a társadalom. A célcsoportok számára hátrányos, hogy a fejlődés, a tudás elsajátítás, és a felzárkózás e támogató eszköze nem vagy rendkívül korlátozottan érhető el. A szociális gazdaságok semmiből történő felépítése, vagy a feladat egy prosperáló gazdasági szereplőre történő rákényszerítése érthető okokból (ágazatidegen profil bevonásával történő diverzifikáció) nehézkes. Az is belátható, hogy szociális farmot hosszú távon akkor lehet eredményesen üzemeltetni, ha a szociális célok megvalósítása, és a célcsoportok fejlődése, elégedettsége mellett a gazdálkodó is megtalálja benne a számítását. Ez azt jelenti, hogy fenntartható módon az agrárgazdálkodásból annyi jövedelmet kell termelni, amely az általánosan elvárható életszínvonalat biztosítja a gazdálkodó számára az erkölcsi értékteremtés mellett, illetve olyan kiegészítő jövedelem/támogatás jelenik meg a bevételei között, amely a szociális funkciók ellátását részben vagy egészében fedezi.

A szociális farmok pszichológiai alapjait néhány tudományos elmélet képezi. Ezek a biofilia, a stresszcsökkentési, és a figyelem-helyreállítási elmélet. A biofilia hipotézis szerint az ember rendszeresen keresi a kontaktust, és igényli az interakciót a természettel, amely igazolhatóan jó hatással van rá (Wilson, 1984; Kellert & Wilson, 1995). Ulrich stresszcsökkentési elmélete azt mondja ki, hogy a természet pozitív hatása erősebben érvényesül, amikor az egyén stresszes, illetve a természetnek a mentális mellett a fizikai egészségre is hatása van, azaz pozitív érzelmi választ vált ki a természeti környezet (Ulrich, 1983). Kaplan figyelem-helyreállítási elmélete pedig kimondja, hogy a modern embernek erőfeszítéseket kell tennie azért, hogy a fontos dolgokra koncentráljon az érdekesek elterelő hatása helyett, és ezt segítik az optimális (közepes) inger komplexitásukkal a természeti helyek, amelyekben az ember számára fontos dolgok – vadállatok, barlang, víz – evolúciósan, veleszületetten figyelemfelkeltők és erre alapozva lehet irányítani figyelmet a környezeti éberség / vigilancia irányába, mivel a mentális erőforrások korlátozott rendelkezésre állása miatt szükséges ennek megújítása, visszaállítása (Kaplan & Kaplan, 1998) (Kaplan, 1995). Mindezeket túl, ha az embert magával ragadja a zöldkörnyezet, elérhető a flow (áramlás) élménye, amely jellemzően az élvezetes, belső megelégedést teremtő tevékenységek hatására jön létre. Amennyiben az érintettek örömet élnek meg az adott tevékenység közben, akkor a belső motiváció arra készíti őket, hogy további hasonló élményeket éljenek meg (Csíkszentmihályi, 1997). A hazai ökoiskolák szellemiségét vizsgáló kutatások más megközelítésben ugyan, de rávilágítanak arra, hogy a célcsoportok elégedettségének elérése szempontjából kiemelten fontos, hogy a kötött keretek ellenére ne egy alá-fölé rendeltségi viszonyban oktasson a social farm. Fontos, hogy a szervezet szemléletet alakítson, nyújtson flow élményt, segítse a szociális tanulást, és ezt a szabadban a környezet pozitív hatásaival erősítve tegye (Bacsó, 2018). A természeti környezet egészségre gyakorolt pozitív hatását előtérbe helyező tudományos modell a szalutogenetikus megközelítés, ennek fókuszában a természet hatására történő egészségi állapot javítás áll. A „terápiás táj” és a „terápiás kertészet” fogalmának bevezetése a táj és a kertészet emberi egészségre gyakorolt jótékony hatásának bemutatását segíti elő (Gesler, 1992) (Gonzales et al., 2010).

A szociális farmok a sérülékeny személyek számára természeti tényezőkön alapuló beavatkozásokat biztosítanak. A szociális farm rendszere jól felépített stratégia mentén, egészségügyi, szociális vagy oktatási hátrányokat igyekszik eliminálni, vagy minimalizálni a természeti környezet pozitív hatásait kihasználva. Az egészségügyi, szociális, oktatási feladatokat ebben keretrendszerben a gazdálkodáshoz kapcsolódóan ellenőrzött, jól felépített programok keretében lehet megvalósítani. A célcsoportok esetében az empowerment, inklúzió, a lelki rehabilitáció, a kognitív teljesítmény növekedése, a feladatokkal problémákkal való megküzdés képessége, az önértékelés javulása, és számos más képesség fejlődését eredményezi

az aktív részvétel. A gazda-célszemély-mezőgazdaság közti interakciókon alapuló kapcsolatokat „kapcsolatteremtő mezőgazdaságnak” nevezzük (Kajner – Jakubinyi, 2015). A szociális farmok egyik feladata, az arra alkalmasak gazdálkodói életre való felkészítése. Ezt követően azonban szükség lenne a hátrányos helyzetűeknek biztosított földbirtokokra, amelyet a szociális földprogram ugyan elméletileg juttathatott volna, azonban a valóságban igen csekély számú személy jutott 2-15 éves időtartamra 1ha földterület művelési jogához (Csoba; 2017).

A gyermekek környezeti nevelése kiemelten fontos tényezővé válhat az elkövetkező években, mivel az agrárvállalkozói kör rendkívül öregszik Magyarországon (Agrárcenzus, 2020). Nemzetközi kitekintésben érdemes odafigyelni arra az amerikai farmok esetében már most óriási gondot okozó tényre, hogy a farmerek átlagéletkora magas. E probléma kezelésében a multifunkcionális mezőgazdasági vállalkozások, de különösen a szociális farmok komoly szerepet kaphatnak. A multifunkcionális mezőgazdaság gyakorlati megvalósulásának egyik példája a social farm. A KAP (közös agrárpolitika) ezt a gazdálkodási formát preferálja is.

A szociális farmok helyzete

A szociális farmgazdálkodás Magyarországon egy újszerű, innovatív megközelítése az agrárgazdálkodásnak, integráns része a multifunkcionális mezőgazdaságnak és a green care fogalomkörnek. Ez a tevékenység a hagyományos mezőgazdasági funkciók és alapelvek mentén működő, de azt meghaladó tevékenységeket végző, speciális igényeket kielégítő gazdálkodási forma, ahol a gyermekek, idősek, hátrányos helyzetűek, fogyatékkal élők, stb. számára nyílik lehetőség aktív tevékenységre, tanulásra, munkára, rekreációra. Azon országokban, ahol kiforrott rendszere van a szociális farmoknak, ezek a gazdaságok, az agrár tevékenység mellett ösztársadalmi jóléti szolgáltatást is nyújtanak, amellyel a helyi közösségen belül is nő az elismertsége az adott gazdaságnak és a mezőgazdaságnak is. (Augsten et al., 2020) Hazánkban ezzel szemben jellemzőbb, hogy azon kevés szociális farmnak nevezett gazdálkodó, amely ezen a néven működik, az agrárgazdálkodást, csak mint eszközt hasznosítja, így a termelés teljesen mellékes következménye a tevékenységnek. Az elmúlt évtizedekben a szociális farmgazdálkodás jelentős változásokon, evolúción ment át Európában, azonban egy-egy ország hozzáállása ehhez a modellhez, illetve a kialakított koncepció rendkívül eltérő. Az egyes fogalmak meghatározása, a tartalmi, és elvi eltérések nehezítik a nemzetközi és a hazai egységes rendszer kialakulását. A szociális farmgazdálkodásnak számos megközelítése létezik, azonban az ERASMUS+ program keretében megalkotott „Szociális farm képzés a felsőoktatásban” (Social Farming in Higher Education - SoFarEDU) könyv szerzői az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2012-es véleményében szereplő (EESC, Szociális mezőgazdaság; 2012) definíciót tekintik elfogadottnak. Ez a meghatározás a következő:

„A szociális mezőgazdaság innovatív megközelítés, amely két koncepciót kapcsol össze: egyrészt a multifunkcionális mezőgazdaságot, másrészt a helyi szintű szociális szolgáltatásokat, illetve az egészségügyi ellátást. A mezőgazdasági termelés keretében hozzájárul a sajátos szükségletekkel rendelkező személyek jólétéhez és társadalmi integrációjához. „

Tekintettel arra, hogy az igényes, alapos és nemzetközileg is értékelhető tudományos munka megkerülhetetlen feltétele a kölcsönösen elfogadott, jól körülírt, lehatárolt fogalmi struktúra kialakítása, e tanulmány részben a fogalmi egységesítés legalapvetőbb irányait igyekszik a nemzetközi tudományos szakirodalom fogalmi meghatározásai alapján kijelölni, másrészt a hazai szociális farmok helyzetére, és a 2016-ban kiírt célzottan a szociális farmokat támogató VP pályázat kudarcának okait keresi.

A szociális farmgazdálkodás célcsoportjainak meghatározása során a csoportképző ismérv a személyek sajátos szükséglete és/vagy fogyatéka. Ezek a következők:

- Idősek
- Iskolás gyermekek
- Értelmi fogyatékosok
- Mentális betegségben szenvedők
- Testi fogyatékosok
- Magatartási zavarosok
- Függőséggel élők
- Tartósan munkanélküliek
- Menekültek (Augsten et al., 2020)

A célcsoportok széles spektrumon mozognak, és az elmúlt évtizedek során egyes csoportjaik a szociális farm keretein kívül, de hasonló funkcióval bíró „intézményekben” is kaphattak ellátást, a szociális farmok esetében viszont ez a fajta tagoltság, a széles spektrum nem kedvez a hazai, gyermekcipőben járó rendszer bővítésének. A gyenge lábakon álló szociális farmhálózat egységes és hatékony működését emellett nehezíti, hogy mind a hazai, mind a nemzetközi fogalmi lehatárolások komoly átfedésekkel rendelkeznek (Áldorfai et al. 2017).

A multifunkcionális mezőgazdaság hazai kérdéseinek tárgyalása során, (Horváth, 2012) a szűkebb értelemben vett farm - diverzifikáció fogalom használatát látta célszerűnek. E fogalom alatt a gazdaságon belüli mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek körének kiszélesítését, a feldolgozó, értékesítő és egyéb hozzáadottérték-növelő tevékenységek bevezetését értjük. Ebbe a körbe tartozik az ökológiai gazdálkodás, a nem konvencionális állattenyésztési-, növénytermelési termékek előállítás, a termékek üzemen belüli feldolgozása, a mezőgazdasági- és falusi turizmus, az egyéb rekreációs szolgáltatások, valamint a szabad kapacitások nem mezőgazdasági hasznosítása. Ezzel együtt meg kell említeni, hogy a fogalom nem tekinthető véglegesnek, kiforrottnak az folyamatosan fejlődik, változik. Várható például, hogy szolgáltatásjellegű tevékenységekkel tovább bővül (Horváth, 2012.).

Ezzel szemben a legtágabb értelemben vett multifunkcionális mezőgazdaság a nemzetközi tudományos irodalomban elfogadottabb értelmezés. Ezalapján négy kategóriára bontható a fogalom, amelyben:

- a zöld a Tájgazdálkodás, Vadgazdálkodás, Állatjólét, Biodiverzitás, Tápanyag gazdálkodás
- a kék a Vizgazdálkodás, vízminőség javítás, Árvízvédelem, Víztározás, Szélenergia
- a sárga a Vidéki kohézió, Környezeti fejlődés, Örökségek kiaknázása, Vidéki identitás, Vadászat, Agroturizmus
- a fehér pedig az Élelmiszerbiztonság, Termelés biztonság tevékenységeit is magába foglalja (1. ábra).

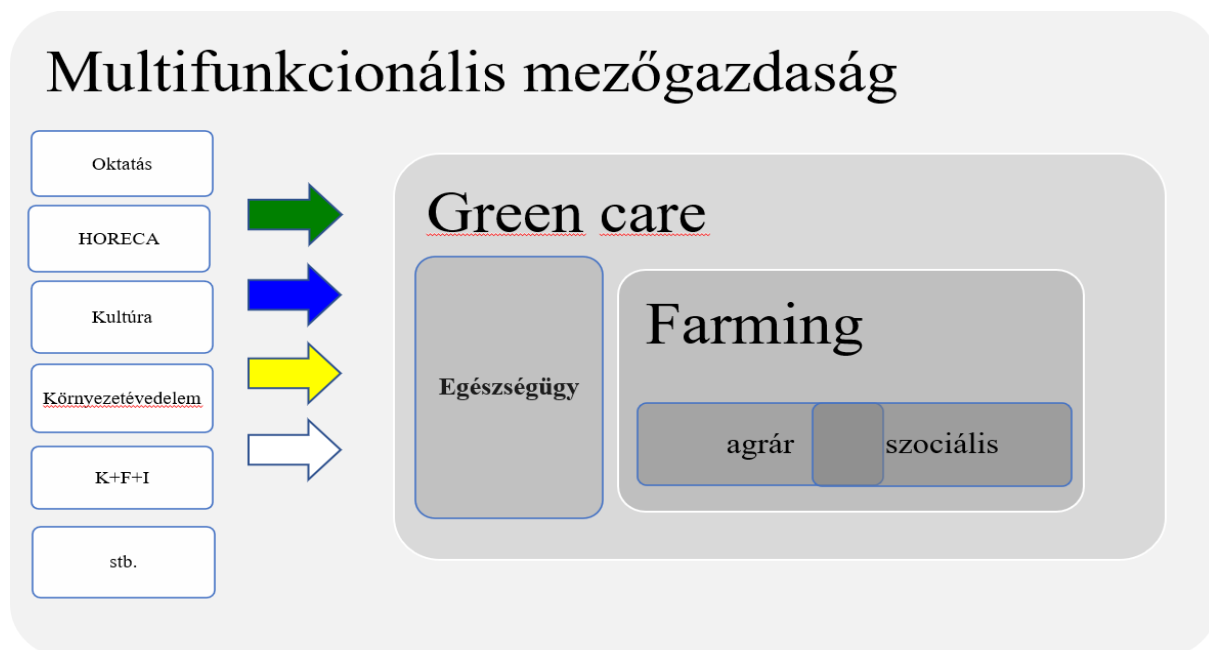
E szemléletet figyelembe véve a multifunkcionális mezőgazdaság fogalma tevékenységi oldalról az agrárgazdálkodók fenntartható tevékenységeinek teljes spektrumát, és az ahhoz kapcsolódó összes szolgáltatást igyekszik lefedni így beletartozik a green care, és a társadalmi (szociális) farm (Aldington, 1998; Dobbs és Pretty, 2001; Harwood, 2003; Moyer és Josling, 2002; Jongeneel és Slangen, 2004; Van Huylenbroeck et. Al, 2007).

1. ábra: A multifunkcionális mezőgazdaság a legtágabb értelemben

Forrás: Saját szerkesztés (2021)

A multifunkcionális mezőgazdaság jelen értelmezés alapján számos ágazatot átfogó, de alapjaiban agrár tevékenységet jelöl. Kiterjedhet a tevékenység az oktatásra, a HORECA szektorra, a kultúra ápolásra és hagyományőrzésre, a környezetvédelemre, a kutatás fejlesztés innováció területére és számos más tevékenységre, így a green care fogalomkörébe tartozó egészségügyi, szociális, és agrár jellegű szolgáltatásokra is (2. ábra).

2. ábra: A multifunkcionális mezőgazdaság és a szociális farm ágazati összefüggései

Forrás: Saját szerkesztés (2021)

Ugyanakkor egyes tudományos források a green care fogalmi meghatározása során a multifunkcionális mezőgazdaságot alárendelik a green care-nek a következők szerint: „A Green care fogalom, egy olyan innovatív megközelítés, amely egyszerre ötvözi az emberekről és a földről való gondoskodást három olyan elem keretében, amelyek korábban nem kapcsolódtak egymáshoz. Ezek a multifunkcionális mezőgazdaság és a mezőgazdasági rendszerértékek

sokféleségének elismerése; szociális szolgáltatások és egészségügyi ellátás; illetve a mezőgazdasági ágazat és a helyi közösségek megerősítésének lehetősége” (García-Llorente et al., 2018). Ezzel szemben Rachel Bragg megközelítésében a Green care kifejezetten az egyes szociális és egészségügyi jellegű környezeti szolgáltatások gyűjtőfogalma. Beletartozik a szociális és terápiás kertészet, a care (social) farming, az állatasszisztált terápiák, a környezetvédelem/ökoterápia, stb. (Bragg, 2016, Káposzta-Nagy, 2015, Káposzta et al. 2017).

A röviden felvázolt egymástól erőteljesen eltérő fogalmi meghatározások megnehezítik a tudományos munkát, és a „közös nyelv” híján rendkívül nehézkes az egy irányba mutató gondolkodás. A fentiek alapján nem vitatható, hogy a tématerületen fontos lenne egy fogalmi revízió, amely az egymástól eltérő meghatározásokat egységesíti és nemzetközi szinten elfogadott közös „nomenklaturát” hoz létre. Hazai szinten viszont mindezen nehezítő tényezők ellenére a social farmot, mint sajátos agrárgazdálkodó egységet szükséges lehatárolni, és a fogalmi zavarok okozta átfedésektől is szükséges megtisztítani, valamint meghatározni azt a magyar fogalmat, amely a legplasztikusabban adja vissza a social farm lényegét.

Kajner és Jakubinyi (2015b) a Szimbiózis Alapítvány kiadásában megjelent „Szociális Farmok Alapítása, szakmapolitikai javaslat” -ban igyekezett a szociális farmok alábontását meghatározni. A hazai social farmok száma, és a gazdálkodás volumene viszont olyan alacsony szintű, hogy a szociális farm hálózat elvi létjogosultságának és szükségességének elismerése mellett is kérdéses jelenleg, hogy önálló szegmenseként lehet-e kezelni ezeket a gazdaságokat. Ez a további alábontással szemben a meglévő fogalmi rendszer megtisztítását, az egyes kezdeményezések integrálását indokolja. Ezek alapján a 3. számú ábrában a Kajner-Jakubinyi féle osztályozás egyes elemei a nemzetközi fogalmi meghatározások alapján újra felosztásra kerültek. A rehabilitációs és a Gondoskodó farm alapattitűdjei – figyelembe véve a Holland, Német és Norvég gyakorlatot is – egyértelműen elkülönülnek a Jakubinyi féle javaslatban szereplő úgynevezett társadalmi farm fogalomtól. A markáns eltérés abban rejlik, hogy a társadalmi farm nem kifejezetten egyes hátrányos helyzetű csoportokat preferál, és ennek megfelelően nem nyújt egészségügyi és/vagy szociális szakember által végzett terápiás foglalkozást.

Altípus	Célcsoport	Tevékenység helye	Tevékenység célja	Javasolt fogalmi rend
Rehabilitációs farm	hátrányos helyzetűek	szociális/eü. intézmény	foglalkoztatás	Care farm
Gondoskodó farm	hátrányos helyzetűek	farm/ mg. telephely	foglalkoztatás	
Társadalmi farm	meghatározott célcsoport(ok)	farm/ mg. telephely	szemléletformálás	Social farm

3. ábra: A green care szemléletű farmok típus besorolása

Forrás: Saját szerkesztés, Kajner et al. (2015b) alapján

Ez a típus mindössze a környezet, a munka, és a közösségi érzés, illetve az így elért sikerek adta önbizalom növekedés jótékony hatásaira alapozva nyújt szolgáltatást. Ez elsősorban a célszemélyek hangulatát alakítja, szemléletüket formálja és csak indirekt módon ér el terápiás hatást.

Ez utóbbi típus, azaz a társadalmi farm fedli le a klasszikus social farm fogalmát és funkcióját. A 3. ábrában szereplő rehabilitációs és a gondoskodó farm a nemzetközi gyakorlat alapján inkább a care farm fogalmi köre. Hazánkban mindezek alapján a működő kezdeményezések többsége care farm jellegű, amely viszont predesztinálja azt is, hogy az agrár profil minden jószándék ellenére is másodlagos, és a fő célt, azaz a hátrányos helyzetűekről történő gondoskodást kiszolgálóan, a primer célnak alárendelten folyik. Erre példa hazánkban a miskolci Szimbiozis Alapítvány által működtetett Baráthegyi Majorság, a perbáli Tovább Élni Egyesület tevékenysége, és a szabadszállási Strázsa Tanya. Ezek a farmok alapítvány, egyesület, vagy szociális szövetkezet formában működnek, és termelő tevékenységük elenyésző a szociális profilhoz mérten. Nyilván ezek önfenntartó képessége nem az agrárgazdálkodás minőségétől függ, hanem a szociális szolgáltatások színvonalától és az arra irányuló fizetőképes kereslettől, így ugyan fontos tevékenységet végeznek, de agrár szempontból nem releváns a munkájuk.

A társadalmi farm (social farm) az, amely oktatási és foglalkoztatási funkciója mellett megfelelő színvonalú agrártevékenységet végez, ennek megfelelően termelő tevékenysége képes meghaladni a kiegészítő szociális szolgáltatás szintjét. A társadalmi (social) farmgazdálkodás két fő elemében mindenhol azonos. A tevékenységekre mezőgazdasági üzemben vagy kertészetben kerül sor, és sajátos szükségletekkel rendelkező személyek számára biztosít eseti, vagy állandó lehetőséget oktatásra, rekreációra, munkára, rehabilitációra. Le kell szögezni, hogy a sajátos szükséglet nem szinonim fogalom a hátrányos helyzettel, sajátos szükséglete van például a gyermekeknek, vagy az időseknek is. Fontos ezt kiemelni azért, mert míg például az első szociális farmok Magyarországon autista fiatalok számára nyújtottak szolgáltatást és ezzel a saját célközönségüket drasztikusan leszűkítették, (hisz ma Magyarországon az Autisták Országos Szövetségének becslése szerint az autisták száma 100.000 fő, ennek kb. ¼-e gyermek), addig csak példaként említve, a KLIK adatai alapján az általános iskolás korúak száma meghaladja 280.000 főt. Ez az óvodásokkal és a középiskolásokkal együtt kiegészülve komoly, 500.000 főt is meghaladó célcsoportot jelent.

Jogi akadályok

A farmok működését a jogi keretek nem támogatják megfelelő mértékben. A jelenlegi hazai szereplőknek két fő célkitűzése van. Az egyik, hogy a szociális intézmények gazdálkodói tevékenységet is végezhesse, a másik pedig, hogy a gazdák kínálhassanak szociális/egészségügyi/oktatási szolgáltatásokat a farmjukon. Ennek kapcsán a legfőbb javaslatokat is megfogalmazták, amelyek a fejlődés jogi kereteinek megalkotását segíthetik. Ezek a következők voltak:

- Önálló szociális farmtörvény
- 38/2014. (II. 24.) Korm. rendelet szerinti nyilvántartásba vételi feltétel törlése. (megelőző öt évből legalább három évben nettó árbevétel több mint fele mg. tevékenységből)
- 2005. évi LXXXVIII. törvény szerinti önkéntes fogadó szervezet lehessen a szociális farm is.
- 1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról, támogassa a szociális farmokat mezőgazdasági őstermelői jellegű kedvezményekkel.
- 2007. évi CXXVII. törvény az általános forgalmi adóról úgy fogalmazza meg a mezőgazdasági tevékenység definícióját, hogy a szociális farm is beleférjen.

- 52/2010 FVM rendelet, illetve 64/2007. (VII. 23.) FVM-EüM együttes rendeletet módosítsák. A könnyített higiéniai feltételeket ne kössék jogi formához.
- Az östermelői adózáshoz és járulék fizetéshez hasonló kedvező mezőgazdasági adózással adózhasson a multifunkciós gazdaság.
- A multifunkciós mezőgazdasági termékek, szolgáltatások, szociális farm termékeinek áfa tartalma ne legyen több, mint 5-10 %
- Bizottság 651/2014/EU rendelete (2014. június 17.), az úgynevezett általános csoportmentességi rendelet kerüljön harmonizálásra.
- Rehabilitációs kártyához hasonló módon javasolt, hogy a szociális farm működése is kerüljön támogatásra.
- A CSR tevékenységek a szociális farmok részére is ösztönzőkkel támogatottak legyenek.

VP pályázat a szociális farmok részére

A Szolidáris gazdálkodás és közösség által támogatott mezőgazdaság VP6-16.9.1-17 pályázat többek között pontosan ebbe a hibába esett bele és végül emiatt érdektelenségbe fulladt, így alig került kifizetésre pályázati forrás.

A sikertelenség okai között szerepelt, hogy két pályázói körnek került kiírásra egy pályázat és így egyinek sem szólt igazán. A pályázati feltételek a rehabilitációs és gondoskodó farmokra íródtak (együtt care farm) ami inkább a szociális/egészségügyi profilú, farmoknak kedvezett, a társadalmi (social) farmokat pedig kifejezetten sújtotta a pályázati pontszámításnál figyelembe vett tényezők alapján. Eközben a „beugró” szint pont a társadalmi farm lehet, mivel a rehabilitációs és gondoskodó farm típus magas szintű terápiás tevékenységéhez képest a társadalmi farm mindössze a környezet másodlagos terápiás hatását használja ki. A szakmapolitikai javaslatokból szinte semmi nem került a jogi keretek közé beemelésre. A pályázati kiírás nem vette figyelembe az aktuális helyzetet, túlzó elvárásokat fogalmazott meg, többet várt el a pályázatban, mint amire a hazai szociális farmok és az ebbe belevágni szándékozó gazdaságok vállalkozni tudtak. Például a pályázat pontozása során kiemelt súly jutott az Eü/szociális partnerrel kötött konzorciumnak; a pedagógus/EÜ/szociális végzettségű személy alkalmazásának, a mikro-vállalkozások összeszűrésének (min 3-5db), a többletfoglalkoztatásnak, az Oktatási, szociális, vagy egészségügyi intézmény részvételének igényli minimum 2-3 partnerrel és a fogyasztókat tömörítő szervezet/ fenntartható élelmiszer termelést folytatók bevonásának.

Következtetések, javaslatok

A fentebb részletezett jogi módosítások valóban kedvezőek lehetnek a jelenlegi szociális farmok tekintetében, azonban mindenképpen megválaszolendő kérdés, hogy a szociális farm rendszer agrár/vidékfejlesztési keretek között működtethető, vagy szociális ellátó intézményként üzemel hatékony módon? Ebből adódik az egyik fő probléma is a jelenlegi szociális farmok esetében. Ezeknek a farmoknak a többsége nem a gazdálkodók és a működő gazdaságok alapjaira építve kíván többletszolgáltatást nyújtani, hanem olyan formációk, amelyek kifejezetten a szociális cél elérése érdekében alapított szervezetek. Ezek e cél elérése érdekében gazdaságokat üzemeltetnek, és ezzel egyfajta esztétikai és terápiás keretet nyújtanak az alaptervékenységként végzett célcsoport gondozáshoz, így viszont szociális szolgáltatást igyekeznek agrárágazati finanszírozással életképesé tenni. Ez pedig belátható, hogy nagy eséllyel nem működőképes alternatíva.

Kiemelten fontos és elodázhatatlan kérdés, hogy a magyar szociális farm rendszerbe sikerül-e bevonni a gyakorló gazdákat, vagy sem, illetve, hogy ez egyáltalán cél-e? Ha e két kérdés bármelyikére szakmapolitikai szinten nemleges a válasz, akkor a hazai szociális farm hálózatot és a támogatási rendszerét nem feltétlenül indokolt az agrár szektor kereteiben tartani, hanem érdemes lehet a szociális és egészségügyi szolgáltatási szektorban támogatni, üzemeltetni.

A szociális szövetkezetek e témakörben kivételt jelentenek, mert azok – minden itt nem részletezett hibájuk ellenére – egyértelműen, és deklaráltan termelési céllal jöttek létre, más kérdés az, hogy a szociális szövetkezeti forma viszont egyes elemeiben jóval több, másban pedig korlátozottabb, mint a szociális farm, és az is, hogy a szociális szövetkezetek a kezdeti lelkesedés után nem szaporodtak el gomba módra, de erre szöveg terjedelmi okokból szintén nem lehet itt részletesen kitérni.

A tanulmány alapján jól látszik, hogy a szociális (egyesületi, alapítványi) alapon üzemeltetett hálózat nem fejlődik, szűk keretek között mozog, és csak részfunkciókat képes ellátni, tehát agrár szemszögből vizsgálva nem működtethető teljes értékűen. Ezzel szemben a kis és közepes gazdaságok, illetve az őstermelők jelenleg alacsony jövedelemtermelő képességük miatt nem, vagy csak nehézségek árán tudnak a gazdálkodásból megélni, nekik pedig egy-egy kiegészítő-tevékenységként végezhető társadalmi (szociális) farm feladat, további pótlólagos jövedelemforrást jelenhet, amellyel a jövedelemnövekedés miatt az életminőségük is növekszik. Kiemelten fontos megjegyezni, hogy az agrár profilú társadalmi (szociális) farmoknak semmiképpen nem feladata a terápiás és szociális szakemberek által végzett gondozási munkák integrálása, nem kell – de kapacitás függvényében lehet – a társadalmi farmokon ilyen személyeket foglalkoztatni. Az oktatási-, szociális-, egészségügyi-, és agrárágazatok közötti együttműködésnek mindössze a kapcsolat fenntartására, a látogatások szervezésére és a célcsoport szükség szerinti kíséretére kell kiterjednie. Minden más erőltetett együttműködési követelmény a tevékenység iránti érdeklődés, a vállalási hajlandóság visszaesésével járhat.

A VP pályázat nem felelt meg a szociális farmot működtetni szándékozók igényeinek. A megcélzott gazdálkodói célcsoportoknak hosszútávú, folyamatosan fenntartott és fenntartható, államilag vagy más központi forrásból finanszírozott pótlólagos jövedelemforrásra lett volna szüksége a tevékenység felvállalásáért cserébe. Ezt azonban a pályázat kiírója nem vette, illetve az EU-s pályázatok logikájából (támogatásfejlesztésre/beruházásra, majd ezt követően önállóan történő fenntartási időszak) adódóan nem vehette figyelembe. Logikus és gondolati láncolat mentén külön vizsgálatok nélkül belátható, hogy a társadalmi hasznossággal bíró közszolgáltatások jellemzően vállalkozási alapon nem működtethetőek. Az egyébként is alacsony jövedelemtermelő képességgel bíró agrárvállalkozói réteg pedig különösen nem tudja ingyenesen felvállalni e többletfeladatot. Ha a többletvállalásból abból adódó működési költségek folyamatos és rendszerszerű finanszírozását senki nem biztosítja, akkor a gazdálkodó a feladatot nem tudja ellátni. A folyamatos működési finanszírozás hiánya mellett pedig egy kifejezetten beruházási profilú pályázat benyújtása nem motiváló. Emellett a támogatott beruházások köre sem volt a legideálisabb, egy-egy beruházás támogatása túlzottan kis összegű volt.

Ahhoz, hogy Magyarországon a social farming kitörhessen a karitatív/civil szervezetek jószándékú, de esetenként agrárszakmailag vitatható próbálkozásainak szintjéről, olyan – elsősorban agrár – gazdálkodókat érdemes keresni, akik jövedelemtermelő képessége indokoltá teszi kiegészítő tevékenység végzését, és alkalmasak arra, hogy ott megfelelő szociális/pedagógiai külső támogatói háttérrel, jellemzően kézi munkaerőt igénylő produktív tevékenységeket végezzenek az érintett személyek, vagy magas színvonalú, természetiérték alapú ismeretterjesztés történjék. Ehhez elengedhetetlen a megfelelő tudásbázissal, képzettséggel rendelkező agrárszakember bevonása. Ilyen feltételekkel rendelkező

gazdaságoknak tekinthetők az őstermelők családi gazdaságai, valamint az őstermelők is, ha zöldség-kertészettel, gyümölcsstermesztéssel, szőlészettel, melegházi növénytermesztéssel vagy állattenyésztéssel diverzifikáltan foglalkoznak. A jelzett gazdaságokban a social farming, mint elvont, „szolgáltatás jellegű” tevékenység, új lehetőségként jelenhet meg, segítve új, innovatív funkcióval, tartalommal, élettellel megtölteni a gazdaságokat úgy, hogy eközben a termelő, a társadalmi felelősségvállalás (CSR) révén, a saját üzletfelei körében komoly marketing értéket képviselő arculati elemmel is bővül.

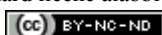
Mindezek alapján kimondható, hogy a social farmok rendszere ugyan adaptálható a hazai viszonyokhoz, azonban az agrárprofilú kisvállalkozások „helyzetbe hozása”, a környezeti követelmények korrekt meghatározása, a célcsoportok megfelelő kijelölése, a működés tartós finanszírozása, illetve a rendszerbe történő belépési feltételek vállalható szinten történő meghatározása mindenképpen szükséges ahhoz, hogy ez a társadalmilag rendkívül hasznos gazdálkodási forma meghonosodjon, és a multifunkcionális mezőgazdaság hazai palettáját bővítse.

Irodalomjegyzék

1. Aldington, T.J. (1998): “Multifunctional Agriculture: A Brief Review from Developed and Developing Country Perspectives”, unknown status. FAO Agriculture Department, Internal Document.
2. Augsten, C. – Bálint, Cs. – Baumbach-Knopf, C. – Borghorst, V. – Chovanec, T. – Evans, R. – Hudcová, E. – Jancsovská, P. – Luft, M. – Moudrý jr., J. – Moudrý sr., J. – Nobelmann, M. – Schneider, C. – Steininger, B. – Ujj, A. (2020): Moudrý sr., J. – Küffnerová, N. – Hudcová, E. (szerk.), *Szociális farm képzés a felsőoktatásban*, Erasmus+, SoFarEdu
3. Áldorfai, Gy. Józsa, V. Káposzta, J. Nagy, H. Varga-Nagy, A. (2017): *Challenges and development paths of central and Eastern European locations in the globalised world: report on the first international smart communities academy*. DETUROPE: CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF TOURISM AND REGIONAL DEVELOPMENT 9:3 pp. 229-232., 4 p. (2017)
4. Bacsó G. (2018): A flow élmény motiváló hatása a környezeti nevelés során CP-s sajátos nevelési igényű tanulóknál az ökoiskola keretein belül, *Különleges Bánásmód*, IV. évf. 2018/3 szám, pp. 103–107. DOI: <https://doi.org/10.18458/KB.2018.3.103>
5. Bragg, R. (2016): Trellis Annual Conference 11th March 2016, Care Farming UK, delivered an animated and enlightening overview of therapeutic gardening, its place within green care and evidence of how it supports health and wellbeing.
6. Csatári B. – Bartos M. – Dulai S. – Farkas J. – Kripner V. – Kiss A. – Molnár M. (2004): MTA RKK Tanyai kaleidoszkóp
7. Csíkszentmihályi, M. (1997): *Flow – Az áramlat: A tökéletes élmény*. Budapest: Akadémiai Kiadó, ISBN: 9789630588331
8. Csoba J. (2017): A kertkultúra és a háztartásgazdaság szerepe a vidéki szegények társadalmi integrációjában – 25 éves a Szociális Földprogram, *Tér és Társadalom* DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2858>
9. Dobbs, T.L. – Pretty, J.N. (2001): “The United Kingdom’s Experience with Agri-Environmental Stewardship Schemes: Lessons and Issues for the United States and Europe”, Brookings; Colchester (South Dakota State University; University of Essex). Related online version (cited on 23 May 2007): <http://agecon.lib.umn.edu/cgi-bin/detailview.pl?paperid=2436>

10. García-Llorente, M. – Rubio-Oliver, R. – Gutierrez-Briceño, I. (2018): Farming for Life Quality and Sustainability: A Literature Review of Green Care Research Trends in Europe, DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph15061282>
11. Harwood, R.R. (2003): "Sustainable Agriculture on a Populous Industrialized Landscape: Building Ecosystems' Vitality and Productivity", in Food Security and Environmental Quality in the Developing World, (Eds.) Lal, R., Hansen, D., Uphoff, N., Slack, S., Boca Raton, FL (Lewis Publishers/CRC Press).
12. Horváth Péter (2012): A multifunkcionális mezőgazdaság szerepének értelmezése regionális dimenziókban Horváth Péter Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, Vidékfejlesztési és Funkcionális Gazdálkodási Intézet, Debrecen phorvath@agr.unideb.hu
13. Jongeneel, R.A. – Polman, N.B.P. – Slangen, L.H.G. (2005): "Why are farmers going multifunctional?", XIth International Congress of the EAAE 'The Future of Rural Europe in the Global Agri-Food System', 24–27 August 2005, Copenhagen, Denmark, conference paper. Related online version (cited on 23 May 2007): <http://de.scientificcommons.org/1164613>
14. Kajner P., Jakubinyi L. (2015a): Szociális Farmok Magyarországon kézikönyv és fejlesztési javaslatok; ISBN: 978-963-12-3567-8
15. Kajner P., Jakubinyi L. (2015b): Szociális Farmok létrehozása Magyarországon, szakmapolitikai javaslat; Kiadó: Szimbiózis Alapítvány, Digitális verzió letöltve 2021. november 10-én szocialis.farm.hu/files/SZ.F--Szakmapolitikai-Javaslat.pdf
16. Kaplan, S. (1995): The restorative benefits of nature: Toward an integrative framework; Journal of Environmental Psychology v.15, pp.169-182.
17. Kaplan, R. – Kaplan, S. (1989): The Experience of Nature: A Psychological Perspective. Cambridge University Press. ISBN: 978-0-521-34139-4.
18. Káposzta, J.; Illés, B.; Nagy, H. (2017): *Examination of impact of economic policy on quality of life in regions of some european countries with global perspective.* ENGINEERING FOR RURAL DEVELOPMENT 16:1 pp. 236-241., 7 p. (2017)
19. Káposzta, J; Nagy, H. (2015): *Status report about the progress of the Visegrad Countries in relation to Europe 2020 targets.* EUROPEAN SPATIAL RESEARCH AND POLICY 22:1 pp. 81-99., 19 p. (2015) DOI: <https://doi.org/10.1515/esrp-2015-0018>
20. Kellert, S. – Wilson, E. (1995): The biophilia hypothesis. Washington DC: Island Press
21. Moyer, W. – Josling, T. (2002): Agricultural Policy Reform: Politics and Process in the EU and US in the 1990s, Global Environmental Governance, Aldershot; Burlington, VT (Ashgate).
22. Ulrich, R. (1983): Aesthetic and affective response to natural environment. 1. Altman & J.F.
23. Van Huylenbroeck, G. – Vandermeulen, V. – Mettepenningen, E. – Verspecht, A. (2007): Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions, Evidence and Instruments Living Reviews in Landscape Research ISSN: 1863-7329 <http://www.livingreviews.org/lrlr-2007-3>
24. Wilson, E. (1984): Biophilia. Cambridge: MA: Harvard University Press
25. KSH Agrárcenzus (2022) <https://www.ksh.hu/ac2020db/2022/index.html>

A műre a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: [CC-BY-NC-ND-4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

RÉGI KIHÍVÁSOK, ÚJ VÁLASZOK – A DUÁLIS SZAKKÉPZÉS PÁLYASZOCIALIZÁCIÓT ELŐTÉRBE HELYEZŐ, ÚJ TÍPUSÚ MEGKÖZELÍTÉSE

OLD CHALLENGES, NEW RESPONSES – A NEW APPROACH TO DUAL
VOCATIONAL TRAINING WITH A FOCUS ON CAREER SOCIALISATION

Kenderfi Miklós¹, Kulcsár Szilvia², Fűrész István³

¹egyetemi docens, ²kancellár, ³tanácsadó, pályaorientációs tanár

¹Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet,
^{2,3}Székesfehérvári Szakképzési Centrum

E-mail: kenderfi.miklos.mate@uni-mate.hu¹, kancellar@szfzsc.hu², ifuresz@datatrans.hu³

Összefoglalás

A duális szakképzési rendszer bevezetése minden korábbinál jobb lehetőséget biztosít a képzésben érdekelték együttműködésére és közös felelősséggyakorlására. Utat nyit a képzés hatékonyságának fokozásához azáltal, hogy az irányított pályaszocializáció révén növeli a tanulók szakmai helytállásának esélyeit. A pályaszocializáció maga is folyamat és mint ilyen, irányítható. Ennek ellenére jelenleg egyelőre spontán hatások együtteseként valósul meg. Ezért tartjuk szükségesnek annak tudományos és gyakorlati áttekintését, miként lehet tervszerű cselekvéssel támogatni a duális képzésben mindezt és hogyan lehet az ember és a gazdaság szolgálatába állítani. Téma feldolgozása jelen esetben nem csak tudományos megalapozást, de rövid szakképzéstörténeti áttekintést is igényel.

Abstract

The introduction of a dual vocational training system offers better opportunities than ever before for cooperation and shared responsibility between stakeholders. It paves the way for improving the effectiveness of training by increasing the chances of learners' career prospects through guided career socialisation. Career socialisation is itself a process and as such, it can be managed. However, it is currently still a combination of spontaneous effects. This is why we believe it is necessary to take an academic and practical look at how this can be supported by planned action in dual training and how it can be placed at the service of people and the economy. In the present case, this requires not only an academic approach but also a brief overview of the history of vocational training.

Kulcsszavak: duális képzés, pályaorientáció, pályaszocializáció

JEL besorolás: I25, I28, J24, L84, O15

LCC: LC1041-1048, LC1081-1087.4

Pályaválasztás, pályafejlődés, pályaszocializáció

A szakképzésből kikerülő fiatal felnőttek néhány év távlatából már viszonylag pontosan megfogalmazzák, hogy intézményüknek hol, milyen területen kellett volna mást adnia ahhoz, hogy szakmai tevékenységükre, még pontosabban életpályájukra felkészüljenek. Az okok között igen gyakran az hangzik el, hogy az adott képzés tanulókkal szemben támasztott követelményei nem igazodnak a valóság kihívásaihoz, nem készítetnek kellő erőfeszítésre. A

következőkben ennek a jelenségnek a hátterét keressük a pedagógia, pszichológia és a szociológia, időnként azok határterületei magyarázóelveinek segítségével. Kísérletet teszünk néhány, a témánk szempontjából releváns fogalom, folyamat tisztázására különböző hazai és nemzetközi, már-már klasszikusnak mondható szakirodalom segítségével. Bátran merünk visszanyúlni akár több évtizeddel korábbi munkákhoz, hiszen a közelmúlt mértékadó publikációi (pl. Szentés, 2014; Margitics, 2015) is ezekre alapoznak, tehát azok érvényességükből mit sem veszítettek.

A kiindulási pontnak a szocializációt tekintjük, mely lényegében az a folyamat, amelynek során a tanuló szert tesz szociális személyiségére (J. Szilágyi – Völgyesy, 1985). Ennek kialakulásában szerepet kapnak mindazok az intézmények is, amelyek a pálya elvárt normáit közvetítik tudatosan szervezett hatások segítségével a tervezett pedagógiai munka során. A társadalmi személyiség végeredményben számos szerepből tevődik össze, amelyek mintegy biztosítják az egyént egyrészt a feladatok vállalására, másrészt a feladatokból következő tevékenység végrehajtására. A szocializációs folyamat egyik eredményének tekinthető a szociális érettség kialakulása. Amennyiben mint állapotra tekintünk erre a minőségre, úgy a tanulók esetében a viszonylag homogén, objektív feltételek ellenére is rendkívül sokféleképpen alakul. Különösen differenciálódik ez a folyamat időben és minőségben. A szociális érettség szorosan összefügg az adott társadalmi környezettel, annak sajátos értékeivel és az ezek alapján kialakuló szerepmintákkal. A különböző képzési szinteken tanuló fiatalok környezetében ható társadalmi összetevők határozzák meg azt, hogy a felnőttek társadalmába való átlépés mikor következik be. Manapság egyes ifjúsági rétegek már sokkal korábban elérik a felnőttkort (László et al., 1988), míg mások csak hosszú iskolai képzés után válnak a szó valóságos értelmében felnőtté. Az a társadalmi közeg, amelyben a fiatalok felnőnek, különböző kritériumok alapján minősíti az egyént érettnak, illetve éretlennek. Annak megfelelően, ahogy az egyén tényleges magatartását normák, minták, szokások, értékek tartományaihoz viszonyítjuk, beszélhetünk különböző szintű szocializáltságról. Szempontunkból kiemelt jelentőséggel bír, hogy a szociális érettség azt is jelzi, hogy az adott munka ellátására feljogosító szakértelem birtokában van-e az egyén. Mindezek tükrében könnyen belátható, hogy a (pálya)szocializációs folyamatok tudatos irányítása nélkül nem bizonyulhat elég eredményesnek a társadalom és az egyén szempontjából is értelmezhető kellő érettség, legyen az pálya- vagy szociális érettség kimunkálása.

A címben megadott fogalmak leírásához a továbbiakban a fejlődési modellből indulunk ki, mely a pályaválasztás értelmezésének jó keretét adja. Herr és Cramer (1992) szerint Ginsberg és munkatársai már a múlt század közepén megkísérelték az életszakaszokat pályaválasztás szempontjából elemezni. A modell kidolgozásakor azokból a kérdésekből indultak ki, hogy a szakma szempontjából fontos személyiségjegyek az életnek melyik szakaszában jelennek meg, és ekkor a környezet milyen jellemző befolyást gyakorol. A pályaválasztás folyamatát a belső és külső tényezők közötti kompromisszumként értelmezték. Ez azt jelenti, hogy az egyén érdeklődése, képességei és értékei, valamint az aktuális munkaerőpiac, jövedelemstruktúra és a pályák presztízse kölcsönös ráhatásai között épül ki a kompromisszum. Ezeknek a kísérleti feltevéseknek az alap gondolata az volt, hogy a fiatalok élményeit a pályaválasztás időszakában meghatározónak kell tekinteni. Ginsberg elméletének jelentősége abban rejlik, hogy a fejlődéselvet hangsúlyozta a pályaválasztásban.

Ennek a modellnek a figyelembevételével D. E. Super (1990) a pályaválasztás helyett pályafutást meghatározó, az életen át tartó szakmai fejlődésre vonatkozó elmélet kidolgozására törekszik. Ennek kapcsán egy ötszakaszos modellt vázol fel, ami a tanulók pályaeorientációjának támogatását szolgáló tevékenység szempontjából igen jelentős. A szerző öt stádiumot

különböztet meg, melyek további alfázisokra oszthatóak. Az alábbiakban ennek a modellnek csupán a célcsoportunk szempontjából releváns időszakának jellemzőit kívánjuk összefoglalni. Ide tartozik a növekedési fázis utolsó szakasza (13-14 év) és a teljes explorációs stádium (15-24 év). Ebben a korszakban kezdi kipróbálni magát a fiatal olyan iskolai vagy szabadidős tevékenységekben, ahol konkrét módon megnyilvánulnak a személyiségjellemzői. Egyre tudatosabban keresi azokat az alkalmakat (pl. szakkör, alkalmi-, nyári- vagy önkéntes munka), amelyek során kipróbálhat olyan szerepeket, melyek megfelelnek ezen tulajdonságainak. Ezek a próbálkozások nem vezetnek jellemzően tartós választáshoz, legfeljebb ideiglenes szakmai döntések születnek. Itt válik fontossá az önvizsgálat, az önismeret bővítése, mélyítése. Ezt követően a kísérletezések során szerzett reális tapasztalatoknak megfelelően kialakul a domináns szakmai terület, ahol az elképzelését megvalósíthatja. A végén ki is próbálja ezt és mérlegeli, hogy megfelel-e életpályának ez az adott tevékenység, elemzi a saját öndefiníciója és a szakmai szerep egybevágóságát. Super elmélete a pályaválasztás és a pályán tanúsított magatartás pszichológiai koncepcióját képezi. Segíti érvényre juttatni azt a gondolatot, miszerint a pályaválasztás és a szakmai fejlődés életen át tartó folyamat, amely a személyiséggel és a pályával kapcsolatos követelmények egymásra hatását dinamikus egységben kezeli.

A pályaválasztás folyamatként való felfogása az életút, a szociális tanulás, a szocializáció fogalmának bevezetését eredményezte a pályalélektan rendszerébe. A szocializációs folyamat lényeges összetevője a pályaszocializáció, amelynek „*során az egyén bekapcsolódik a társadalmi munkamegosztásba, a munkavégző társadalmi környezetéhez alkalmazkodik, s annak elismert, együttműködő és hatékony tagjává válik*” (Ritoókné, 1986:7). Ennek folyamán azokat a meghatározott értékeket, normákat, magatartásmódokat, elvárásokat hordozó pályá-, illetve foglalkozási szerepeket kell megismerni és elsajátítani, valamint alkotó módon alkalmazni, amelyekre az adott pályán szükségünk van (Helembai – Zakar, 1993). Ezzel összefüggésben kívánjuk megjegyezni, hogy a Szilágyi vezette munkacsoport (2005) elengedhetetlennek tartja a pályaelképzelés stabilitását és azt az erőfeszítést, ami a kitűzött cél eléréséhez szükséges. Szilágyi (2000) – Csirszka modelljét felhasználva – az életpályát két szakaszra bontotta, a pályaadaptáció, valamint a pályatevékenység szakaszára, majd ezeket tovább tagolta: az előbbit az általános képzés és a szakmai képzés, míg az utóbbit a szakmai beilleszkedés és a hasznos szakmai tevékenység stádiumaira. Rámutat azokra a személyiségfejlődési folyamatokra és feladatokra is, amelyek a sikeres döntés meghozatalához szükségesek. A személy aktuális állapotjelző fogalmaként említi a pályaválasztási érettséget, mely az általánosból a szakmai képzésbe való átmenethez szükséges döntés feltétele. Rókusfalvy (1969:49) szerint ez a minőség „*biztosítja a szakmai képzésnek legalább minimális sikerét és felébreszti a tanulóban a szakmai beilleszkedésre való tartós törekvést*” is. A pályaválasztási érettség kialakulásában jelentős szerepet kap a reális önismeret. Itt nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy valamennyi szakirodalom világosan jelzi a tanulók 14 éves kori pályaválasztási éretlenségét. Ennek egyenes következménye, hogy a pályaválasztási döntésben felértékelődik szocializációs csoportok hatása, kiemelten a szülőké (Kenderfi, 2019). A következő fejlettségi szint a pályarérettség (az előbbivel nem azonos, de a személyiségfejlődés folyamatában egységet képeznek), amely a képzés és szakmai beilleszkedés életpálya szakaszok közötti határon helyezkedik el. Ez teszi lehetővé a tanult szakmában majd az eredményes munkavégzést. A tényleges szakmai beilleszkedéshez ki kell alakuljanak a pályarérettség elemei, úgymint „*munkarérettség*”, „*üzemi érettség*”, „*szociális érettség*”. Ez utóbbi fogalom jól ismert a szocializáció témaköréből, ahol a szociális érettséggel fejezhető ki a folyamatban elért szint. J. Szilágyi pályaszocializációs kutatásaira figyelemmel határozza meg, mely jól jelzi a pályarérettséggel való összefüggését. Szerinte (1985:22) a szociális érettség „*a szakmai végzettségnek megfelelő, társadalmi normatívákat figyelembe vevő, a személyiség*

öndefinícióján alapuló, tanult társadalmi szerepek felelősséggel való alkalmazása”. A folyamat harmadik eleme az önmegvalósítási érettség, mely a hasznos szakmai tevékenység során jellemzi az egyént. Ez alatt azt értjük, hogy képességeinket ki tudjuk úgy bontakoztatni a munka során, hogy a saját és a környezet realitásaihoz igazítva, önállóan hozzuk meg az egyéni életpályával kapcsolatos soron következő döntéseket – mert döntések bizony lesznek, hiszen a XXI. század emberének útja változással, változtatással, adott esetben vargabetűkkel és zsákutcákkal terhelt (pl. lemorzsolódás).

A tanulók pályaszocializációját érintő kérdés a foglalkozási szerep elsajátítása, mellyel kapcsolatban egy rövid kitekintést kívánunk adni. Az adott pálya hatékony gyakorlása érdekében meg kell ismerni a környezeti elvárásokat, ami az ember – pálya megfelelés alapfeltételét is jelenti. A pályára való felkészülés során nem elegendő a gyakorlati feladatok elvégzésének alapjául szolgáló ismeretek, vagy a követelmények elsajátítása. Ennek kapcsán lényeges kérdés a foglalkozási szerep összetevőinek tisztázottsága. Ide tartoznak az említettekén túl a személyiséggel szemben a szereppartnerek által támasztott elvárások, mellyel kapcsolatban másik sarkalatos kérdés vetődik fel, az elvárások összeegyeztethetősége, ami a pályafejlődés folyamán újabb és újabb kihívásokkal szembesíti az egyént. Mindezekhez meg kell ismerni a szerepek komplex tartalmát, továbbá a szereppartnerek viselkedését, melyre a munkatevékenység alkalmával van lehetőség. Szilágyi (2000) ezt a szakmai életre való felkészülést, mint az egyén pályával való azonosulásának folyamatát, az egyéni és szociokulturális tényezők egymásra hatásának eredményeként, azok szintéziseként értelmezi.

Valamennyi szerző egyetért abban, hogy a pályafejlődés egyik legfőbb meghatározója az egyén életútjának, élethelyzeteinek minősége. Fontosnak tartjuk az adott foglalkozási szerep egyes összetevőinek előzetes kipróbálását, hiszen a különböző alkalmakhoz kapcsolódó, az egyén aktivitására épülő tapasztalok gazdagítják, fejlesztik a személyiségét, mely segíti a pályafejlődés alakulását.

A hazai pályafejlődési elméleteket (Rókusfalvy, 1969; Szilágyi, 1982) alapul véve Szabó (2008) négy szakaszra osztja a pályaszocializáció folyamatát. Az első szakaszt pályaaorientációként értelmezi, amikor az adott pálya iránti elköteleződés alakul ki. A második a szakmai képzés időszaka, amikor a kellő ismeretek elsajátítása eredményeképpen elérhető a pályaaérettség, mely a tanult szakmában való helytállás feltételeként értelmezhető. Ezt követi a pályakezdés, amikor a realitásban teszteli, hogy milyen mértékig készült fel az egyén a folyamat utolsó elemére, a pályavitelre. Ennek során már tisztában vagyunk a pálya valóságos előnyeivel és hátrányaival.

Daheim (1970, In: Szilágyi – Völgyesy, 1996) vizsgálta a társadalmi befolyásokat, leginkább a viszonyítási személyek és csoportok hatását. Rámutatott arra, hogy a pályaszocializáció különböző szakaszaiban más-más személyek befolyása a legjelentősebb. A folyamat elején az elsődleges csoport, vagyis a család, a szülők szerepe a leglényegesebb, majd az iskolai tanárok és a kortársak szocializációs hatása kerül előtérbe. A pályakezdés és a pályavitel során a szakmai és munkahelyi csoportok, kollégák és felettesek befolyásolása válik a legerősebbé. Super máig érvényes elméletében (1990) hangsúlyozza, hogy a pályán való fejlődés meghatározható, mint a növekedés és tanulás folyamata, amibe beleértendő a pályán való viselkedés minden pillanata, a pályával kapcsolatos viselkedési repertoár folyamatos alkalmazása. A pályakeresés és a pályán való fejlődés tehát a személyiségfejlődés része. Ritoók (2008) hangsúlyozza, hogy a pályával való azonosulás szempontjából az általános személyiségfejlesztés legalább olyan lényeges feltétel, mint a speciális pályaválasztási előkészítés.

A gyakorlati képzés alakulása az 1993. évi szakképzési törvénytől napjainkig

Amint a bevezetőben jeleztük, a téma igényel egy szakképzéstörténeti áttekintést is, hiszen a duális képzésnek jelentős hazai előzményei is vannak. A rendszerváltástól napjainkig a szakképzés számos átalakítást követően jutott el a mai szerkezetéhez és irányítási rendszeréhez. Ennek részletes vizsgálata most nem lehet a célunk, de folyamat néhány elemére rá kell világítani azért, hogy a bemutatni kívánt jó gyakorlat haszna és jelentősége bizonyítható legyen. A folyamatos fejlesztések kritikus pontjait a közvélemény és az érintettek is az iskolarendszer módosulásában látták, miközben az csupán egy szelete volt átalakulásnak. Alapvető változás a 2011. évi oktatási és szakképzés jogszabályok bevezetése után történt. A komplex átforgalmazásból tanulmányunkban két szorosan összetartozó területet ragadunk ki. Az egyik a képző intézmények szervezeti és irányítási rendje, a másik gyakorlati képzés kérdése. Az első megoldást nyert a szakképzési centrumok bevezetésével, a másodikkra a duális képzés megvalósítása a válasz.

A gazdasági szereplők képviselői 2011. előtt is igyekeztek a jogalkotásban és a fejlesztési források elosztásában érvényesíteni az érdekeiket. Ez nem járt az általuk elvárt eredménnyel és nem valósult meg a remélt mértékben a szakképző rendszer és a gazdaság kapcsolata sem. Ennek okát az érdekegység hiányában és az irányítás megosztottságában látjuk. Ezt a jelenséget jól foglalja össze a 3K Concens Iroda munkaerőpiaci előrejelzése (Dávid et al., 2007) már a címében, miszerint „Nem egyeznek...”. Az állami fenntartás bevezetése nélkül nem lehetett megteremteni a szakképzők szereplőinek érdekazonosságát. Ma már más a helyzet, de a cselekvési alapot biztosító jogszabályok mellett a képzést végzőknek kell az együttműködéshez szükséges bizalmat és garanciákat felmutatni a gazdálkodó szervezetek felé. A 2011. évet megelőző képzésszervezési törekvések, pl. Térségi Integrált Szakképző Központ (TISZK) rendszer nem jelentett megoldást a szervezeti és gyakorlati képzés problémaegyüttesére. A gazdálkodó szervezetek érdekérvényesítése nem emelkedett megfelelő szintre. 2004-től kezdően az első 16 TISZK (majd az ezt követő 7 modell is) lehetőséget biztosított erre, hiszen beépülhettek volna a képzőszervezetbe. Feltételezésünk szerint ennek háttérében a vállalatok informálatlansága és ennek következtében motiválatlansága állt. Az okokat nem a jogszabályokban kell keresni, sokkal inkább a korábbi fenntartók óvatosságában és az iskolák rosszul értelmezett függetlenségükhöz való ragaszkodásában. A régi berögződések mellett a figyelem áttevődött a fejlesztési források helyi lehetőségeken és érdekeltségeken alapuló felhasználására. A Dobszai – Vámosi szerzőpáros munkájára hivatkozva (2013:32) azt mondhatjuk ezzel a jelenségvilággal kapcsolatban, hogy „a felek együttműködésének minősége rányomja bélyegét a képzés hatékonyságára”. A hasonló problémáknak szeretné elejét venni a székesfehérvári projekt, aminek bemutatása előtt még néhány rövid megjegyzést tartunk szükségesnek. Korábban az együttműködési megállapodásokon nyugvó külső gyakorlatok többnyire csak a képzőhelyi kapacitásokkal függték össze. A tapasztalatok szerint a tanulószerveződésen alapuló gyakorlati képzésnek sok az ágazati sajátossága és nagyon eltérő mértékű volt a külső gyakorlólhelyeken foglalkoztatottak aránya (vö. Szakképzés 4.0). A képzést vállaló gazdálkodó szervezetek közvetlen támogatása merevvé vált a gazdaság változó igényeivel szemben és a sok változás szkeptikussá tette a többi szereplőt is.

A korábbi szakképzésfejlesztési törekvések nem alkottak olyan egységes rendszert, mint amire jelenleg épülhet a köznevelés, a szakképzés és felsőoktatás szervezése, valamint a gazdálkodó szervezetek együttműködése. Ennek alapját a jogalkotás és az államirányítás rendszerének fejlesztése teremtette meg az egységes minisztériumi irányítás kialakításával. Ez akkor lehet eredményes, ha a képzés szereplői a központi (állami háttérű) szolgáltatások mellett a helyi feladatoknak megfelelő módszertani támogatást is kapnak.

A duális képzés alakulása a 2011. évi jogalkotástól a megvalósításig

A szakképzési és felnőttképzési rendszer megújítása a Kormány döntése értelmében a Szakképzés 4.0 Stratégia alapján kerül megvalósításra, az 1168/2019. (III. 28.) Korm. határozat szerint. A stratégia részleteiben is bemutatja a kormányzat által megfogalmazott új igényeket. Ezek felölelik a szakképzés és a felnőttképzés jelentős fejlesztését, frissítését, integrációját, a folyamat- helyett a kimenetszabályozott rendszer érvényesülését. A szakképzés átalakításának stratégiai célja a munkaerőpiac igényeihez az eddigieknél jóval rugalmasabban alkalmazkodó és magas színvonalú szakmai képzési rendszer kimunkálása.

Kormányzati cél a gazdaság versenyképességének megőrzése, a vállalkozások támogatása, a gazdaság igényeinek megfelelő képzettséggel és kompetenciákkal rendelkező munkaerő biztosítása. Az új struktúra alapelve szerint az iskolarendszer feladata, hogy széles ágazati szakmai alaptudást és a foglalkoztatók által elvárt kompetenciákat adjon. Az ágazati alaptudással lehet a duális gyakorlati képzés során hatékonyan elsajátítani a speciális szakmai ismereteket. Az iskolából kikerülő szakemberek minőségi szakmai ismeretekkel és a tanulás képességével lesznek alkalmasak a felnőttképzés és a vállalati továbbképzés rendszerében megújítani tudásukat a szakmai karrierjük során, az életen át tartó tanulás jegyében.

Az új szakképzési törvény változást hozott a duális képzőhelyen történő foglalkoztatásban. Az eddigi tanulószerveződést szakképzési munkaszerződés váltja fel. Ezzel a határozott idejű kontraktussal a tanuló és a duális képzőhely között munkaviszony jön létre a munka törvénykönyve alapján. A pénzbeli juttatás helyett munkabért kell fizetni a gyakorlatát töltő tanulónak, szakképzési munkaszerződést pedig a jövőben nemcsak tanulói jogviszonyban állóval lehet kötni, hanem a felnőttképzési jogviszonyban álló személlyel is. A duális képzőhely a szakma, évfolyam és munkanapok számának függvényében érvényesíthet adókedvezményt. A jelenlegi szabályozásnak köszönhetően mind a tanulók számára, mind a gazdálkodók számára rentábilis a részvétel.

Kimondhatjuk, hogy a duális képzés a társadalmi, gazdasági környezetünk elvárása. A nagy tudású, széles látókörű, szociális- és pályaerett munkavállaló „pedagógiai kimunkálása” ennek keretein belül sikeresebben valósítható meg, és a gyakorlatiképző is kinevelheti az emberi erőforrás utánpótlását. A képzésben résztvevő személy valós munkakörnyezetben szocializálódhat, megismerheti az adott szervezeti kultúrát. A munkaadók a saját igényeiknek, elvárásaiknak megfelelően képzett munkaerőhöz juthatnak. A fiatalok pedig már a tanulóévek alatt megismerik a cég technológiáit, a munkahelyi elvárásokat, valós körülmények között tapasztalják meg a munkaszocializációt. A duális képzésben töltött évek alatt pedig piacépes tudásra tesznek szert. Ehhez azonban szükséges a szakképzés-szervezés támogatásának innovációja is. A módszertani támogatást nyújtó szervezetek (NSZFH, IKK, kamarák) mellett a gazdálkodó szervezetek helyzetét és igényét közelebbről ismerő szakképzési centrumok és/vagy szakértői csoportok innovációs potenciáljának kihasználására is érdemes törekedni. Véleményünk szerint nélkülözhetetlen a jó gyakorlatok multiplikációja.

Állami garanciák és pénzügyi alapok a jogi lehetőségek megvalósításához

A hatályos jogszabályok adta keretek szükségesek, de nem elegendők a duális képzés eredményes folytatásához. A jogszabály együttes és a pénzügyi források biztosítása a vállalati, foglalkoztatói szféra és szakképző iskolák közvetlen irányítói számára egyaránt fontos. Ez a feltételrendszer csak abban az esetben működőképes, ha társul hozzá minden közreműködő partner részéről a kellő szemlélet, felkészültség és elkötelezettség. Ennek fundamentuma a bizalom, mely csak abban az esetben várható el, ha minden érintett fél garantált működési

biztonsága, és képesek érdekeiket egyeztetni. (Utaltunk rá, hogy más okok mellett ennek hiánya szabott gátat 2004 – 2011 között a TISZK rendszer eredményes működésének és remélt kiterjesztésének.)

Bár a kamarák számos információs anyagot adnak ki és jelentős humán erőforrással igyekeznek a duális képzés szervezését segíteni, a feladat megoldása nem várható el tőlük. A kamarai rendszer nem képviseli a duális képzésben érintett gazdálkodó szervezetek összességét. Erre jó példa a korábbi Regionális Képzési és Fejlesztési Bizottságok működése, ahol a foglalkoztatói oldal megosztott volt. Amennyiben egy térségben összetett a képzési és a foglalkoztatási struktúra, akkor a centrumok és a független tanácsadó szervezetek együtt képesek arra, hogy a duális képzés foglalkoztatói számára világos képet adjanak az érdekeikről és a lehetőségeikről. A Szakképzés 4.0. dokumentumban (ITM, 2019:51) szó szerint is olvasható: „*Helyi szinten elsősorban a kancellárok feladata, hogy a szakképzési centrumok választ adjanak a térség gazdasági szereplőinek munkaerő-piaci igényeire.*” Ideértve azt is, hogy a munkaerő alatt társadalmi szereplőként munkát vállaló, vagy vállalkozó személyről beszélünk. A kancellároknak tehát célszerű olyan tanácsadó szervezetekre támaszkodni, amelyek képesek a pályaszocializációs folyamat irányításában is segíteni a duális partnereknek.

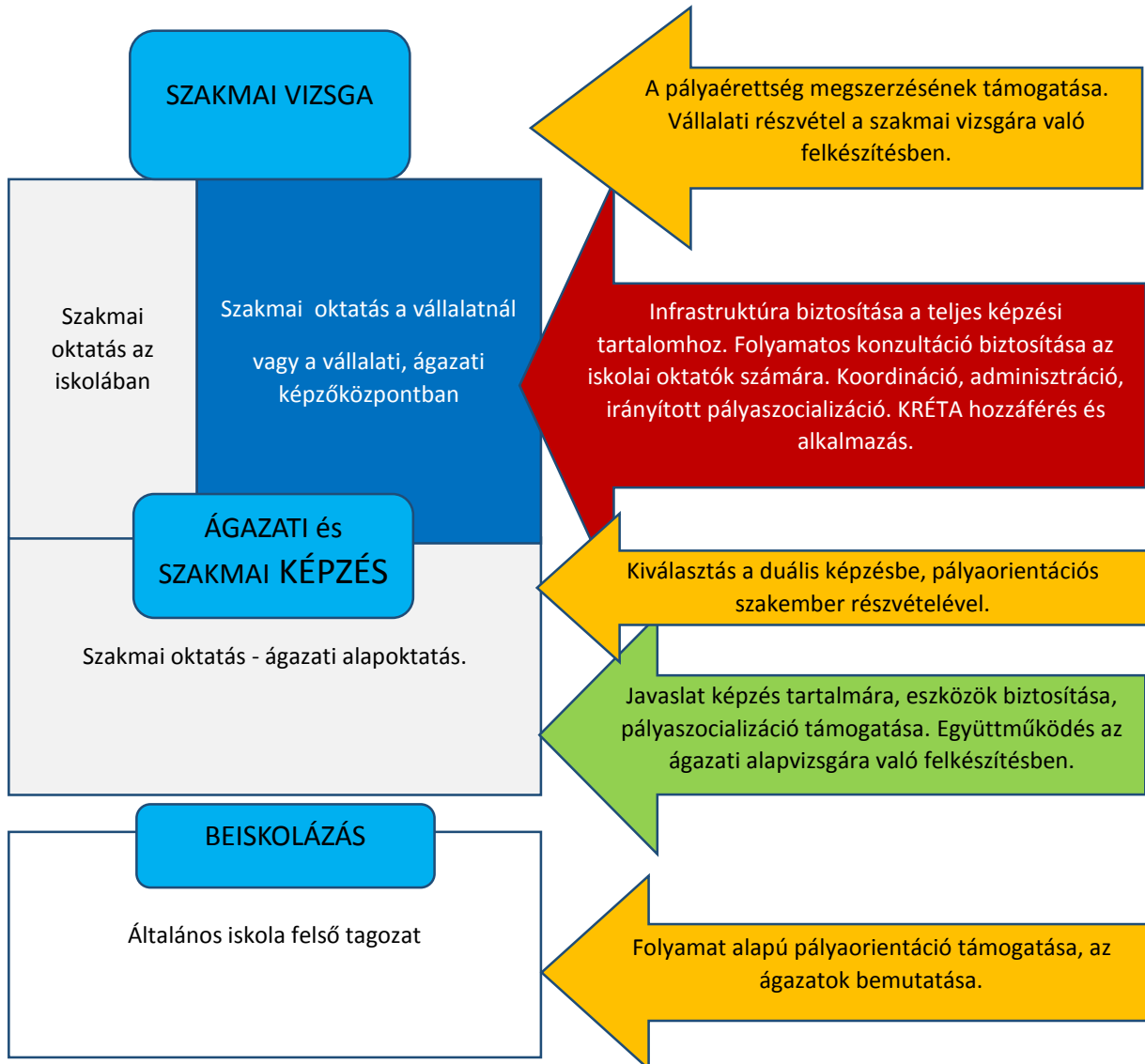
Új utakon az együttműködés, a szervezés és a pályaszocializáció

A fentiek megvalósítása érdekében az iskolai szemléletfejlesztési tevékenységen túl szükséges olyan vállalati képzések létrehozása, ahol korszerű módszertanok, segéd- és tananyagok segítik a gazdálkodók duális képzésbe történő becsatornázását. Egyidejűleg tökéletesen informált, hozzáértő és magabiztos céges partneri hálózat kialakítása ajánlatos ahhoz, hogy az ember-pálya megfelelés alapú pályaorientáció kiterjesztése révén a szakképzésbe bekerülő vagy bekerülni szándékozó tanulók és szüleik pontos információt kapjanak a szakmai képzésekről. Fontos tehát tisztázni a reális elvárásokat és lehetőségeket az iskolarendszer és gazdálkodó szervezetek viszonyában. Az új szakképzési rendszer, a duális képzés bevezetése, a projektoktatás módszertanának alkalmazása a gazdálkodó szervezetben a tanulókkal foglalkozó kollégától új gondolkodásmódot, módszertani megújulást vár el. Kiemelt jelentőséggel bír a vállalati szakemberek és oktatók folyamatos felkészítése és bevonása az intézményi munkába, a közös képzési program kialakítása és megvalósítása érdekében. Az együttes felelősségvállalás mellett cél a tanuló vizsgára történő felkészítése, miközben elengedhetetlen a pályaearitetséget biztosító folytatólagos pályaorientáció és pályaszocializáció támogatása. Ha a paradigmaváltás csak részlegesen, a foglalkoztatási módra és tananyagtartalomra vonatkozó együttműködés területein történne meg, az háttérben tartaná a munkahelyi környezetben megvalósuló pályaszocializáció lehetőségét. A minőségi szocializáció a képzési hatékonyság fokozásának alapvető eszköze (feltéve, hogy az szakszerű irányítás és folyamatkövetés mellett történik). Erről lemondani hiba lenne. Ugyanakkor külön kutatómunka nélkül is megállapítható, hogy legtöbb esetben csak a szakmai környezet spontán hatásai és a modellkövetés hat szocializációként.

A jó gyakorlat fontosabb elemeiről (...és mégis egyeznek, vö: Dávid et al, 2007)

Az új szakképzési rendszer a duális partnerektől új megközelítést igényel több területen is. Elengedhetetlen a duális partnerek, így az iskolai oktatók, a saját és partnerecék szakembereinek szoros és szabályozott kooperációja. Az 1. számú ábrán az ezt kísérő tanácsadói folyamatot kívánjuk bemutatni. Egyaránt feltüntetésre kerültek a szakoktatásirányítás és a pályaszocializáció mozzanatai. Az ábra ugyan egy folyamat megjelenítése, de nem a klasszikus műszaki vagy informatikai megjelenítési modellt követi.

Célunk nem az elágazások és visszacsatolások részletezése, hanem áttekintés nyújtása a képzési szakaszok jellemzőiről és az azokhoz kapcsolódó kiemelt feladatokról. A baloldalon levő négyzetek a képzés jellemző szakoktatás-igazgatási feladatainak egymásra épülését jelzik. A jobboldali nyilak tartalmi az aktuális pályáorientációs és szocializációs tartalmú beavatkozásokat mutatják.

1. ábra: A duális szakoktatás és támogató rendszere

Forrás: Saját szerkesztés (2022)

Az ábrázolt folyamat elemeiből a szakoktatás irányítási területekhez kívánunk néhány megjegyzést fűzni. A szemléletfejlesztés során a változások megértésére irányuló tanácsadói tevékenység kiter a változások szükségességére és szemléleti alapjaira is. A szolgáltatás során kellő hangsúlyt kap egy olyan elem, ami elméleti problémának tűnik, mégis a gyakorlati cselekvés alapja is. Ez a szocializációs motiváció. A jelenlegi foglalkoztatói követelmények mellett nem lesz hatékony a képzés, ami szakmai ismeretek elsajátítására akarja leszűkíteni a szakoktatást.

Mind a duális képzésben, mind pedig a potenciálisan érdekelt gazdasági szervezeteknél zavart okozhat, hogy kivel és hogyan érdemes a kapcsolatot kiépíteni és fenntartani. A teljes jogszabályi környezet alapján kiderül, hogy elsősorban a szakképzési centrum kancellárjával javasolt feltérképezni az együttműködési lehetőségeket.

A tanácsadó szervezet napi szinten és az előremutató gazdasági elemzésben is együttműködik a duális partnerekkel. Bemutatja, hogy a többletteleher helyett gazdasági előnyt jelent a szakképzési munkaszerződéssel történő tanulófoglalkoztatás. A szabályozás megtartja a korábbi tanulószerveződés előnyeit (pl. pihenőidő), biztosítva ezáltal érdekeltységüket. A Munka Törvénykönyve garanciális rendelkezéseit hangsúlyosabban terjeszti ki a tanuló és a duális képzőhely jogviszonyára, mellyel együtt a szakképzési munkaszerződés közelíti a szakképző intézmény tanulóját a munka világához. Általános érvennyel elmondhatjuk, hogy a tanulói munkaszerződés rendszere az Alaptörvény minden alapvető jogát kiterjeszti a tanulóra. A szerződés ezáltal erősebb garanciát jelent a korábbi tanulószerveződésnél. A Munka Törvénykönyve 18. §-ában meghatározott tájékoztatási kötelezettség, a munkabérfizetésre vonatkozó 154-155. §-ok fontos példák erre. Kiemelésre érdemes még a 115-126. §-ok környezetében található, a szabadsággal összefüggő rendelkezéssor. Nem célunk a Munka Törvénykönyve részletes elemzése a tanulófoglalkoztatás kapcsán, csupán néhány példát idéztünk a törvényi szinten magalapozott garanciák köréből a törvényalkotói szándék szemléltetésére.

Tehát jelentős változás az eddigi juttatásnál magasabb mértékű munkabér biztosítása is, de hosszú távra még fontosabb a pályaszocializáció munkahelyi környezetben való megvalósítása. A tanácsadó szervezet és a centrum egyaránt felkészült annak szakszerű bemutatására, hogy melyek a duális képzés, a munkaszerződéses tanulói jogviszony pénzügyi, gazdálkodási és egyéb előnyei a foglalkoztatók számára.

A duális képzőhely a szakképzési munkaszerződés megkötését megelőzően a tanulók, illetve a képzésben részt vevő személyek számára – a Munka Törvénykönyvében foglalt adatkezelési rendelkezések megtartásával – kiválasztási eljárást folytathat le. Ez a foglalkoztató szervezet HR munkatársai számára rutinfeladatnak tűnhet, azonban az iskolai pályaorientáció jelenlegi helyzetében érdemes együttműködniük szakirányú, tehát kifejezetten pályaorientációs szakirányú diplomával rendelkező tanárokkal (Borbély-Pecze et al., 2019). A mintaprojektben résztvevő centrum rendelkezik ilyen szakemberekkel és egy olyan egyedi rendszerrel, aminek középpontjában a számítógéppel támogatott egyéni tanácsadás, mint ingyenes szolgáltatás áll. A duális képzést támogató szolgáltatás alapvető szemléletformálási célja, hogy a gazdasági szervezeteknek olyan, a kiválasztást megalapozó pályaorientációs folyamat lehetőségét mutassa be, ami a duális képzés egészét segíti. Ez együtt jár azzal, hogy a beiskolázási és iskolaválasztási tanácsadás megkülönböztetésre kerüljön a pályaorientációtól és alapja legyen a pályaszocializációt is biztosító, a lemorzsolódás veszélyét csökkentő érdemi foglalkoztatással (Kenderfi – Fűrész, 2021).

A képzők és tanulók együttműködésére is kiterjedő tanácsadói munka kiemelt elemei a kommunikáció, a konfliktuskezelés, a kreativitásösztönzéssel való közelítés a tanulóhoz, a közösségi integráció segítésének módszerei, eszközei, eljárásai. Ugyanis elengedhetetlen a tanulókkal megismertetni a teremtő munka örömét, amire a jelenkori kommunikációs hatások ellenére még mindig vágnak. A tanulók korábban a perspektíva és megbecsülés hiányában alul motiváltak voltak (Fűrész, 2009). A tudatos szocializáció során mindez biztosítható.

A centrum és a tanácsadó szervezet segíti a tanulót foglalkoztató vagy foglalkoztatni kívánó szervezeteket abban, hogy a képzési programba a szakmai gyakorlati oktatás idejére miként tudják jog- és szakszerűen, megvalósítható módon beépíteni a számukra fontos speciális elemeket a 20 %-os szabad sávba.

A duális képzést támogató szolgáltatás folyamata megfelel a tevékenységforma általános gyakorlatának. Innovációs jellegét az adja, hogy túllép azokon a paradigmákon, melyek hozzájárultak ahhoz, hogy a korábbi szakképzési reformkísérletek nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Új tartalmakat használó elemei a kapcsolatfelvétel, egyeztetés, a projektmunka tartalmának meghatározása. Gyakori módszer megbeszélés, a tréning, a műhelymunka, az adat- és véleménygyűjtés. Megszokott alkalmak a rendszeresen szervezett workshopok is, melyek tartalmát, tárgyát a felek közösen határozzák meg. Minden arra irányul, hogy a tanuló ne tárgya legyen a képzésnek, hanem alanya, aki képzésben való részvétel módjával maga is meghatározója lesz saját fejlődésének. Itt kívánjuk még megjegyezni, hogy a Szakképzési Centrum szervezetében működő külsőkapcsolati csoport munkatársai munkaköri leírása tartalmazza a koordinációs és támogató feladatokat.

Az innovatív elemei között van a tanácsadói tevékenység folyamatjellegének hangsúlyozása és megvalósítása, új eljárások integrálása az iskola és a képzőszervezet szinergikus együttműködésébe. Ez utóbbinak fontos technikai eleme a duális partnereknek a KRÉTA rendszerbe való bekapcsolása, mely hozzáférési igényt ösztönzik is. A centrum intézményei a képzőhely részére felhasználói profilt biztosítanak a KRÉTA rendszerhez. A profil létrehozását követően a szakképző intézmény segítséget nyújt a WEB alapú elektronikus adminisztrációs rendszerébe való belépéshez, az abban való eligazodáshoz, az elérési útvonal megismeréséhez. Ennek azért van jelentősége, mert a korábbi gyakorlatban kommunikáció az iskola és munkahely között háttérbe szorult és a szülők nem vagy későn kaptak hiteles információt a gyermekükkel, illetve a képzéssel összefüggő történésekről. A mintaprojekt a fejlődő tevékenységnek csupán egy részeseleme. Nem csak a tapasztalatok beépülése révén valósul meg az előrelépés és a szolgáltatás minőségének biztosítása, hanem szolgáltató tevékenység tartalmi arányainak változásában is. A mintaprojektben még a rendszerindítás és az átmenetmenedzselés a központi kérdés. Később azonban a jogkövetés, a duális folyamat minőségbiztosítása az eredmények multiplikációja, az eredménykövetés és a társadalmi integráció mélyítése is tanácsadói folyamat és az együttműködés részévé válik.

Ahol a tanulók már kollégák. Pályaszocializáció a duális munkakörnyezetben

A képzéstámogató szolgáltatási mintaprojekt egy fontos eleme az „Ahol a tanulók már kollégák” megnevezésű tréning. A jelenlegi duális képzési lehetőségek ugyanis nem csak munkajogi és társadalombiztosítási előnyök mentén egyesíthetik a tanuló és képző-foglalkoztató hely érdekeit. Fentebb említettük a duális képzés és a pályaszocializáció kapcsolatát. Jelentősége miatt erre külön is kitérnénk, de a fent idézett mottó sajátos alkalmat ad rá. A tanuló munkaszerződéssel való foglalkoztatása új lehetőségeket nyit a szakképzés legelhanyagoltabb feladatának reformjára is. Ez a pályaszocializáció, aminek a pályaorientációra kell épülnie. Olyan paradigmaváltásra van szükség, ami szintén igényli tanácsadó (szervezet) bevonását. Még akkor is, ha van olyan kivételes iskola vagy centrum, ahol a pályaorientációhoz szakirányú diplomával rendelkező munkatárs áll rendelkezésre. A vállalati és iskolai szervezeti kultúra változásának ki kell terjednie erre a területre és az ehhez kapcsolódó feladatrendszerre is.

Evidenciának tűnik az a kijelentés, hogy az iskolai környezet nem elegendő a szakemberjelölt (pálya)szocializációjához, az csak a gyakorlati képzés során teljesezhet az ki. A vállalati szféra közvetlen hatásai azzal a veszéllyel járnak, hogy a számos együttműködési, termelési és szolgáltatási feladat mellett csak spontán szocializáció valósul meg. A vállalati kultúrával szemben jogos elvárás, hogy szűken értelmezett szakmai képzés mellett, illetve annak részeként azokat a szociális kompetenciákat is fejlessze a gyakorlati képzés során, amit a vállalati hatékonyság eleve igényel a szakembereitől. Borbély-Pecze (2016) megállapítja, hogy a pályaszocializációt folyamatnak tekintjük, ami azzal is jár, hogy a szakképzés lezárásáról (pl. finanszírozási, logisztikai okokból) muszáj beszélnünk, de ez nem jelenti az életpályaépítési kompetenciák fejlesztésének végét. Tudatos pedagógia ráhatás, tervezett és folyamatos pályaszocializáció nélkül az új gyakorlati képzési lehetőség egy területen ismét vesztes lehet. Ma már nem elegendő a spontán szocializációval is megközelíthető habitus elmélet által leírt pályaérettségi szint. A szerepelmélet fogalmkörébe tartozó szocializációs jelleg és eredmény is kevés. Lineáris pályaorientációra épülő pályaérettségi és ezzel egyenes összefüggésben szociális érettségi szint elérésére van szükség. A tanácsadási rendszernek ezért része a pályaszocializáció is, mert ebben teljesez ki a pályaorientáció, ami pályaválasztási érettségtől a pályaérettségen át vezet a foglalkozási- vagy munkaérettségig. A tanácsadói projekt tréning keretében bemutatja pályaszocializáció pályaorientációra épülő és a helyi munkakörnyezetre alapozó szocializáció folyamatát és eszközeit.

Összefoglalás

Az állam és a munkaadói érdekképviselői szervezetek számos támogató tevékenységgel segítik a duális képzés reformját. Ez a képzési mód történetileg nem új, de szellemiségében és jogi, valamint pénzügyi alapjaiban új formát kapott. A változás új lehetőségekkel is jár. A korábbi tapasztalatok indokolják, hogy az érintett iskolák és a gazdálkodó szervezetek az új lehetőségekhez a megszokottakon túlmutató módszertani támogatást kapjanak, az állami segítségen túl. A feladatok megoldása olyan innovációt és öntevékenységet igényel, ami első sorban a helyi sajátosságokat veszi figyelembe. A kizárólag belső erőforrásokra való támaszkodás korlátozza a lehetőségek kimerítését, ezért célszerű külső szellemi forrásokat is bevonni. Különös tekintettel arra, hogy a szervezeti és foglalkoztatási változások csak akkor vezethetnek a duális képzés teljes sikeréhez, ha ezek mellett az irányított pályaszocializáció is megvalósul. Ez alapvető feltétele a humán erőforrásfejlesztésnek és a tanulóknak is elemi érdeke. Az itt bemutatott modellben a már kollégának tekintett tanulók pályaszocializációja tervezett, irányított és a pályaorientációt kiterjesztő alapon történik.

Az innovációt vállalatokkal szemben alapvető elvárás a helyi kezdeményezések és eredmények megosztása. Ennek egyik példája a Székesfehérvári Szakképzési Centrum és a Cometgroup tanácsadó szervezet tárgyalat együttműködése. E szervezet egyik referenciája a nevezett a szakképzési centrummal folytatott munka. A Centrum azért lehetett alkalmas az innovációra, mert több pályaorientációs tanári képesítéssel is rendelkező munkatársa van. Így biztosított, hogy a pályaorientációs munka középpontjában ne a beiskolázás mennyiségi céljai álljanak, hanem a minőségi, emberközpontú pályaorientáció. Ez nagymértékben hozzájárul a leírt eljárás sikeres alkalmazásához és ezzel összefüggésben a lemorzsolódás minimális szinten tartásához.

Irodalomjegyzék

1. Borbély-Pecze T. B. (2016): Szakképzés és pályaorientáció – tévutak és lehetőségek. *Educatio*. Vol. 25. No. 1. 59-69. p., ISSN 1419-8827

2. Borbély-Pecze T. B. et al. (2019): Pályabolyongások – Pályaorientációról a Szakképzés 4.0 stratégia kapcsán. Új Pedagógia Szemle. Vol. 69. No. 7-8. 95-106. p., ISSN 1788-2400
3. Dávid J. et al. (2007): Nem egyeznek... A munkaerőpiaci kereslet és kínálat előrejelzése: 2005-2015. Budapest, 3K Consens Iroda.
<http://www.3kconsens.hu/files/A%20munkaeropiaci%20kereslet%20es%20kinalat%20elorejelzese%202005%202015.pdf> [Letöltés ideje: 2022. 05.14.]
4. Dobszai B. – Vámosi T. (2013): A középfokú szakképző iskolák és a vállalati szféra együttműködési jellemző adatai. Szakképzési Szemle. Vol. 29. No. 3. 23-42. p. ISSN 0237-2347
5. Fűrész I. (2009): Az ember, a gazdaság és a szakképzés. Mester és Tanítvány. No. 23. 42-51. p. ISSN 1785-4342
6. Helembai K. – Zakar A. (1993): Pályafejlődés és szerepsajátítás. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat 21. köt.). Tanulmányok a neveléstudomány és a pszichológia köréből = Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Paedagogica et Psychologica. 261-272. p. URI: <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/id/eprint/2908>
7. Herr, L. E. – Cramer, H. S. (1992): Career Guidance and Counseling Through the Life Span. New York, HarperCollins Publishers.
8. ITM (2019): Szakképzés 4.0 – A szakképzés és felnőttképzés megújításának középtávú szakpolitikai stratégiája, a szakképzési rendszer válasza a negyedik ipari forradalom kihívásaira. Budapest, ITM.
https://www.nive.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1024
[Letöltés ideje: 2022. 08.10.]
9. J. Szilágyi K. (1985): Kísérlet a szociális érettség vizsgálatára a felsőoktatásban. Pályaválasztás. Vol. 18. No. 4. 19-26. p. ISSN 0134-0581
10. J. Szilágyi K. – Völgyesy P. (1985): A pályafejlődés vizsgálatának módszertani lehetőségei a felsőoktatásban. Budapest, Oktatáskutató Intézet.
11. Kenderfi M. (2019): A pályaorientáció elmélete és gyakorlata hazánkban. Munkaügyi Szemle. Vol. 62. No. 4. 52-61. p. ISSN 2064-3748
12. Kenderfi M. – Fűrész I. (2021): Szemléletváltás a szakképzésben: a lemorzsolódás megelőzésének pályaorientáció központú megközelítése. Új Munkaügyi Szemle. Vol. 2. No. 4. 18-30. p. ISSN 2677-1306
13. László K. et al. (1988): Iskolai veszélyeztetettség és pályaszocializáció. Pedagógiai Szemle. Vol. 38. No. 6. 533-539. p. ISSN 0031-3785
14. Margitics F. (2015): Pályalélektan – pályatervezés. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola. 133 p. ISBN 978-615-5545-53-5
15. Ritoók M. (2008): Pályafejlődés – pályafejlődési tanácsadás. Egy negyven évet átfogó longitudinális pályakövető vizsgálat tanulságai. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 104 p. ISBN 978-963-463-973-2
16. Ritoók P. (1986): Személyiségfejlesztés és pályaválasztás. Budapest, Tankönyvkiadó. 193 p. ISBN 963-17-8713-3
17. Rókusfalvy P. (1969): Pályaválasztás, pályaválasztási érettség. Budapest, Tankönyvkiadó. 279 p.
18. Super, D. E. (1990): A Life-Span, Life-Space Approach to Career Development. In: Career Choice and Development: Applying Contemporary Theories to Practice. Duane Brown, Linda Brooks, and associates. Second Edition. San Francisco, Jossey-Bass Publishers. 197-261. p.
19. Szabó I. (2008): Bevezetés a szociálpszichológiába. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 122 p. ISBN 978-963-19-5490-6

20. Szentes E. (2014): A felsőfokú képzés a szakmai fejlődés meghatározó időszak. *Magiszter*. Vol. 12. No. 3. 45-52. p. ISSN 1583-6436
21. Szilágyi K. (1982): Az orvossá válás folyamatának pszichológiai elemzése különös tekintettel a pályaalakulások szempontjaira. Kandidátusi értekezés. Budapest.
22. Szilágyi K. (2000): *Munka- pályatanácsadás mint professzió*. Budapest, Kollégium Kft. 326 p. ISBN 963-00-4620-2
23. Szilágyi K. et al. (2005): A fiatalok és felnőttek pályorientációs és karrierépítési készségeinek szintje, fejlesztésének lehetőségei. Kutatási zárótanulmány. Budapest, Nemzeti Felnőttképzési Intézet. 117 p.
24. Szilágyi K. – Völgyesy P. (1996): *Pályorientáció*. Egyetemi jegyzet. Gödöllő, GATE. GTK. TKI. 129 p.

A műre a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: [CC-BY-NC-ND-4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

GENERÁCIÓS KÜLÖNBSÉGEK ÉS MOTIVÁCIÓ AZ ÉLELMISZERIPARBAN GENERATIONAL DIFFERENCES AND MOTIVATION IN THE FOOD INDUSTRY

Kőműves Zsolt¹, Hopp Alexandra², Szabó-Szentgróti Gábor³

^{1,3}egyetemi docens,²hallgató

^{1,2,3}Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

³Széchenyi István Egyetem

E-mail: komuves.zsolt.sandor@uni-mate.hu¹, alexandra18.h@gmail.com, szabo-szentgroti.gabor@sze.hu³

Összefoglalás

A változó gazdasági és környezeti tényezők közepette a vállalatok egyik meghatározó problémája továbbra is a munkaerő fluktuációja. A vezetők a pandémiás időszak egyik nem várt hatásaként szembesültek azzal a ténnyel, hogy a munkavállalók reakciói megváltoztak, gyakrabban és gyorsabban váltanak munkahelyet. Tanulmányunkban a generációk közötti motivációs különbségeket elemeztük. A szakirodalmi előzmények bizonyítják, hogy a generációk értékrendjében jelentős különbségek alakultak ki, amelyeket az ösztönzés és motiválás során prioritásként kell kezelni. Kutatásunkat élelmiszeripari nagyvállalatok munkavállalói körében valósítottuk meg. Az adatgyűjtés hólabda módszerrel történt, amely során 126 válaszadóból álló adatbázist alakítottunk ki. Az adatelemzés során ANOVA elemzést és LSD post hoc típusú tesztet alkalmaztunk. Eredményeinek szerint a generációk között igazolhatóak a motivációs különbségek, amelyekre a vezetőknek a motivációs stratégiájukban és gyakorlatukban építeni szükséges. A Z és Y generációs munkavállalók nehezebben tudnak azonosulni a szervezeti célokkal és nagyobb arányban terveznek munkahelyet váltani. A szervezeteknek paradigmát kell váltani a belső kommunikáció gyakorlatában, annak érdekében, hogy a vállalati „üzenetek” minden munkatárs számára célba érjen.

Abstract

In the face of changing economic and environmental factors, labour turnover remains one of the key issues for companies. As one of the unanticipated effects of the pandemic, managers have been confronted with the fact that workers' reactions have changed, changing jobs more frequently and more quickly. In our study, we analysed the motivational differences between generations. Literature evidence shows that significant differences in generational values have emerged and should be prioritised in motivation and incentives. Our research was carried out among employees of large food companies. Data were collected using a snowball method, in which a database of 126 respondents was developed. ANOVA analysis and LSD post hoc test were used for data analysis. The results show that there is evidence of motivational differences between generations, which managers need to build on in their motivational strategies and practices. Generation Z and Y employees have more difficulty identifying with organisational goals and are more likely to plan to change jobs. Organizations need to shift the paradigm in their internal communication practices to ensure that corporate "messages" reach all employees.

Kulcsszavak: *motiváció, generáció, különbségek, jóllét, fluktuáció*

JEL besorolás: *M52*

LCC: *HD5650-5660*

Bevezetés

Minden munkahely számára létfontosságú a megfelelően képzett munkaerő megszerzése és megtartása. A motiváció hosszútávú fenntartása nélkül hamar eltűnik a munkahely és a feladatok iránti lelkesedés, amelynek szoros velejárójaként drasztikusan lecsökken mind az egyéni-, mind a szervezetiteljesítmény. Kiemelten fontos a szervezeti célok és a munkavállalói motiváció összehangolása (Nagy - Tobak, 2016). A szakirodalom számos tényezőt sorol fel, amely a munkaerő-megtartási képességet erősítheti: képzési lehetőségek kínálata (Malcolm et al., 2015, Khan, 2019) biztonságos és egészséges munkahelyi környezet megteremtése, a teljesítmény elismerése (Dajnoki - Héder, 2017), munkáltatói márkaépítés (Thalgaspitiya, 2020) és a versenyképes javadalmazás (Korzynski, 2013).

Tanulmányunkban az élelmiszeripari nagyvállalatok által alkalmazott egyes motivációs stratégiák generációk közötti különbségét elemezzük munkavállalói nézőpontból. A vezetéselméleti szakirodalom a motivációt gyakran határozza meg úgy, mint egyfajta vezetési tevékenységet, amelynek során a vezető másokat – jellemzően az alkalmazottakat – olyan cselekvésre készítet, amelyek szervezeti szinten elvárt eredményre vezetnek. A munka motiváció tehát azoknak az indítékoknak (többek között például: anyagi motívumok, családfenntartás szükségletei, egyéni ambíciók, a közösség érdekei stb.) az érvényesülését jelenti, amelyek arra ösztönzik a munkavállalót, hogy termelő és értékalkotó tevékenységet végezzenek (Mohácsi, 2015). Napjainkban egyre inkább növekszik a Z és Y generációs munkavállalók aránya a munkaerőpiacon miközben a munkaadók körében még mindig számottevő arányban vannak jelen az úgynevezett baby boom és az X-generáció tagjai. Kissné (2013) kimutatta, hogy a különböző generációk eltérőképpen viszonyulnak a munkaerőpiachoz és a munkavégzéshez, mások az elvárásaik, az igényeik és a prioritásaik, másként definiálják a saját helyüket és szerepüket a munka világában. Megfigyelhető, hogy az idősebb generáció korábban megelégedett azzal, ha „emberszámba” vették őket, míg az új generáció már elvárja a rugalmas foglalkoztatást, a magasabb bérezést (Korzynski, 2013; Walter – Kalmár, 2008): a munka-magán élet egyensúlyának összehangolását (Sinambela, 2020). Ha nem teljesülnek az igények, gondolkodás nélkül tovább állnak, hiszen válogathatnak az ajánlatok között, még a jelenlegi pandémia és háborúk által nehezített gazdasági körülmények között. A primer szektorban dolgozók megtartása és motiválása tehát olyan aktuális problémakör, amelyre a vezetőknek és a HR szakemberek folyamatosan új és új válaszokat szükséges adni (Poór - Csedő, 2016). A leírtak alapján azonban kérdésként merül fel, hogy a munkáltatók vajon képesek-e a kor követelményeinek megfelelő motivációs stratégiát alkalmazni a munkaerő-megtartása érdekében?

Napjainkban, amikor a gyorsan változó környezetnek és a gyors ingereknek köszönhetően képesek vagyunk gyorsan elveszíteni érdeklődésünket, az ösztönzés, a motiváció kiváltása és fenntartása talán soha nem volt még annyira fontos, mint korábban. Ahhoz, hogy megérthessük, hogy mit is jelentenek a generációs különbségek a munkahelyi ösztönzési rendszerre nézve, valamint a személyre szabott motiváció szempontjából, mindenekelőtt azt kell áttekintenünk, hogyan viszonyulnak a különböző generációk tagjai a munkaerőpiachoz és a munka világához, mennyiben különböznek az elvárásaik a munkahelyi teljesítménnyel, elégedettséggel és értékeléssel kapcsolatban. Napjainkra a vállalatok felismerve a generációs megközelítés fontosságát, a tudományos szféra mellett, egyre inkább foglalkoznak a generációk közötti különbözőségekből rejlő lehetőségekkel (Pál et al., 2017). Az eltérő generációk eltérő értékrendje ugyanis egy olyan heterogén szervezeti kultúrát alakít(hat) ki, amelyben nem lehet ugyanazokkal a módszerekkel és eszközökkel motiválni a munkavállalók különböző rétegeit, (kor)csoportjait (Németi - Matkó, 2018). A generáció kifejezést a szakirodalomban több oldalról közelítik meg. Egyesek (Lyons – Kuron 2014) a generáció fogalmát a hasonló korú

egyének csoportjával azonosítják, míg mások (Kupperschmidt, 2000) úgy vélik, hogy az egy generációhoz való tartozást az azonos időszakban történt születésen túl, a közösen megélt történelmi, gazdasági, szociális és kulturális események is meghatározzák. A generációk magatartásának figyelésével évtizedek óta foglalkozik a Yankelovich-Report címen készülő kutatássorozat az Egyesült Államokban (Smith - Clurman 1997). A kiinduló koncepciójuk alapján az alapélmények, a másodlagos szocializáció során megtapasztalt nagyobb és meghatározó történések, a „korszellem” elkíséri az embereket életük végéig, amelyek hatással vannak a munkahelyválasztásaikra, motivációjukra, elégedettségükre.

A szakirodalmi előzmények alapján (Bencsik et al., 2016; Dernóczy-Polyák - Kurucz, 2020; Joshi et al., 2010; Meretei, 2017, Gyurian et al., 2021) látható, hogy jelentős különbségek találhatók az eltérő generációk között, éppen ezért értékeik is eltérőek, amelyekre az ösztönzésüknél és motiválásuknál is tekintettel kell lennünk. Az eltérő igényekből és motivációkból generációs konfliktusok alakulnak ki, amelyek feloldása mindenképpen szükséges. Sikeres HR menedzsmentet egyik kulcstényezője, ha azonosítjuk és megértjük a generációs különbségeket és ezek hatásait a munkavállalókra (Jakab et al., 2021; Varga – Cseh, 2020; Czeglédi et al., 2018), majd ezek beépítésre kerülnek a vállalati menedzsment folyamatokba. Nem lehet reális cél a generációs különbségek megszüntetése, ehelyett inkább generációs szinergiát szükséges teremteni. Meg kell találni a módját annak, hogy a generációk közti hasonlóságokra összpontosítsunk, az esetleges különbségeket pedig tiszteletben tartsuk. Példa lehet erre, hogy minden generáció preferálja az értékteremtő munkát, így közös belső motiváció ébreszthető azáltal, hogy mindannyian az őket foglalkoztató munkáltató üzleti sikeréhez tudnak hozzájárulni. További, az adott szervezeti egységet jellemző közös értékek felkutatásához elengedhetetlen a diskurzus a munkavállalók és a munkáltató között. A generációs aspektusok alapján személyre szabott ösztönző rendszert alakíthatunk ki, amely során az ösztönző csomag a generációk különböző igényei szerint van összeállítva, és így személyre szabottan motiválja a dolgozó munkatársakat.

Empirikus kutatásunk alkalmával arra keressük a választ, hogy milyen munkáltatói attitűdre és milyen ösztönzési gyakorlatra van szükség a motiváltság eléréséhez. Tanulmányunk témakörét három hipotézis mentén dolgozzuk fel:

H1: a fiatalabb - (Y és Z) generációkhoz tartozó munkavállalók magasabb munkahelyi elégedettség esetén is, nagyobb valószínűséggel váltanának munkahelyet, mint az idősebb generációkhoz (Baby boom és X generáció) tartozó munkavállalók.

H2: A fiatalabb generáció tagjainak (Y és Z) elégedettségében fontosabb szerepet tölt be a munkakörnyezetet érintő jólléti tényezők alkalmazása az idősebb generációhoz (X és Baby boom) képest

H3: A fiatalabb generáció tagjainak (Y és Z) a munkahelyi megbecsülésben fontosabb a nem anyagi jellegű ösztönzők az idősebb generációhoz (X és Baby boom) képest.

Anyag és Módszertan

A megfogalmazott célok elérése érdekében primer vizsgálatot hajtottunk végre. A kutatás során egy általunk fejlesztett kérdőív segítségével igyekeztünk rávilágítani, hogy a különböző (BabyBoom, X, Y és Z) generációkhoz tartozó munkavállalók, hogy értékelik az egyes motivációs tényezőket. Az adatfelvétel 2019.04.10- 2019.11. 20. között valósult meg Magyarországon, amelynek keretében 126 válaszadó adatai kerültek feldolgozásra. Az adatfelvételi módszerek közül a megkérdezéses egyválaszadós (Parry et al., 2021) vizsgálatot és az adatgyűjtésre a hólabda módszert alkalmaztuk.

A kérdőívben zárt, strukturált kérdéseket alkalmaztunk, amelyek között egyszerű feleletválasztós és 1-5-ig terjedő Likert-skálán való értékelést lehetővé tevő kérdések egyaránt előfordultak. Jelen kutatásnak nem volt célja a teljes szektorra általánosítható eredmények elérése, ágazati vagy szervezeti méretre jellemző sajátosságok kimutatása. A minta ezért nem volt reprezentatív, a résztvevők számából adódóan az eredmények nem alkalmasak az általánosításra. Az adatok értékelése során az SPSS programcsomagot használtuk, ezen belül elsősorban leíró statisztikai módszereket alkalmaztunk. A háttérváltozók és az egyes válaszok közötti összefüggések kimutatása érdekében keresztábra elemzést végeztünk, a keresztábrás elemzés során megvizsgáltuk a Cramer-féle együtthatót. A statisztikai próbák eredményeit $p < 0,05$ esetén tekintettük szignifikánsnak. A háttérváltozók összefüggéseinek statisztikai elemzésére egyszempontos varianciaelemzést (ANOVA) és LSD post hoc típusú tesztet alkalmaztunk. A tanulmányunkban csak a szignifikáns eredményeket prezentáljuk. Szekunder adatforrások alkalmával hazai és nemzetközi szakirodalmakra, publikációkra, folyóiratokra és internetes hivatkozásokra támaszkodtunk. Empirikus kutatásunkban összesen 126 munkavállaló vett részt (1. táblázat). A mintában a férfiak száma 62 fő (49, 2 %), a női válaszadók száma pedig 64 fő (50, 7 %) volt.

1. táblázat: A megkérdezettek nem és generációk szerinti megoszlása a kutatási mintában (%)

	Generáció megnevezése			
	Baby boom 1946-1964 között születtek	X 1965- 1979 között születtek	Y 1980-1994 között születtek	Z 1995 -2009 között születtek
nő	45,9%	56,0%	70,0%	35,3%
férfi	54,1%	44,0%	30,0%	64,7%

Forrás: saját adatok alapján

A generációkhoz való hovatartozást illetően a többséget a Baby boom generáció tagjai képezték, összesen 37 fővel (29,3%). Hasonlóan magas arányban kerültek a mintába a legfiatalabbak, vagyis a Z generáció tagjai (34 fő, a teljes minta 26,9%-a). Ennél valamivel alacsonyabb volt a részvétele az Y generációnak, akik 30 fővel képviseltették magukat, ez a teljes minta, 23,8 %-a. A legkisebb számban az X generációs munkavállalók voltak 25 fővel, (a teljes minta 19,8%-a).

Eredmények

Kutatásunk felvezető kérdéseiben az általános elégedettséget és a munkahelyhez történő kapcsolódást vizsgáltuk. E témakört három kérdés mentén tártuk fel, amely magába foglalta a munkahelyi elégedettség, a munkahelyváltási szándék és a szervezeti célokkal történő azonosulás értékelését. Az ANOVA elemzés eredményeit a 2. táblázat mutatja be.

1. táblázat: A munkahelyi elégedettség egyes tényezői, generációk szerint

	Általános munkahelyi elégedettség (p=0,000)				
	Baby Boom	X generáció	Y generáció	Z generáció	Összes
Átlag	3,46	3,24	2,53	1,76	2,74
szórás	0,60	0,72	0,97	0,95	1,06
	Munkahelyváltási szándék (p=0,000)				
Átlag	1,02	1,6	2,5	3,14	2,07
szórás	0,16	0,91	1,16	0,89	1,19
	Munkahelyi célokkal azonosulás (p=0,001)				
Átlag	2,94	3,12	2,63	2,23	2,71
szórás	0,23	0,88	1,18	1,12	0,97

Forrás: saját adatok alapján

A minta egészét tekintve az általános munkahelyi elégedettségi szint közepesnek mondható, mivel a megkérdezettek által adott összes válasz átlagértéke 2,74 (szórás 1,06). A generációk között azonban jelentős eltérést lehet felfedezni a munkahelyi elégedettség vonatkozásában. A legnagyobb elégedettséget a Baby boom generáció tagjai mutatták (átlag: 3,46, szórás:0,61), azonban a másik két generációhoz képest magasabb az elégedettség az X generációs munkavállalók körében is (átlag:3,24, szórás: 0,72). A két idősebb generáció elégedettségét jelző átlag a teljes minta átlagos elégedettségénél is magasabb. Ezzel szemben a két fiatalabb generáció tagjainak elégedettségi átlaga elmarad a teljes minta átlagos elégedettségi szintjétől. Az Y generációs munkavállalók esetében az átlag 2,53 (szórás: 0,97), míg a Z generációs munkavállalók esetében 1,76 (szórás: 0,95). Az LSD post hoc teszt alapján kimutatásra került, hogy a szignifikánsan különbözik a Baby boom és Y generáció (p=0,000), a Babyboom és Z generáció (p=0,000), az X és Y generáció (p=0,002), valamint az X és Z generáció (p=0,000). A Baby boom generáció különbségének magyarázata, hogy az idősebb generációs munkavállalók könnyebben kötnek kompromisszumokat és könnyebben alkalmazkodnak azokhoz a hierarchikus vezetői rendszerekhez, melyeknek akár még a saját szakmai érdekeiket és céljaikat is alá tudják rendelni. A Baby boom generáció tagjaira jellemző az a hozzáállás, hogy életpályájuk során a stabilitást keresik, míg a fiatalabb generációk tagjai viszont gyakrabban váltanak munkahelyet. A fiatalabb generációkhoz tartozó munkavállalók számára a munkahely az önmegvalósítás színtere, ami azt jelenti, hogy kevésbé hajlandók és/vagy képesek az egyéni szakmai céljaikat alárendelésére a vezetőség célkitűzéseinek vagy a munkahelyi érdekeknek megfelelően. Így a kompromisszumkötés, az alkalmazkodás és a megalkuvás helyett inkább munkahelyet váltanak, ha nem érzik jól magukat az adott vállalatnál. A munkahellyel való elégedettségről sokat elárul, hogy a közeljövőben (az elkövetkező egy évben) tervezik-e a munkavállalók a munkahelyváltást. E kérdés esetében ugyancsak arra kértük a kutatásban résztvevőket, hogy egy 1-4-ig tartó skálán értékeljék a várható munkahelyváltási szándékukat a következő egy évben.

Az összes megkérdezett esetében a kérdésre adott válaszok átlaga 2,07 (szórás: 1,19), ami azt jelenti, hogy inkább nem tervezik a munkahelyváltást a következő egy évben. Az egyes generációk esetében itt is jelentős különbségeket figyeltünk meg az átlagértékek tekintetében. Ellentétben az előző kérdéssel, itt a Z generációs munkavállalók válaszainak átlaga volt a legmagasabb (3,14, szórás: 0,89), ami azt jelenti, hogy a legfiatalabbak közül sokan fontolgatják vagy tervezik a munkahelyváltást egy éven belül. Az Y generációs munkavállalók által adott válaszok átlaga ugyancsak meghaladta a teljes mintára jellemző átlagot (2,53, szórás: 1,17), ami szintén nagyobb mértékű önkéntes fluktuációs hajlandóságot jelent. Ehhez képest a két idősebb generációhoz tartozó munkavállalók átlaga jóval alacsonyabb értéket mutatott még a teljes mintára jellemző átlagtól is elmaradt. Az X generációs munkavállalók esetében az átlag 1,6 (szórás: 0,91), míg a Baby boom generációs munkavállalók esetében 1,03 (szórás: 0,16). A kapott eredmény tehát azt jelenti, hogy az X generációs munkavállalók nagyon alacsony arányban, a Baby boom generációs munkavállalók pedig szinte egyáltalán nem tervezik a munkahelyváltást a következő egy évben. Az LSD post hoc teszt alapján megállapítottuk, hogy szignifikáns különbség mutatkozik a generációk között a munkahelyváltási hajlandóság vonatkozásában: az Y és a Z generációs munkavállalók sokkal nagyobb hajlandóságot mutatnak az egy éven belüli munkahelyváltásra ($p=0,000$), mint az X és Baby boom generációs munkavállalók ($p=0,010$). Kutatásunk alátámasztja a szakirodalmi adatokat a generációs különbségekről, miszerint: a munkahelyváltás tekintetében az idősebb generációk tagjai kevésbé rugalmasak, sokkal inkább félnek a fluktuációval járó átmeneti anyagi és munkaerőpiaci bizonytalanságtól, mint a fiatalabb generációk tagjai. Mivel a fiatalabb generációk tagjai mutatják a legnagyobb elégedetlenséget a munkahelyükkel kapcsolatban, megállapítható az is, hogy a munkahellyel való elégedettség (vagy épp annak hiánya) alapvetően befolyásolja a munkahelyváltással kapcsolatos terveket, a fluktuációs hajlandóságot.

A munkahelyváltásnak lehet az is oka, hogy a munkavállalók nem tudnak teljes mértékben azonosulni a vállalat céljaival és/vagy nem érzik azt, hogy fontos és elismert tagjai legyenek a munkahelyüknek. A leírtak igazolására vizsgáltuk, hogy kutatási alanyaink mennyire tudnak azonosulni a vállalati célokkal és mennyire érzik úgy, hogy „építőkövei” a vállalatnak. A minta egészét tekintve a válaszokból számított átlag 2,71, amely a közepesnél nagyobb fokú azonosulást és fontosságérzést jelent (szórás: 0,97). Természetesen egyes generációk között ebben az esetben is mutatkoztak különbségek, bár nem olyan jelentősek, mint a korábbi kérdések esetében. Az LSD post hoc teszt alapján a Baby boom és a Z generáció ($p=0,002$), valamint az X és Z generáció ($p=0,000$) között mérhető szignifikáns különbség. Az X generáció az, amely a leginkább tud azonosulni a munkahelye célkitűzéseivel (átlag: 3,12, szórás: 0,88), azonban nagyfokú azonosulás jellemzi a Baby boom generáció tagjait is (átlag: 2,95, szórás: 0,23). Ezzel szemben a két fiatalabb generáció tagjai az összesített átlagnál is kevésbé tudnak azonosulni a munkahelyi célokkal és kevésbé érzik magukat a vállalat fontos és elismert tagjainak (az Y generáció esetében az átlag 2,63, a szórás pedig 1,19, míg a Z generáció esetében az átlag 2,24, a szórás pedig 1,13). Azon túl, hogy az idősebb (Baby boom és X) generáció tagjai szignifikánsan jobban tudnak azonosulni a munkahelyük célkitűzéseivel, mint a fiatalabb (Y és Z) generációk tagjai, azt is látnunk kell, hogy a munkahelyi célokkal való azonosulás nehézsége vagy akadályozottsága oka lehet a fluktuációs hajlandóság növekedésének és a munkahelyi elégedetlenségnek.

Tanulmányunk következő szakaszában azt vizsgáljuk, hogyan befolyásolják az egyes generációk elégedettségi szintjét, ha a szervezet munkakörnyezetet érintő jólléti intézkedéseket vezet be. A kutatásban alkalmazott kérdőívben különböző szakirodalmi ajánlások alapján (Korzynski, 2013; Sinambela, 2020; Csapai, Varga - Berke, 2020) kilenc tételből álló jólléti intézkedés listát állítottunk össze, amelyeket a válaszadóknak 1-5-ig terjedő skálán kellett

értékelni. Adatok jellegéből adódóan ANOVA elemzést készítettünk, amelyekből kizárólag a szignifikáns eredményeket mutatjuk be. Eredményeink alapján a jólléti tényezők elégedettség növelésre gyakorolt hatása kevésbé jelentős a vizsgált minta esetében. A válaszadók az egyes tényezők fontosságát átlagosan 1,69 – 3,74 pontértékkel minősítették, amelyeket a 3. táblázat mutat be.

2. táblázat: Munkahelyi jólléti tényezők hatása az elégedettségre, generációk szerint

	Baby Boom	X generáció	Y generáció	Z generáció	Total
<i>Pihenőszoba kialakítása (p=0,028)</i>					
Átlag	2,27	3,12	3,03	2,18	2,60
Szórás	1,575	1,616	1,691	1,314	1,586
<i>Társalgó kialakítása (p=0,000)</i>					
Átlag	2,03	3,44	2,57	3,29	2,78
Szórás	1,166	1,227	1,633	1,244	1,430
<i>Egészségmegőrző programok (p=0,001)</i>					
Átlag	3,22	4,24	3,33	4,29	3,74
Szórás	1,548	1,012	1,605	1,001	1,415
<i>Rugalmas munkaidő (p=0,004)</i>					
Átlag	3,35	2,92	4,07	2,82	3,29
Szórás	1,317	1,730	1,172	1,507	1,492
<i>Tréner/coach/pszichológus jelenléte időközönként (p=0,019)</i>					
Átlag	2,27	2,20	3,10	2,03	2,39
Szórás	1,407	1,414	1,423	1,446	1,464
<i>Formális öltözet elhagyásának lehetősége (p=0,008)</i>					
Átlag	2,76	3,16	4,07	2,97	3,21
Szórás	1,722	1,772	1,484	1,446	1,665

Forrás: szerzők saját szerkesztése

Eredményeinek alapján az egyes generációk eltérően minősítik a jólléti tényezők szerepét az elégedettség kialakulásában. A legkevésbé értékesek ezek az intézkedések a Baby boom generáció számára, akiknek a mintaátlaghoz képest egyedül a rugalmas munkaidő bevezetése

($p=0,004$) lehetne ösztönző tényező. A pihenőszoba kialakítása ($p=0,028$) az X és az Y generáció, míg a társalgó létesítése ($p=0,000$) az X és a Z generáció számára jelentősebb értéket képvisel az elégedettség kialakulására. Az egészségmegőrző programok ($p=0,001$) a legfiatalabbak körében lehetne népszerű megoldás, amely a generációra jellemző egészségtudatos magatartással hozható összefüggésbe. A személyes támogatás lehetősége trénerek, coach-ok vagy munkahelyi pszichológusok által ($p=0,019$) és a formális öltözet elhagyásának lehetősége ($p=0,008$) az Y generáció tagjai körében lehetne alkalmas az elégedettség növelésére. Összességében azonosításra került, hogy a jólléti tényezők elégedettség növelésében betöltött szerepét a generációk tagjai különböző módon ítélik meg. Mindemellett fontos kiemelni, hogy a tényezőkre adott pontértékek átlaga csak pár esetben éri el a 4,00 feletti értéket, amely arra enged következtetni, hogy az ilyen típusú tényezők a vizsgált minta esetében kevésbé preferáltak.

Tanulmányunk következő szakaszában munkahelyi megbecsülés kapcsán azt elemezzük, hogy a fiatalabb generációnak fontosabbak-e a nem anyagi jellegű ösztönzők, mint az idősebb generáció tagjainak (X és Baby boom). Az alkalmazott kérdőívben nyolc tételből álló listát állítottunk össze (vállveregetés, kézfogás, baráti ölelés, megemlékezés egyéni ünnepekről, érdeklődés a magánéletéről, munka utáni közös programok, egyéni problémák figyelembevétele, dicséret) a nem anyagi jellegű ösztönzők vizsgálatára (Korzynski, 2013; Sinambela, 2020; Csapai, Varga - Berke, 2020), amely egyes tételeket a válaszadók 1-5-ig terjedő skálán értékelték. Adatok jellegéből adódóan a tényezők és a generációs hovatartozás összefüggésének vizsgálatára ANOVA elemzést készítettünk, amelyekből kizárólag a szignifikáns eredményeket mutatjuk be (4. táblázat).

3. táblázat: A nem anyagi jellegű ösztönzők szerepe a munkahelyi megbecsülésben, generációk szerint

	Baby Boom	X generáció	Y generáció	Z generáció	Total
<i>Kézfogás ($p=0,042$)</i>					
Átlag	3,92	4,00	3,7	3,53	3,78
Szórás	0,829	0,289	0,75	0,748	0,725
<i>Baráti ölelés ($p=0,000$)</i>					
Átlag	3,73	4,72	3,9	4,24	4,1
Szórás	0,962	0,458	0,885	0,855	0,902
<i>Munka utáni közös programok ($p=0,012$)</i>					
Átlag	3,78	4,40	4,33	4,32	4,18
Szórás	1,004	0,645	0,758	0,912	0,889

Forrás: saját adatok alapján

Eredményeinek szerint a munkavállalók fontosnak tartják a nem anyagi jellegű ösztönzők szerepét a munkahelyi megbecsülésben. A szignifikáns tényezőkre adott pontértékek átlaga

3,78 és 4,18 között változott. Megjegyzendő, hogy a nem-szignifikáns tényezők esetében a pontértékek átlaga 4,00 körül szóródik. Az ANOVA elemzés alapján a kézfogás ($p=0,042$; baráti ölelés ($p=0,000$) és a munka utáni közös programok ($p=0,012$) esetében szignifikáns különbségek azonosíthatók az egyes csoportok között. A kézfogás, mint a tiszteletadás jele leginkább az idősebb, az X és a Baby boom generáció számára képvisel értéket. Az ANOVA elemzést követően elvégeztük az LSD post hoc tesztet, annak érdekében, hogy azonosítsuk a csoportok közötti szignifikáns különbségeket is, amely alapján diverzifikálhatóak a motivációs eszközök az egyes generációk között. Eredményeinek alapján a kézfogás vonatkozásában a Baby boom és a Z generáció ($p=0,023$), valamint az X és Z generáció ($p=0,013$) között azonosítottunk szignifikáns különbséget. Kutatási prekoncepciónk szerint a könnyed, baráti stílust támogató eszközök inkább a fiatalabbak körében lesz népszerű, azonban az eredményeinek ezt az irányt nem támasztották alá. A baráti ölelést az X generáció magasabban értékelte, mint a fiatalabb generáció. Az LSD post hoc teszt alapján megállapítható, hogy különbség szignifikáns a Baby Boom és az X generáció ($p=0,000$); a Baby boom és a Z generáció ($p=0,012$), valamint az X és Y generáció ($p=0,000$), illetve az X és Z generáció között ($p=0,030$). A munka utáni közös programokat, mint közösségépítő módszert, - a Baby boom generáció kivételével – a válaszadók szinte hasonló fontosságúnak értékelték. A post hoc teszt alapján a munka utáni közös program esetében szignifikáns különbség van a Baby boom és X ($p=0,007$), Baby boom és Y ($p=0,011$), valamint a Baby boom és Z generáció ($p=0,009$) között.

Következtetések

Napjaink munkaerőpiacán négy generáció dolgozik együtt, amelyeknek mindegyike eltérő kulturális, társadalmi, politikai és technológiai környezetben szocializálódott. Kissné (2013) kutatásai alapján a különböző generációk eltérőképpen viszonyulnak a munkaerőpiachoz és a munkavégzéshez, mások az elvárásaik, az igényeik és a prioritásaik, másként definiálják a saját helyüket és szerepüket a munka világában. A különböző generációkhoz tartozó munkavállalók eltérően viszonyulnak a munka világához, beleértve a vezetőséggel és a kollégákkal való kapcsolatokat, az elégedettséget, a produktivitást befolyásoló tényezőket, a szakmai és az egyéni célokat és érdekeket, valamint a kompetenciafejlesztést.

Kutatásunkban a generációk közötti különbséget három hipotézis mentén vizsgáltuk, amelynek értékelését a következőkben mutatjuk be:

A H1 hipotézis alapján a fiatalabb (Y és Z) generációkhoz tartozó munkavállalók esetében magasabb az elkövetkező egy évben a munkahelyváltás valószínűsége, mint az idősebb generáció tagjai, viszont ez alacsony munkahelyi elégedettség mentén valósul meg. Hipotézisünket csak részben tudjuk elfogadni, mivel a munkahely váltás az alacsony elégedettséggel párosul, nem pedig a kihívások, új feladatok megoldásának vágya mentén valósul meg (Bencsik et al., 2016). Kutatásunkban igazoltuk, hogy a generációk szignifikáns különbséget mutatnak a vizsgált tényezők esetében. A legfiatalabb generációk tagjai készen állnak arra, hogy egy éven belül munkahelyet változtassanak, ha a vezetőség nem veszi figyelembe az egyéni igényeiket és nem biztosít számukra olyan munkakörülményeket, amelyek között szívesen dolgoznának. Ezzel szemben a legidősebb generációk tagja még akkor sem váltanának, ha több munkavégzési tényezővel vagy körülménnyel elégedetlenek lennének.

A H2 hipotézisünk esetében azt feltételeztük, hogy a fiatalabb generáció (Y és Z) elégedettségének megteremtésében fontosabb szerepet töltenek be a munkakörnyezetet érintő jólléti tényezők, mint az idősebb generáció (X és Baby boom) számára. A generációk között azonosítottunk különbségeket, azonban a hipotézist nem sikerült igazolni. Tény, hogy a generációk különböznek az egyes jólléti tényezők fontosságának megítélésben, azonban az egyes tényezők más-más generációk számára képvisel magasabb értéket.

A H3 hipotézisünkben a nem anyagi jellegű ösztönzők szerepét vizsgáltuk a motiváció kialakulásában és fontosságában. Feltételezésünk alapján a fiatalabb generációnak az emberközpontú, nem anyagi jellegű ösztönzők és elismerések fontosabbak, mint az idősebb generáció számára, amelyet egyértelműen nem tudtunk igazolni. A vizsgált nyolc nem anyagi jellegű tényezőtől csupán három esetben azonosítottunk szignifikáns különbséget. A három szignifikáns tényezőtől két esetben tudtuk érvényesíteni a hipotézisünkben megfogalmazott prekonceptiókat. A fiatalok számára egyértelműen a baráti tényezők a legfontosabbak, így ezeket a szempontokat a vezetés során célszerű prioritásként kezelni.

Kutatásunk egyik korlátozó tényezőjeként fontos megjegyezni, hogy a felmérés nem reprezentatív, vagyis a megállapított eredmények a vizsgált minta esetében érvényesek. Mindezek mellett az eredmények jelzik, hogy a generációk munkavégzéssel kapcsolatos attitűdjei, valamint az elégedettségüket befolyásoló tényezők között jelentős differenciákat lehet felfedezni. Rendkívül élesek a különbségek a legidősebb és a legfiatalabb generációk között. Mindent összevetve megállapítható, hogy minél fiatalabb egy munkavállaló, annál rugalmasabb. Ez a rugalmasság sok tekintetben megmutatkozhat: egyfelől a fluktuációs hajlandóságban, másfelől az alkalmazkodó készségben és a tanulási, fejlődési hajlamban, harmadrészt pedig az ún. motiváció 3.0 eszköztárára való nyitottságban.

A Baby boomerek nem vagy nem szívesen változtatnak munkahelyet, nagymértékben befolyásolja az a tény is, hogy tudnak azonosulni a szervezeti célokkal és a munkahelyi közösség fontos részeinek érzik magukat. Számukra az emberi-közösségi értékek és kapcsolatok sokkal fontosabbak, mint a szakmai előmenetel.

Ezzel szemben a fiatalabb generációs munkavállalók sokkal nehezebben kötelezik el magukat a vállalati értékrendszer mellett, ez pedig növeli bennük a fluktuációs hajlandóságot. A fiatalabb munkavállalókat elsősorban nem a munkavállalói közösséggel kialakított kapcsolatok motiválják, hanem az egyéni-szakmai célok és érdekek. Ez az oka annak, hogy könnyen váltanak munkahelyet, ha úgy érzik, hogy az adott cégnél már szakmailag nem tudnak továbbfejlődni.

Irodalomjegyzék

1. Bencsik A. - Horváth-Csikós G. - Juhász T. (2016): Y and Z Generations at Workplaces. *Journal of Competitiveness* 8 (3) p. 90-106. DOI: <https://doi.org/10.7441/joc.2016.03.06>.
2. Csapai, Gy. E. - Varga, D. - Berke, Sz. (2020): Analysis of time management and self-management work practice by leaders – a focus group study. *APSTRACT - Applied Studies in Agribusiness and Commerce* 14: 3-4 pp. 133-140. , 8 p.
3. Czeglédi Cs. - Hajós L. - Kollár P. Marosné Kuna Zs. - Miskolciné Mikáczó A. - Varga E. (2018): Motivations and attitudes to entrepreneurship in Hungary based on a 2015 examination. *Studia Mundi - Economica* 5: 3 pp. 136-147. , 12 p. DOI: <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2018.05.03.136-147>
4. Dajnoki, K. - Héder, M. (2017): „Új szelek fújnak” – a HR válasza a globalizáció és a változás kihívásaira. *Hadtudomány*, 84-93. DOI: <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2017.27.E.84>
5. Dernóczy-Polyák, A. - Kurucz, A. (2020): A modern értékek csak a bennszülötteké? In: Dernóczy-Polyák, Adrienn Kutatási jelentés 4. Győr, Magyarország : Universitas-Győr Nonprofit Kft. (2020) pp. 160-167., 8 p.

6. Gyurián N., Gyurián Nagy, N., Koczmann K. (2021). Változó munkavégzés a Covid-19 világjárvány idején. In: Csiszárík-Kocsir, Ágnes; Varga, János; Garai-Fodor, Mónika (szerk.) Vállalkozásfejlesztés a XXI. században 2021/1. kötet: Üzleti megoldások és gyakorlati tapasztalatok a menedzsment területén. Budapest, Magyarország: Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar pp. 47-65.
7. Jakab N. - Mélypataki G. - Solymosi-Szekeres B. - Berényi L. (2021): A generációk közötti együttműködés elősegítése a kiskereskedelmi munkahelyeken, In: Miskolci Jogi Szemle, Évf. 16 szám 4, 2021/4. szám, 55-78 pp, DOI: <https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.4.1258>
8. Joshi A. et al. (2010): Unpacking the generational identities in organizations. *Academy of Management Review* 35 (3) p. 392-414.
9. Khan N. (2019): Does Training and Employee Commitment Predict Employee Retention? *AIMS International Journal of Management*, 12(3), 153. DOI: <https://doi.org/10.26573/2018.12.3.1>
10. Kissné A. K. (2013): A Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományának, valamint a versenyszféra motiváltságának összehasonlító elemzése. Doktori értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, Budapest.
11. Korzynski P. (2013): Employee motivation in new working environment. *International Journal of Academic Research*, 5(5), 184–188. DOI: <https://doi.org/10.7813/2075-4124.2013/5-5/b.28>
12. Kupperschmidt B. R. (2000): Multigeneration Employees. Strategies for Effective Management. *The Health Care Manager*, Vol. 19., Issue 1., 2000, pp. 65-76.; ARNETT, Jeffrey J.: Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, Vol.55., No. 5., 2000, pp. 469-480.
13. Lyons S. – Kuron L. (2014): Generational differences in the workplace: a review of the evidence and directions for future research. *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 35., Issue S1, 2014, pp. 139-157.;
14. Malcolm B. (2015): A képzés hatásának vizsgálata a munkavállalói megtartásra gyakorolt hatásának vizsgálata kis- és középvállalkozásokban: regressziós típusú osztályozás és rangsorolás, hisz szimplex elemzés ritka adatokon. *Expert systems* 32.(1), 141-154.
15. Meretei B. (2017): Generációs különbségek a munkahelyen. *Vezetéstudomány* 68 (10) p.10-18. DOI: <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2017.10.02>.
16. Nagy A. - Tobak J. (2016): Vállalati sikertényezők. *GRADUS*, 3 (1). pp. 433-437. ISSN 2064-8014
17. Mohácsi R. (2015): Ösztönzés. *Hadtudományi Szemle* (8) 1. p. 474-482.
18. Németi A. – Matkó A. (2018): Egy hazai vállalat szervezeti magatartásának vizsgálata, különös tekintettel a motivációra. *International Journal of Engineering and Management Sciences (IJEMS)* Vol. 3. (2018) No. 3. 206-216
19. Pál E. - Töröcsik M. - Jakopáncz E. (2017): „Eltérő életkori lehatárolásokból adódó generációk értékeinek empirikus vizsgálata”, *Marketing & Menedzsment*, 51(3), 18-32
20. Parry E. (2021): *The Oxford Handbook of Contextual Approaches to Human Resource Management*. New York: Oxford University Press.
21. Poór J. - Csedő Cs. (2016): Szakemberhiány és munkaerőmegtartás a kulcsmunkakörökben Kutatási zárójelentés. Budapest.

22. Sinambela S. (2020). The Effect of Workload on Job Stress, Work Motivation, and Employee Performance. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(04), 1373–1390. DOI: <https://doi.org/10.37200/ijpr/v24i4/pr201109>
23. Smith W. - Clurman, A. (1997): *Rocking the Ages*, New York: HarperBusiness
24. Thalaspitiya U. K. (2020): Employer Branding as a Predictor of Employee Retention. *International Journal of Business and Administrative Studies*, 6(3). DOI: <https://doi.org/10.20469/ijbas.6.10004-3>
25. Varga J. - Cseh B. (2020): A negyedik ipari forradalom várható hatásai a felszabaduló emberi munkaerőre. In: LIMES: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (szerk.) LIMES: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve : „50 éves a közgazdasági Nobel-díj” - A számvitel és pénzügy tudományok hatása a gazdasági folyamatok fejlődésére Beregszász, Ukrajna : II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola 10 p.
26. Walter V. - Kalmár S. (2008): Employment at the EU institutions – Perspectives for employees coming from the new member states. In *Hagyományok és új kihívások a menedzsmentben* (pp. 610–615).

A műre a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: [CC-BY-NC-ND-4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

**A HELYBEN LAKÓ GAZDÁLKODÓK TERÜLETI ELOSZLÁSÁNAK ÉS
FORRÁSFELHASZNÁLÁSÁNAK VIZSGÁLATA**
ANALYSIS OF THE TERRITORIAL DISTRIBUTION AND SUPPORT USAGE OF
LOCAL FARMERS

Lipcsei József

PhD hallgató
MATE GRDI

E-mail: lipcseijozsef1982@gmail.com

Összefoglalás

A magyarországi agrárüzemek száma folyamatosan csökken, amivel párhuzamosan a támogatást igénylők számának csökkenése és birtokkoncentráció folyamata is tetten érhető. A kis- és közepes méretű gazdaságok helyét átveszik a nagy- és óriás gazdaságok. A földtulajdonból és földhasználatból kiszorult helyben lakó gazdálkodóknak más megélhetés után kell nézniük. A folyamat a rurális térségek eltartóképességének zsugorodást eredményezi, az elvándorlás és a munkahelyek megszűnése révén. További probléma, hogy az Európai Unió forrásai hatására a mezőgazdaság számos esetben támogatástermelő forrássá degradálódott, mint befektetési lehetőség. A magyarországi birtokméret-változás a Magyar Államkincstár (MÁK) közzétételi adatai alapján reálisabban és szemléletesebben kimutatható, mellőzve a kistermelői/őstermelői/háztáji gazdálkodói adatokat, amelyek torzítják az egyébként publikált számokat. Az éves adatok standardizálásával újszerű információként jelenik meg a helyben lakó gazdaságok átlagos mérete, és a járásonkénti koncentrációja. Az eredmények lehetőséget biztosítanak újszerű megállapításokra, és további vizsgálati irányok (gazdasági társaságok és magánszemélyek kapcsolata, családi földtulajdon, érdekkörönkénti földhasználat, stb.) meghatározására az eddig nem tanulmányozott területen.

Abstract

The number of agricultural holdings in Hungary is steadily decreasing, which is also reflected in the decline in the number of people applying for aid and in the concentration of holdings. Small and medium-sized farms are being replaced by large and giant farms. Local farmers who have been forced out of land ownership and use have to look for other livelihoods. The process is leading to a shrinking of the rural economy through out-migration and job losses. A further problem is that, in many cases, EU direct and rural development funding has degraded agriculture as a source of subsidies as an investment opportunity. The change in the size of holdings in Hungary can be more realistically and illustratively measured on the basis of the published data of the Hungarian State Treasury, without the smallholder/holder/holder farmer data, which distort the published figures. By standardising the annual data, novel figures are presented to show the average size of resident farms and their concentration by district. The results provide an opportunity for novel findings and further investigation in an area (relations between companies and private individuals, family land ownership, use of land by different interests, etc.) that has not yet been studied.

Kulcsszavak: agrártámogatások, helyben lakó támogatást igénylő, Magyar Államkincstár, birtokkoncentráció, üzemméret, járás

JEL besorolás: Q10, Q19

LCC kód: S1-(972)

Bevezetés

A mezőgazdaság az élelmiszertermelés mellett ökológiai-környezeti, társadalmi, gazdasági, szociális és kulturális funkciókat is betölt. Az alapanyag-termelés napjainkra „csak” az „egyik” funkció lett, melyet több, és sok esetben jobban hangsúlyozott feladat egészít ki (Ritter, 2017). Az előző szerepeket befolyásolja a nagyarányú uniós források lehetősége, esetenként a mezőgazdaságot támogatástermelő befektetésé degradálva. Utóbbi sokszor kedvezőtlenül hat a vidéki térségekre a birtokkoncentráció révén. A földalapú támogatások jelenlegi magas szintje földárnövekedést indukál, kizárva a kisebb tőkével rendelkező gazdálkodókat. Családtagokon és gazdasági társaságokon keresztül számos esetben átláthatatlan birtokkoncentráció alakult ki.

Az agrárgazdaságok száma 1975 óta csökken, a megmaradtak pedig mind a mezőgazdasági területet, mind a gazdaságot tekintve egyre nagyobbak lettek (EC, 2013). A rendszerváltás után 1,5 millió egyéni gazdaságból mindössze 440 gazdálkodott 500 hektárnál nagyobb területen, a gazdaságok 99%-ának területe 50 hektárnál kisebb volt (Káposzta – Némediné, 2021). A KSH 2016. évi összeírása szerint is az egyéni gazdaságok száma 12%-kal csökkent, míg a gazdálkodó szervezetek száma 11%-kal nőtt. A legutóbbi, 2013. évi CXXII. törvény (a birtokmaximumról) hatályba lépése jelentősen megváltoztatta a gazdálkodás kereteit. Míg a 2500 hektár feletti területen gazdálkodó szervezetek száma és az általuk használt terület 2010 és 2013 között mindössze a nyolcadával csökkent, addig a számuk közel felével, a használt területük 40%-kal esett vissza (KSH, 2016). Burgerné (2015) a kis családi gazdaságok statisztikai szempontú vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy a gazdaságok számának Európa-szerte tapasztalható csökkenése főként a kisgazdaságok megszűnésének, nagygazdaságokba olvadásának következménye. Ezt támasztja alá Valkó (2014) magyarországi és Hubbard (2009) európai elemzése is, amely szerint a megszűnő egyéni gazdaságok nagyobb része a kisgazdaságok közül került ki. Ezek területét zömmel a helyi nagygazdaságok vették át. Mindez összefonódik a mezőgazdasági foglalkoztatás általános csökkenésével, ami hazai vizsgálatok alapján egyértelmű összefüggésben van a területi egyenlőtlenségek alakulásával (Ritter, 2008).

Az unióhoz történő csatlakozás előtti időszakra vonatkozóan a méretoptimum szerinti gazdaságosság jelenik meg egyes publikációkban. Gazdag (2003) szerint kis,- és töredezett területeken nehezen alakítható ki a gépesítettségi optimum, ezért a bérmunka profittartamát is meg kell fizetni. Hughes (2000) szerint a kis – 30 hektár alatti – farmok hatékonyabbak. Gorton és társai (2003) megállapításai szerint a kommerciális farmok többsége jövedelmezőbb, mint a családi gazdaságoké. A 2004-es uniós csatlakozás után a nagygazdaságok aránya enyhén nőtt (59,7 százalékról 64,7 százalékra), részben az Európai Unió közös agrárpolitikájának (KAP), de a kedvező hazai szabályozásoknak köszönhetően is (Csáki – Jámbor, 2013). Ezt a folyamatot a mezőgazdasági szerkezet koncentrációja és a foglalkoztatási kapacitás csökkenése követte (Megyesi, 2016). A mezőgazdaságban a foglalkoztatottságot és gazdálkodói eltartóképességét kell a középpontba helyezni a birtokkoncentráció hatásai közül, mivel egyes vélemények szerint jelenleg az agrárium a helyben lakó munkaképes lakosság 15-25%-át képes foglalkoztatni (Magda et al., 2021). Mindez különösen a hátrányos helyzetű vidéki térségek gazdaságfejlesztési lehetőségei szempontjából lehet érdekes (Ritter 2014). A kisgazdaságok jelentősége egyebek között az élelmiszer- és táplálkozásbiztonságban nyilvánul meg, továbbá az önellátáson és a regionális élelmiszerrendszerekben történő értékesítésen/termékelosztáson keresztül (Rivera et al., 2020) az alacsony jövedelmű vidéki háztartások számára fontos puffer a szegénységgel szemben (Davidova et al., 2012). Mindemellett számos országában a vidéki közösségek, a biológiai sokféleség, a hagyományos tájak és a kulturális örökség fenntartásához is kapcsolódnak a kisgazdaságok funkciói (Davidova et al., 2013). A gazdaságok csökkenése,

a foglalkoztatási lehetőségek beszűkülése a vidéki térségek társadalmi problémáinak fokozódásához járul hozzá (Ritter 2018).

A mezőgazdaság az egyik legjobban támogatott ágazat világszerte, különösen a fejlett országokban. A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) szerint a mezőgazdasági termelőknek nyújtott éves bruttó transzferek összesen 223,6 és 272,6 milliárd USD között volt az OECD-országokban 2010 és 2017 között. Az Európai Unió az OECD-országok teljes összegének több mint 40%-át biztosította (Ciaian et al., 2021) a termelői számára, amely miatt az ágazat kiemelt célterület a mezőgazdaságot csupán forrástermelő ágazattá degradáló befektetői körök számára is. A közvetlen támogatások eloszlása földrajzilag és gazdaságméretük szerint torzít, az egy hektárra vagy az egy személyek támogatásigénylése kapcsán is (DG AGRI, 2011). A támogatások 80 százalékát a kedvezményezettek 20%-a kapta (Gorton et al., 2009), a közvetlen támogatások nagyon koncentráltak, a támogatások többségét kishalmazó, nagy üzemmérettel rendelkező gazdaság tudhatja magáénak (Szerletics, 2020). Megyesi (2016) megállapítása szerint is a gazdaságok kevesebb mint 5%-a használ 100 hektárnál nagyobb szántóterületet, de ezek a gazdaságok a támogatott földek több mint felét használják.

Az EU gazdaságainak (10,5 millió mezőgazdasági üzem 2016-ban) kétharmada kevesebb, mint 5 hektár és az átlagos mezőgazdasági üzemméret pedig 16,6 ha volt 2016-ban. A gazdaságok közül 4,0 milliónak volt 2 000 euró alatt a termelési értéke, míg 3,0 millió gazdaságé 2 000–8 000 euró között volt. 2016-ban ezek a nagyon kicsi és kicsi gazdaságok az EU összes gazdaságának kétharmadát (67,6%) tették ki. Ezzel szemben 304 000 gazdaság (2,9%) éves jövedelme 250 000 euró volt (Eurostat, 2019). A birtokkoncentráció hatására nem csak hogy csökken a település népességmegtartó ereje, szűkül a mezőgazdasági vállalkozások száma, de sokszor erkölcsi problémák merülnek fel az érdekkörök között. Kay (2016) szerint is szélsőséges esetben ún. „földrablás” (land grabbing) jelenség alakulhat ki. Amely során tőkeerős piaci szereplők nagymértékű földfelvásárlásba kezdenek, a tradicionális földhasználati viszonyok felborulnak és ezáltal nagymértékű birtokkoncentráció alakul ki. A folyamat legjobban a helyben lakó támogatást igénylők számának vizsgálatával szemléltethető, ellenben az általánosságban kiadott hivatali statisztikákkal. A témakör efféle vizsgálata új, eddig kevésbé használt, de megkerülhetetlen dimenzióként került leírásra Győri és Kovách (2021) vizsgálatában is.

Anyag és módszertan

A szakirodalom megállapításaiból kiindulva, az itt bemutatott kutatás elsőként keresi a választ a helyben lakó támogatást igénylők személyére vonatkozóan, illetve vállalkozik a magánszemélyekhez köthető vállalkozások támogatás-felhasználásának feltárására. Az adatok standardizálásával kimutathatók a járások közötti egyenlőtlenségek, az átlagos birtokméret és a nem helyi támogatást igénylők területhasználata is. Ennek eredményeképpen megérthetővé válik az uniós források koncentrációja és egyenlőtlen elosztása, valamint az, hogy mely településeken nincsenek támogatást igénylők. Azon összefüggéseket kerestem, melyek jobban szemléltetik a területi egyenlőtlenségeket és aránytalanságokat, az üzemméret viszonyainak figyelembevételével, új mutatószám létrehozása révén. A birtokméret kategóriák használata világviszonylatban és uniós szinten is eltérő. Amíg európai statisztikában 100 hektár felett egységesen jelenik meg a nagy birtokméret, addig Magyarországon jogcímenként változóan, általában 300 vagy 1200 hektár kategóriaként. A MAK és KSH 2020 évi adatai alapján kiszámolt átlagos magyarországi birtokméret 29,25 ha. Az európai átlagos mezőgazdasági üzemméret 16,6 ha volt 2016-ban, ezért indokolt a magyarországitól eltérő, nem a teljes sokaság átlagával, hanem lényegesen csökkentett üzemméret kategóriáinként vizsgálni. A jelenlegi

kutatásban 0-20 hektár, 20-100 hektár, 100-300 hektár és 300 hektár feletti kategóriák lettek meghatározva. SPSS program segítségével történt az üzemméret kategorizálás, a földalapú támogatások átlagadatainak meghatározása és az évenkénti adatszűrés a MÁK 2015-2020 évi Közzétételi listáinak támogatáskifizetési adataiból. Excel programmal átlagoltam és végeztem el az alapszámításokat. A területalapú támogatási összegek elemzéséhez a nyilvánosan elérhető földhivatali művelési ág adatokat is felhasználtam. QGIS 2.18 programmal készítettem el az adatok térképi ábrázolását LAU 1 szinten.

A kutatás PhD kutatásom (birtokkoncentráció és támogatásmaximalizálás) részét képezi, újszerű adatokat szolgáltatva a kutatási témához. A vizsgálat további elemzések lehetőségét biztosítja.

A tanulmány a Magyar Tudomány Ünnepe 2021 programsorozatban megtartott „Új eredmények a fenntartható vidéki gazdaság és társadalom kutatásában” című konferencia keretében készült.

Eredmények

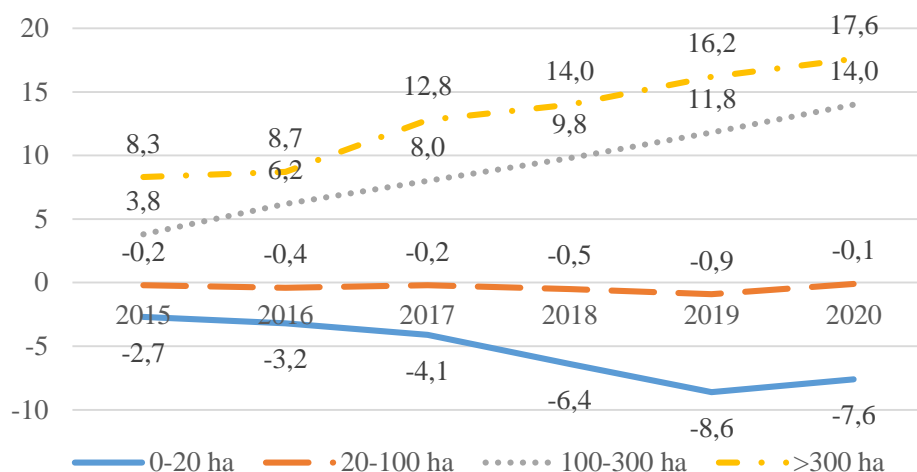
A MÁK adatai szerint (1. táblázat) a Közös Agrárpolitika 2014-2020 időszakában megfigyelhető létszámcsökkenés a kis- és közepes gazdaságokat érintette legnagyobb mértékben. A 100 hektár alatti kategóriában 11045 üzem szűnt meg, míg a 100 ha feletti kategóriában 1324 üzemmel bővült. A 20 hektár alatti üzemméretű gazdaságok esetében 2014-ben 141904 igénylőhöz képest 2020-ra 131122 főre csökkent az igénylők száma. A 20-100 hektár kategóriában kisebb mértékben csökkent a szám. 100 hektár felett az igénylők létszáma 8898-ról 10222-re emelkedett, mindkét üzemkategóriában. A 100 hektár alatti gazdaságok területei a nagygazdaságok üzemméretét növelik tovább fokozva a folyamatos birtokméret koncentrációt. A gazdálkodók számának csökkenése felerősíti az új megélhetés keresés miatti elvándorlást és a további birtokkoncentrációt. A 100 és 300 hektár közötti valamint a 300 hektár feletti nagy gazdaságok az összes terület 72,1 %-át használják, de a gazdaságoknak csak az 1,2 %-át teszik ki (Kerek – Marselek, 2009).

1. táblázat: Területalapú támogatást igénylők száma hazánkban, 2014-2020 (fő)

	0-20 ha	20-100 ha	100-300 ha	>300 ha	Σ
2014	141904	27209	6789	2109	178011
2015	138110	27167	7046	2283	174606
2016	137357	27105	7208	2293	173963
2017	136067	27142	7335	2378	172922
2018	132811	27074	7453	2404	169742
2019	129723	26973	7593	2450	166739
2020	131122	26946	7742	2480	168290

Forrás: MÁK adatai alapján saját szerkesztés, 2021

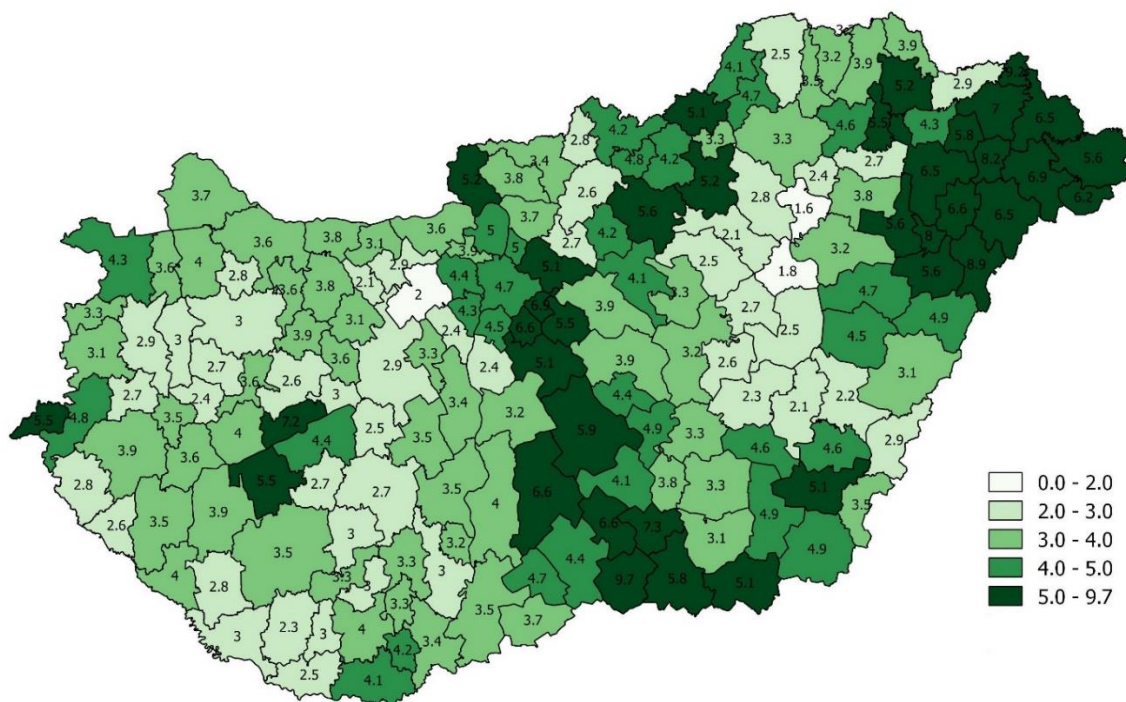
Bázisviszonyszámok (1. ábra) esetében a 2014 évi bázisévhez képest a 300 hektár feletti gazdaságok száma nőtt legnagyobb mértékben 17,6%-kal. A 100-300 hektár közötti igénylők esetében 14%-kal változott az igénylők száma. 20 hektár alatti gazdaságoknál 1%, illetve 7,6% a csökkenés a 20-100 hektár közötti gazdaságoknál. A csökkenő tendencia jelenős mértékben határozza meg a birtokkoncentrációt, megerősítve a szakirodalmi adatokat.

1. ábra: Támogatást igénylők számának változása birtokkategóriánként Magyarországon, 2014-2020 (2014=100%)

Forrás: MÁK adatai alapján saját szerkesztés, 2021

Az adatok újszerű vizsgálatával valósabb adat kapható a gyakorlati tapasztalatom szerinti birtok,- és támogatáskoncentrációra. Az állami nyilvántartási rendszerek a mezőgazdasági szereplőket nagyobb számban tartják nyilván, elfedve a valós helyzetet. A Közzétételi listákból elkészített újszerű adatok valósabb képet adnak a gazdálkodók számáról és a birtokkoncentráció jelenlegi helyzetéről (Lipcsei – Ritter, 2020). Az adatok standardizálásával és átlagolásával újszerű adatokat számoltam ki. A 2. ábrán 100 hektár támogatható területre eső helyben lakó magánszemélyeket ábrázoltam LAU 1 szinten. Nyilvános Takarnet adatok segítségével meghatározásra került településenként a támogatható terület (szántó, legelő, rét, gyümölcsös, szőlő, kert művelési ágak) nagysága.

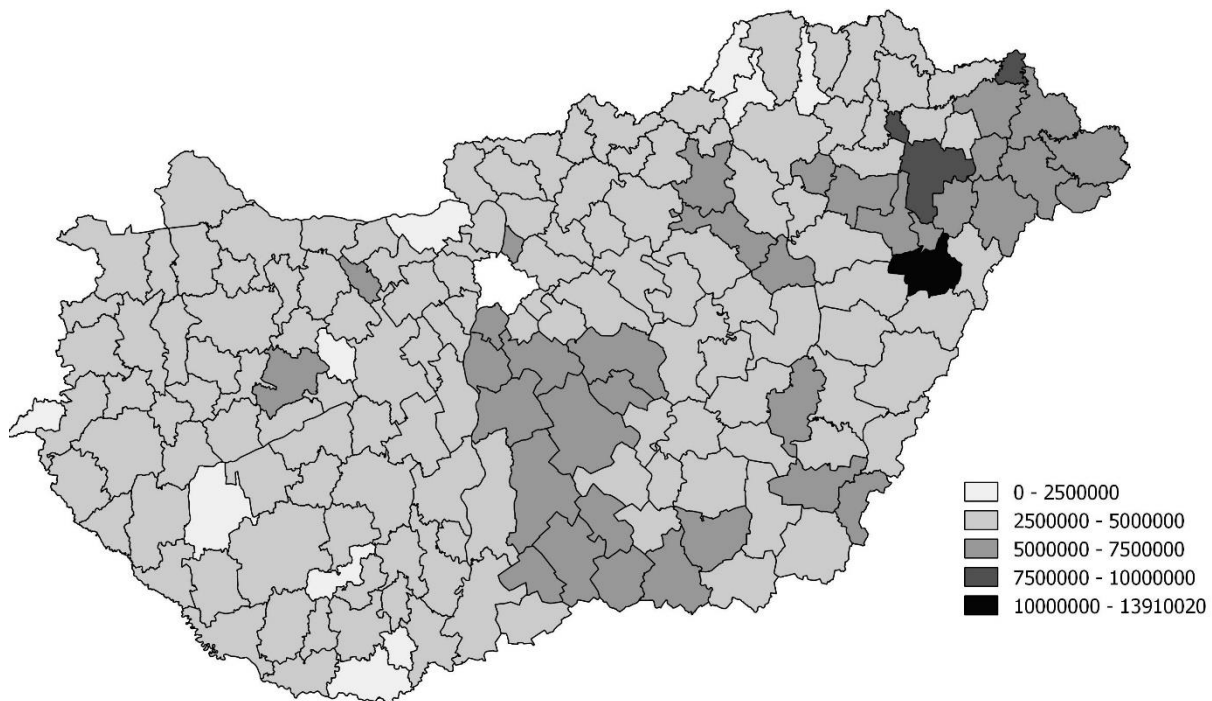
2. ábra: 100 hektár támogatható területre eső helyben lakó magánszemélyek átlagos száma Magyarországon, 2014-2020 (fő/100 ha)

Forrás: MÁK adatai alapján saját szerkesztés 2021

A támogatható terület 100 hektárra történő standardizálásával egységesítettem a települések támogathatósági adatait, kizárva az erdősültség vagy beépítettség torzító hatását. Ezen módszer szerint meghatározott adatok pontosabb adatokat biztosítanak a korábbi egy éves kimutatásnál. Jelentősége megmutatkozik a vidéki járások hangsúlyosabb megjelenésében, Budapest másodlagosságában és egy-egy járás (Mezőcsáti, Tiszafüredi, Bicskei) alacsony mutatószámában.

Az adatok szerint megállapítható a Duna-Tisza köze, Nyírség, Szatmár-Beregi-síkság és Hajdúság kedvezőbb birtokstruktúrája helyben lakó gazdálkodók tekintetében. Az érintett járásokban 100 hektár támogatható területre 5 vagy több fő jut, illetve az átlagos birtokméret ezáltal 20 hektár, vagy kevesebb. A járások többsége 4 érték alatti tartományban helyezkedik el, 69 járás van a 4 feletti szektorban. Az Alföld domináns jellege sem jelenik meg, mert azt a birtokkoncentráció, a nagy agrárcégek földhasználata és a támogatást igénylők nem helyben lakása jellemzi. Az alapadatok efféle alkalmazása valósabb adatokat szolgáltat. Amennyiben az európai átlagot vesszük figyelembe (16,6 ha), a sötétzöld színű járások jelentik az uniós szintet.

A vizsgálat kiterjesztésével elemezhető a támogatást igénylők forrásfelhasználása, amely további adatokat szolgáltat a birtokkoncentrációra vonatkozóan. A Közzétételi lista jogcímei (Területalapú támogatás, Zöldítés, Termeléshez kötött támogatások, Agrár-környezetgazdálkodás, Ökológiai gazdálkodás) alapján meghatározásra került az egy gazdára jutó támogatás összege. A 3. ábra hat év átlagolt adatait ábrázolja a földhivatali művelési ágak alapján meghatározható támogatható területek vonatkozásában. A támogatható területek bevonásával kiküszöbölésre került a mezőgazdasági termelés szempontjából nem releváns művelési ágak (erdő, nádas, kivett, stb.) torzító hatása. Budapest adatait nem tartalmazza a térkép, mivel nem minden kerület rendelkezik mezőgazdasági területekkel, ezáltal nem határozható meg az érték.

3. ábra: 100 hektár támogatható területre eső helyben lakó magánszemélyek által igényelt földalapú támogatások átlagos összege hazánkban, 2014-2020 (Ft/100 ha)

Forrás: MÁK adatai alapján saját szerkesztés 2021

Az eredmények alapján megállapítható, hogy magyarországi járások döntő többségében 100 hektáronként 2,5-5 millió forint földalapú támogatás jutott egy helyben lakó gazdálkodóra a vizsgált időszakban. 34 járásban a támogatás összege 5-7,5 millió forint közé esett. A Nyíregyházi járásban 7858992 Ft, a Záhonyi járásban 8847974 Ft volt ez az összeg. A járások közül a Debrecenire jutott a legnagyobb forrás. Az adatok többségében a nagyobb számú helyi gazdálkodók nagyobb támogatást használtak fel átlagosan. A birtokkoncentráció és támogatásmaximalizálás szempontjából azoknak a járásoknak van jelentősége, amelyekben az átlagtól eltérő volt a forrásfelhasználás összege (0-2,5 millió forint földalapú támogatás jutott egy helyi gazdára 100 hektáronként a Szentgotthárdi, Marcali, Hegyháti, Siklósi, Bólyi, Várpalotai, Esztergomi, Putnoki, Kazincbarcikai és Szerencsi járásokban), és a alacsonyabb számú helyben lakó gazdálkodó nagyobb támogatási összeggel párosul (Tiszafüredi, Füzesabonyi, Tiszaújvárosi, Gyomaendrődi, Oroszlányi járások). Az adatokat nagyban befolyásolja a nem magányszemély igénylők és a nem helyben lakó gazdálkodók száma, és az egy érdekkörhöz köthető birtokkoncentráció is. A 2. és 3. ábra közötti átfedés mutatja a forrásfelhasználás szempontjából optimálisnak tartható járásokat Pest, Bács-Kiskun, Szeged-Csanád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egyes részein. Földalapú támogatás szempontjából 5-7,5 millió forint/fő/100 ha átlagos támogatásban részesültek a gazdák úgy, hogy üzemméretük 20 hektár alatti volt (vagyis a 100 hektárra eső helyben lakó gazdák száma 5-nél nagyobb). Ezáltal megállapítható, hogy ezek a gazdák kis üzemméretükkel ellentétben jelentős földlapú támogatásban részesültek. Okaként a támogatások kapcsolása, azaz a támogatásmaximalizálás nevezhető meg.

Következtetések

A magyarországi gazdálkodók száma folyamatosan csökken. Mindemellett a helyben lakó gazdálkodók száma is nagymértékben változik, a birtokméret növekedésével a *nagy és óriás* gazdaságok javára. 69 járásban közelíti meg az átlagos birtokméret az uniós átlagot. Elhelyezkedés szempontjából a Duna-Tisza közére, Nyírségre, Hajdúságra és a Szatmár-Beregi-síkságra jellemző a koncentrálódás. A Mezőcsáti, Tiszafüredi és Bicskei járásban 50 hektár feletti az üzemméret átlaga magányszemélyek esetében. Az éves adatok standardizálásával nem jelentkezik Budapest-vidék kontraszt, vizsgálható válik Budapest és agglomerációja, valamint területi egyenlőtlenségek jelennek meg olyan járásokban, amelyekben alapvetően nem volt ismeretes területi egyenlőtlenség és birtokméretkoncentráció.

A Közös Agrárpolitika hatékonyságának feltárása, a jelenlegi folyamatok értékelése aktuális kihívás. A MÁK Közzétételi listáinak adatai újszerű adatokat eredményeznek a támogatások területi felhasználása és a birtokméret vizsgálata szempontjából. Az évenkénti adatok jelentősége a helyben lakó és helyi nem magányszemély támogatást igénylők szempontjából jelentős. Emellett lehetőséget biztosít a nem helyi támogatást igénylők területhasználatának vizsgálatára is. Az évenkénti adatok standardizálása a kifizetések rendszertelensége, és a területi egyenlőtlenségek miatt szükséges. A témában eddig nem publikált adatok más dimenzióba helyezik a tárgykört. További vizsgálatokhoz szolgáltat adatot a 100 hektár támogatható területre eső helyben lakó támogatást igénylők száma. A forrásfelhasználás elemzésével is vizsgálhatóak és meghatározhatóak a negatív vidéki folyamatok a birtokkoncentráció vonatkozásában.

A vizsgálat szerint megállapításra került, hogy a földalapú támogatások kapcsolásával is érhető el nagyobb forrás, nem szükséges a birtokkoncentráció. A támogatások koncentrálása több jövedelmezőbb gazdaságot eredményezhet, amely az életképességet biztosítja, és nem degradálja a vidék népességeltartó képességét.

A kérdéskör alapos elemzése valós adatokat szolgáltat az üzeméret és az uniós források szempontjából, továbbá számos módosító javaslattal járulhat hozzá a rendszer további gyakorlati fejlesztéséhez, épüléséhez, a minél hatékonyabb működésének elősegítése érdekében.

Felhasznált szakirodalom

1. Burgerné G. A. (2017): Kis és nagy gazdaságok Magyarországon – integrációs kapcsolatok: történeti áttekintés. *Gazdálkodás*. Vol. 61 No. 5. 381-397. p.,
2. Ciaian P. et al. (2021): The capitalization of agricultural subsidies into land prices. *Annual Review of Resource Economics*, Vol. 13. 17-38. p., DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-resource-102020-100625> Csáki C. – Jámbor J. (2013): Impacts of the EU enlargements on the new member states agriculture. *Acta Oeconomica et Informatica*. Vol. 16 No. 1. 35-50. p.
3. Davidova S. et al. (2012): Subsistence farming, incomes, and agricultural livelihoods in the new member states of the European Union. *Environment and Planning C: Government and Policy*. Vol. 30 No. 2. 209-227 p. DOI: <https://doi.org/10.1068/c1195r>
4. Davidova S. - Bailey A. - Dwyer J. - Erjavec E. - Gorton M. - Thomson K. (2013): Semi-Subsistence Farming-Value and Directions of Development. Directorate-General For Internal Policies. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/495861/IPOL-AGRI_ET\(2013\)495861_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/495861/IPOL-AGRI_ET(2013)495861_EN.pdf) Letöltés ideje: 2022.03.08.
5. DG Agri (2011): Agricultural Policy Perspectives Briefs. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/agri-policy-perspectives-brief-01_en.pdf Letöltés időpontja: 2021. 05. 16.
6. European Commission (2013): Structure and dynamics of EU farms: changes, trends and policy relevance. *EU Agricultural Economics Briefs 9/2013*, Brussels: European Commission
7. Eurostat (2019): Agriculture, forestry and fishery statistics - 2019 edition. Publications Office of the European Union, Luxembourg, DOI: <https://doi.org/10.2785/798761>
8. Gazdag L. (2003): A XXI. század multifunkcionális mezőgazdaságának stratégiái. *Gazdaság és társadalom*. Vol. 14. No. 2. 39-66. p.,
9. Gorton, M. – Kovacs B. – Mizik T. – Davidova, S. – Ratering, T. – Iraizoz, B. (2003): An Analysis of the Commercially Oriented Farms in Hungary. *Post-Communist Economies*. Vol. 15. No. 3. 401-416. p., DOI: <https://doi.org/10.1080/1463137032000139070>
10. Gorton, M. – Hubbard, C. – Hubbard, L. (2009): The folly of the European Union Policy Transfer: Why the Common Agricultural Policy (CAP) does not fit Central and Eastern Europe? *Regional Studies*. Vol. 3. No. 43. 1305-1317. p., DOI: <https://doi.org/10.1080/00343400802508802>
11. Győri Á. – Kovách I. (2021): A települési egyenlőtlenségek új dimenziója: a mezőgazdasági földhasználat-szerkezet. *Tér és társadalom*. Vol. 36. No. 1. 59-81. p., DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.36.1.3388>
12. Hubbard C. (2009): Small Farms in the EU: How Small is Small? 111 th EAAE-IAAE Seminar „Small Farms: Decline or Persistence”. Kent: University of Kent.
13. Hughes, G. (2000): Total Productivity of Emergent Farm Structures in Central and Eastern Europe, 61–87. p. In: Banse, M.–Tangermann, S. (szerk.) *Central and Eastern European Agriculture in: Expanding European Union*. Wallingford: CABI
14. Kay, S. (2016). Land grabbing and land concentration in Europe. *A Research Brief*

15. Káposzta, J. – Némediné K. K. (2021): A mezőgazdasági földhasználat történeti változásai Magyarországon. *Studia Mundi-Economica*, VOL. 8. No. 3. 60-71. p. DOI: <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2021.08.03.60-71>
16. Kerek Z. – Marselek S. (2009): A vidékfejlesztés gyakorlata, lehetőségek, intézkedések. Szaktudás Kiadó Ház Rt. Budapest.
17. KSH (2016): Agrárium 2016. Statisztikai tükör, 2016. november 22. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gszo/agrariumelo16.pdf>, Letöltés időpontja: 2021.04.11.
18. Lipcsei J. – Ritter K. (2020): Changes in the number of large farms through positive and negative examples based on a questionnaire survey. 133-140. p. In: Győri T. – Arany F. – Egri Z. (szerk.): Chances and challenges for the European rural development (2021-2027): 4th International Scientific Conference on Rural Development, Peer-reviewed Scientific Conference Proceedings. Szarvas: SZIE
19. Magda S. et al. (2021): Merre tovább magyar vidék, magyar falu? *Gazdálkodás*. Vol. 46. No. 6. 492-516. p., DOI: https://doi.org/10.53079/GAZDALKODAS.65.6.t.pp_492-516
20. Megyesi B. (2016): Landscape after accession: the effects of agricultural and rural policies on farming – results of a case study conducted in Western-Hungary. HETFA Working Papers, 2016/18. Budapest: Héfta Kutatóintézet
21. Ritter K. (2008): A helyi fejlesztés esélyei – agrárfoglalkoztatási válság és területi egyenlőtlenségek Magyarországon. *Területi Statisztika*. Vol. 48. No. 5. 554-572. p.
22. Ritter K. (2014): Possibilities of local economic development (LED) in lagging rural areas. *Acta Carolus Robertus*. Vol. 4. No. 1. 101-108. p.
23. Ritter K. (szerk.) (2017): Vidékgazdasági tanulmányok. Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó
24. Ritter K. (2018): Special features and problems of rural society in Hungary. *Studia Mundi – Economica*. Vol. 5. No. 1. 98-112. p. DOI: <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2018.05.01.98-112>
25. Rivera M. et al., (2020): Assessing the role of small farms in regional food systems in Europe: evidence from a comparative study. *Global Food Security*, 26, 100417. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100417>
26. Szerletics Á. (2020): A Közös Agrárpolitika közvetlen támogatásainak regionális gazdasági hatásai. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola. DOI: <https://doi.org/10.14267/phd.2021009>
27. Valkó G. (2014): A gazdaság szerkezet változása 2000-2013 között. *Gazdálkodás*. Vol. 58. No. 3. 211-221. p.

**AZ AGRÁRDIGITALIZÁCIÓ ELTERJEDÉSÉT SEGÍTŐ KUTATÁSI IRÁNYOK
ÉS LEHETŐSÉGEK**
RESEARCH DIRECTIONS AND OPPORTUNITES SUPPORTING THE SPREAD OF
AGRICULTURE DIGITALISATION

Nátz Katalin, Véghné Kohut Dorottya, Szalay Zsigmond Gábor

^{1,2}doktorandusz, ³egyetemi docens

^{1,2,3}Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

^{1,2,3}Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet

E-mail: natz.katalin@phd.uni-mate.hu ¹, kohut.dorottya@phd.uni-mate.hu ²,
szalay.zsigmond.gabor@uni-mate.hu ³

Összefoglalás

A digitalizáció és az automatizáció nélkül manapság nem lehet versenyelőnyre szert tenni a mostani piaci helyzetben, és ez igaz a mezőgazdaságra is. A technológiai fejlődés lehetővé teszi, hogy olyan módszereket, gépeket, precíziós eszközöket és folyamatokat lehessen alkalmazni az agrárium területén, amely csökkenti a termelési költségeket és a környezetre gyakorolt negatív hatást. A költségek mérséklésével a gazdálkodók növelni tudják a termelést, annak ellenére, hogy a munkaerőpiac erőforráshiánnyal küzd, amely igaz a mezőgazdaság területére is. A megjelenő kihívásokra, mint pl. az éghajlatváltozásra, a szigorú élelmezés- és táplálkozásbiztonsági előírásokra, valamint a megváltozott fogyasztói igényekre a technológia adta lehetőségek kihasználásával lehet választ adni. A gazdálkodóknak ehhez kész megoldásokra van szükségük, amelyeknek alapját az exponenciális mértékben előálló adatok adják. Az adatokat a termelők rendelkezésére szükséges bocsátani szolgáltatások formájában, támogatva ezzel a hatékonyabb döntéshozatalt. Ez a megoldás létezhet közösségi megvalósulás keretei között is, ahol a gazdálkodói közösségen belül nagyobb a bizalom, mint a piaci alapon működő technológiai megoldásokkal szemben. Nem elég megteremteni hozzá a megfelelő adatkörnyezetet és a használható szolgáltatást, hanem még fontos áthidalni a generációs különbségeket és az alacsony digitális készség problémáit is. Ehhez viszont elengedhetetlen egy nonprofit módon működő adatkörnyezet létrehozása, amely gyűjti az adatokat a gazdálkodási értéklánc során használt digitális eszközökből, majd mindezt a gazdálkodók számára bocsátja felhasználásra szolgáltatások formájában. Ennek segítségével megfelelőbb gazdálkodási döntéseket tud hozni. A holisztikus és nyílt rendszerű gondolkodás létfontosságú a sikeres és fenntartható agrárium terén.

Abstract

Without digitalisation and automation, it is not possible to gain a competitive advantage in the current market situation, and this is also true for agriculture. Technological developments make it possible to use methods, machines, precision tools and processes in agriculture that reduce production costs and the negative impact on the environment. By reducing costs, farmers will be able to increase production, despite the fact that the labor market is struggling with a lack of resources, which is also true for agriculture. For emerging challenges such as climate change, stringent food and nutrition security standards and changing consumer needs can be addressed by seizing the opportunities offered by technology. To do this, farmers need ready-made solutions based on exponentially generated data. The data needs to be made available to producers in the form of services, thus supporting more efficient decision-

making. This solution can also exist in framework of community realization, where there is more trust within the farming community, as againsts to technological solutions implemented from the outside from the top down. It is not enough to create the right data environment and usable service, but it is also important to bridge the generation gap and low digital literacy problems. To do this, however, it is essential to create a non-profit data environment that collects data from the digital tools used in the business value chain and then makes it available to farmers in the form of services. This will help you make better management decisions. Holistic and open system thinking is essential for success and sustainable agriculture.

Kulcsszavak: *adat, digitalizáció, agrárium, szolgáltatás, információ, innováció*

JEL besorolás: *Q55*

LCC: *S560-571.5*

Bevezetés

Hagyomány, tradíció és népszokás hármasa jellemzi a magyar mezőgazdasági termelést. Különösen igaz ez a szőlő- és bortermelésre. Hiszen a gazdák az elmúlt évszázadokban digitális technológiák híján csupán saját és elődeik megfigyeléseire és az örökölt tudásukra támaszkodhattak. Vagyis „a népi emlékezetre alapuló statisztikára” (Szabó, 2019). Azonban a mai gyorsuló világ már megköveteli és természetessé teszi az élethosszig való tanulás szükségességét, s az eddig összeszedett tudás digitális rögzítését, majd annak felhasználását.

Új technológiák és eszközök állnak rendelkezésre, mint például a drón- és szenzortechnológia, nanotechnológia, robotika és automatizálás, precíziós gazdálkodás stb., amelyek által jobban megismerhetőek a szőlőültetvények igényei, s pontosíthatóak a termeléshez kapcsolódó technológia lépései. (Szabó, 2019)

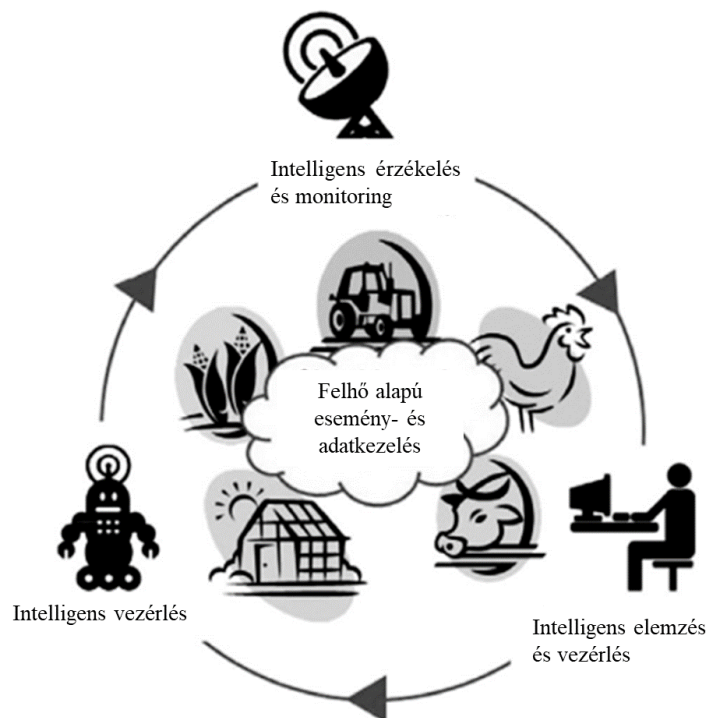
A piaci felméréseknek köszönhetően egyre több tudható a fogyasztók igényeiről is: kulcsszerepük van abban, hogy a jövőben milyen ültetvényeket fognak telepíteni a gazdák, mely szőlőfajtákat nemesítik tovább, s melyek lesznek azok a technológiák, amelyek majd előnyt élveznek a termelés során. A digitalizációnak köszönhetően a szőlész-borászoknak rengeteg adat és információ áll a rendelkezésére a termelésre vonatkozóan. Ugyanakkor ezeket kontextusba kell helyezni, ki kell értékelni, majd döntés kell róluk hozni. A szerzőpáros feladata ez esetben az, hogy modellekkel segítse a jövőben ezen döntéshozatalt (Szabó, 2019).

Anyag és módszertan

A XXI. században korlátlan mennyiségű információ áll rendelkezésre vállalati és társadalmi szinten egyaránt, amely a robbanásszerű technológiai fejlődésnek köszönhető. Masuda szerint az információ adja egy társadalom gazdasági szükségleteinek az alapját, továbbá „a gazdaság és a társadalom maga is az információs értékeket termelő és felhasználó mag körül nő, illetve fejlődik.” (Masuda, 1980) Erre a folyamatra épített információs technológia exponenciális növekedése új kihívások elé állította és állítja mai napig a gazdaság szereplőit, amelynek leküzdésére csak a digitalizáció, az automatizáció, valamint az információ és kommunikációs technológiák együttes alkalmazása adhat megoldást. Egy gazdálkodás vagy vállalkozás működéséhez és hosszú távú fennmaradásához elengedhetetlen az információk rendelkezésre állása és felhasználása szoftverek segítségével. Ezek megvalósításához és a korlátozott erőforrások hatékony felhasználásához innovatív megoldásokra van szükség. Az automatizálás és a digitalizáció szorosan összefügg az ipar 4.0 fogalmával, amely innovatív

technológiák sokaságát öleli fel. Az ipar 4.0-át gyakran emlegetik együtt a digitális gazdaság fogalmával. Yang szerint a digitális gazdaság a teljes gazdasági kibocsátásnak azt a részét jelenti, amely a nemzetközi dimenziókból származó digitális inputból származik, amely magában foglalja a digitális kompetenciát, a berendezéseket (kommunikációs eszközök, szoftverek és hardverek), valamint a termelésben felhasznált köztes digitalizált szolgáltatásokat és árukat. Mindezek a digitalizált gazdaság alapjait jelentik (Williams, 2021).

A lehetőségek kihasználásával tudják a gazdálkodók és a felhasználók a kínálati és a keresleti egyensúlyt elérni, mindezt magas hozamok mellett, kímélve ezáltal a környezetet. A magasabb hozamok növelni fogják a világviszonylatban a mezőgazdaság részesedését a GDP-ből, amely jelenleg 4% (World Bank). Az agrárium működése a 21. században lassan már elképzelhetetlen információs rendszerek használata nélkül: az online számlázás, az automatizált feldolgozási folyamatok, a személyes jelenlétet nem igénylő, drónnal nyomon követett termelési folyamatok s ezen információk felhőalapú adattárolása ma már igényként merül fel a hazai kistermelők körében is. Hiszen jelenleg nagyon kevés példát látni arra, hogy a gazda maga „adatbányászik”, s a levont következtetéseket használja a következő évek új telepítésekor vagy más digitális technológiát alkalmaz a meglévő termőterületeken. A digitális technológiák egyre szélesebb körű elérése átalakítja a mezőgazdaságot és az élelmiszertermelést. A „smart farming” vagy „agritech” a számítógépeket és a műhold által támogatott gazdálkodást foglalja magában, a precíz digitális adatgyűjtéstől és rendelésfeldolgozástól a gépek felügyeletéig és kezeléséig. Ilyenek például az IoT-megoldások, a képeket műholdas adatokkal összekapcsoló drónok, fejőrobotok és más agráralkalmazások. Az 1. ábrán is láthatjuk, hogy az intelligens eszközök és rendszerek miképpen válhatnak egy kiberfizikai rendszerre.

1. ábra: Smart Farming kiberfizikai rendszereinek körforgása

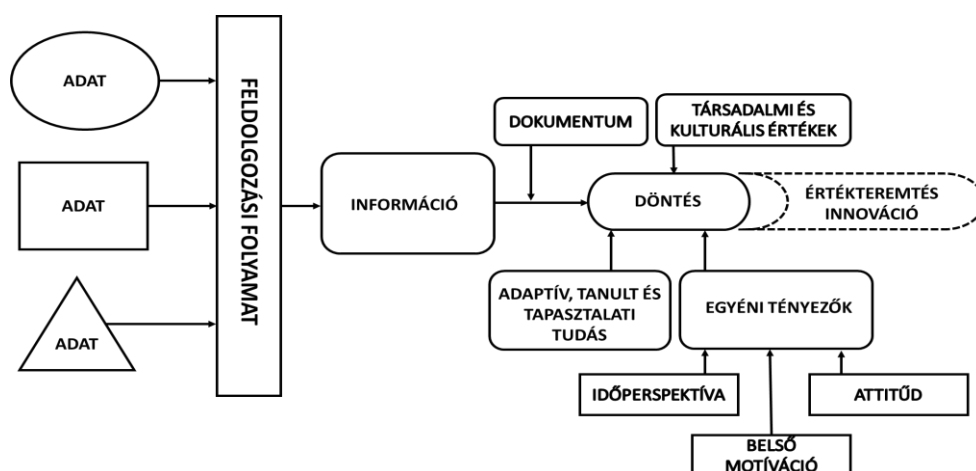
Forrás: Wolfert et al. (2014) alapján saját szerkesztés

A nagy teljesítményű mezőgazdasági gépek digitális érzékelőkhöz kapcsolódnak, és továbbítják a feldolgozott információkat a szántóföldön végzett további munkálatokhoz – növelve a hatékonyságot. A termőföld ilyen jellegű művelése növeli a szántóföldi kapacitást olyan élelmezési szempontból fontos terményeknél, mint például a búza, az árpa és a kukorica. Ennek eredményeként több élelmiszer áll a növekvő lakosság rendelkezésére. További előnyök közé tartozik, hogy ily módon kevésbé terhelik a környezetet, s lehetőség nyílik a növényvédelem és a műtrágya használatának optimalizálására. Kihívásokkal küzd a mezőgazdaság az élelmiszer-értéklánc „digitalizálása” terén is: olyan kérdések, mint a kiberbiztonság és az adatvédelem, a munkaerő helyettesítése és átképzése, valamint a digitális megosztottság kockázata a gazdaságok, ágazatok vagy az egyéni preferenciák között új technológiák adaptálását igényli.

A digitális technológiák új lehetőségeket teremtenek a kistermelők számára, integrálni lehet őket a mezőgazdaság élelmiszeripari rendszerébe (USAID, 2018). A digitalizáció az agrár-élelmiszeripar minden részére kiterjed, és optimalizálja az erőforrásokat, amelyek ezáltal egyénre szabottá és intelligenssé válnak. Az értékláncok nyomon követhetőségét és összehangoltságát teszi lehetővé részletekben menően. A digitális mezőgazdaság proaktív, produktív és alkalmazkodó rendszerek létrehozását eredményezi, ahol a készség szintű gazdálkodás a technológia vezérlésével és az információk felhasználásával tudás alapú gazdálkodássá válik. Ezáltal a gazdálkodók intelligens döntések meghozására képesek, támaszkodva az agrár és időjárás adatokra az adatvizualizáció segítségével, amely minimálisra tudja csökkenteni a gazdálkodás kockázatát.

Az elérhető adatok megfelelő és hatékony felhasználását segítik a döntéstámogató rendszerek (Decision Support System). A temérdek mennyiségű adat a különböző tartalma miatt, képes olyan következtetésekre, amelyekre korábban nem volt példa (Szűts és Jinil, 2016). A döntéstámogató információs rendszerek segítik a különböző alternatívák létrehozását és annak értékelését, valamint azt, hogy a legjobb döntést sikerüljön meghozni (Alter, 1980). Az információk felhasználása a döntési folyamatnál bizonytalanságot csökkentő tényező.

Az újgenerációs mezőgazdasági működésben az adaton van a hangsúly és az abból kinyerhető információkon, amely a döntéshozatalt támogatja. Az adatok tények összessége, amely az egyéni feldolgozás által és tudással képes következtetéseket levonni, értelmezni az optimális döntés érdekében. Az 2. ábra mutatja azokat az elemeket és tényezőket, amellyel az adat eljut az információn keresztül az egyéni döntésig.

2. ábra: A döntést befolyásoló tényezők és az adatok feldolgozási folyamata

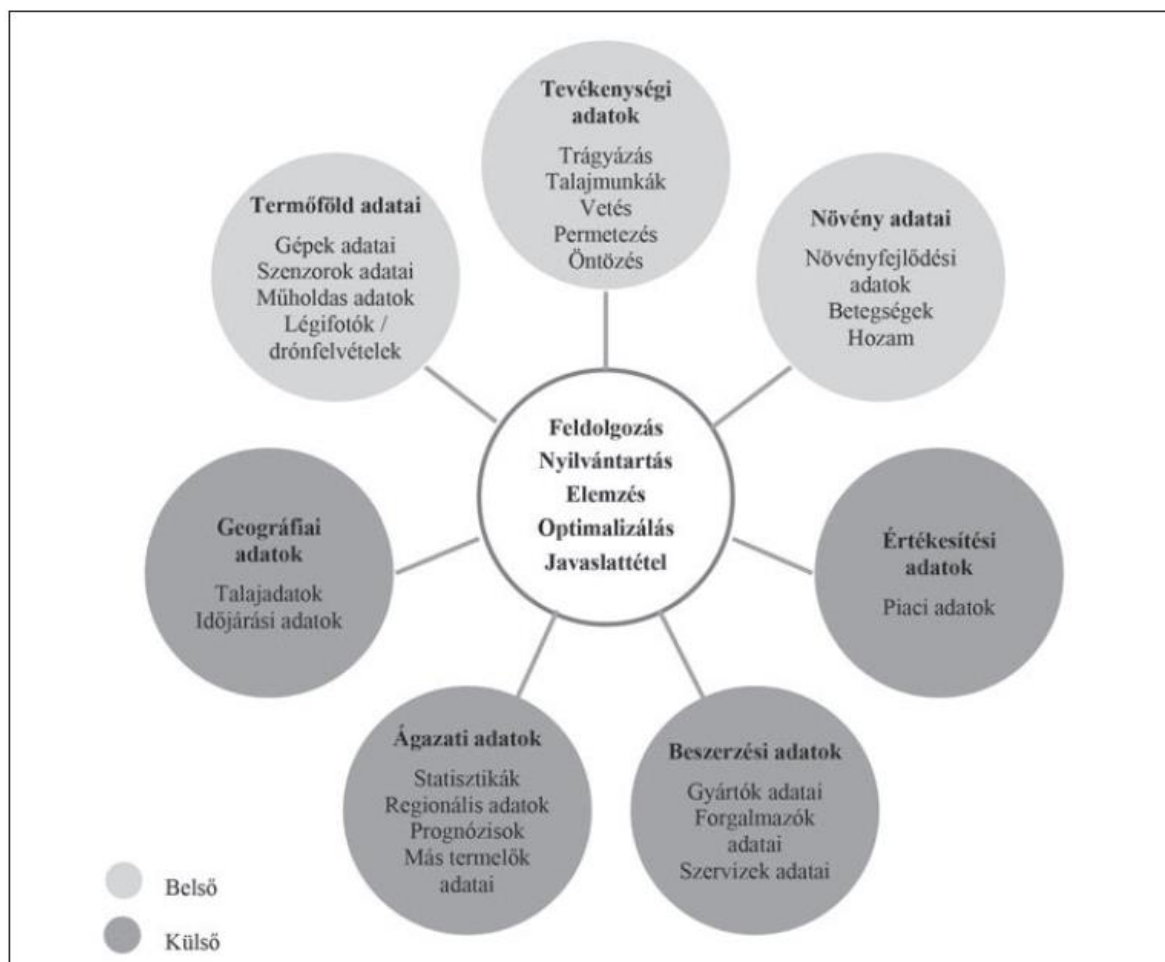
Forrás: Gábor (1997) ötlete alapján saját szerkesztés

Az információ segíti a gazdálkodót abban, hogy az adott helyzetben a legjobb döntés szülessen, bár az egyéni sajátosságok, mint attitűd, időprofil és motiváció is befolyásolják a döntés folyamatát. Az információgazdálkodáshoz tartozik az is, hogy egy gazdálkodó tud-e a racionalitás mellett dönteni, ha a meggyőződése és az attitűdje más. A motiváció is szerepet játszik a folyamatban, mert a belső motiváció is befolyásolja azt, hogy az egyén miképpen dolgozza fel a kapott információkat (Larson, etc, 2011). Herbert Simon korlátozott racionalitás elmélete szerint „A komplex problémák megfogalmazásában és megoldásában, a valóságos helyzetekben előforduló problémák nagyságához viszonyítva az emberi elme kapacitása nagyon kicsi ahhoz, hogy az objektív racionalitás alapján oldhassuk meg ezeket a problémákat.” (Simon, 1947). Ezen elmélet alapján az egyének észlelése és felfogása korlátozott az információk feldolgozása során, amely befolyásolja az általa hozott döntést. Érdekes kutatási kérdés, hogy ezen esetekben a szoftverek a döntéstámogató funkcion keresztül az optimalizáló, a kielégítő vagy az intuitív döntéshozatali modell meghozását támogatja.

A Big Data a mezőgazdaságban való felhasználása megváltoztathatja a szerepeket és a hatalmi viszonyokat a különböző szereplők között az élelmiszer-ellátási lánc hálózataiban (Wolfert et al., 2017; Carolan, 2017; Bronson és Knezevic, 2016; Carbonell, 2016). Itt az együttműködés és a bizalom a felek között elengedhetetlen, mert csak így lehetnek versenyképesek a piacon és az adott régió belül, ahol gazdálkodnak vagy működnek. Ennél a pontnál fontos megemlíteni a bizalomhiányt, mint társadalmi hatást, ami Magyarországra jellemző közép- és kelet - európai sajátosság, amely csökkenti versenyképességünket. A rendszerek segítségével és a kölcsönös együttműködés által a kinyert adatokat a gyártók felhasználhatják fejlesztéseikhez vagy személyre szabott új szolgáltatással léphetnek piacra. Az összekapcsoltság a munkafolyamatokat is támogatja, gondolhatunk itt a gépek távdiagnosztikájára vagy akár proaktív jelzésekre is a gazdálkodók felé. A gyártónál összegyűjtött és tárolt adatok képesek az adott lokációra vonatkozóan akár optimalizált gépbeállításokat végezni. Az ABI Research előrejelzése szerint a dolgok internetének (IoT) kapcsolatai el fogják érni a mezőgazdaságban 2025-re a 29,7 milliót a 2020-as 13,5 millióról, amely 17,1%-os összetett éves növekedési rátát (CAGR) jelent. Az IoT-eszközöknek az egymással önálló kapcsolatot teremtő és kommunikáló eszközök hálózatát nevezzük, amely a belső és külső értéklánc digitalizációját és integrációját teszi lehetővé. Ide sorolandók a felhőalapú szolgáltatások is, ahol az adatokat, szoftvereket nem helyi adathordozón, hanem egy külsős szolgáltató eszközein, úgynevezett felhőben tárolódnak. Az IoT kapcsolatok növekedési üteme jól jelzi, hogy milyen mértékben képes az agrárszektor növekedni az adatok használatával, amely magába foglalja az időjárás adatokat, az aszálymonitoringot, a talajra vonatkozó adatokat. Az adatok korszerű felhasználásával növekedés és fejlődés érhető el, mindamelllett a különbözőképpen jelentkező kihívásokra is választ tud adni. A mesterséges intelligencia alkalmazása tovább tudja növelni ennek hatékonyságát a jobb és megalapozottabb döntéshozás által.

A régi és új szoftverszolgáltatók szerepe folyamatosan változik a Big Data és a gazdálkodás terén (Wolfert et al., 2017). A John Deere és a Monsanto cégek olyan technológiákba fektetnek be, amelyek különböző magvakkal, talajtípusokkal és időjárási adatokkal foglalkoznak. Cél, hogy a gazdálkodó csökkentse a termelési költségeit és növelje a termelését, amelyhez digitális gazdálkodást segítő és irányító rendszereket használ.

Az 3. ábra mutatja, hogy egy növénytermesztéssel foglalkozó vállalkozásnak milyen adatforrásai lehetnek.

3. ábra: Növénytermesztéssel foglalkozó gazdálkodás adatforrásai

Forrás: Szőke, Kovács (2020)

A digitális startup-ok aktívan segítik és kínálják a különböző megoldásaikat a teljes gazdálkodási láncban, amelyek lefedik a teljes értékláncot, kezdve az infrastruktúrától az érzékelőkig és az adatokat kezelő rendszerekig (Wolfert et al., 2017). Monostori és szerzőtársai szerint ezek „együttműködő számítási entitások rendszerei, amelyek intenzív kapcsolatban állnak a környező fizikai világgal és annak folyamatban lévő folyamataival, egyidejűleg biztosítanak és használnak adathozzáférési és adatfeldolgozási szolgáltatásokat, amelyek elérhetők az interneten” (Monostori et al., 2020).

Egyszerűbben fogalmazva a fizikai rendszereket felügyelik, koordinálják, ellenőrzik és integrálják a digitális technológiával, és együtt dolgoznak a közös célok elérése érdekében (Rajkumar et al., 2010; Sousa és Rocha, 2019). Ezeket a rendszereket kiberfizikai rendszereknek (CPS) hívják, ahol a fizikai és a szoftveres rendszerek összefonódnak egymással a céloknak megfelelő módon. Ezen rendszerek lehetnek egyszerű és nagyon összetett megoldások. A területen zajló digitalizáció feltételezhetően növelni fogja az emberek és a technológiák összekapcsolhatóságát, amely a növekvő kapcsolódási lehetőségeknek köszönhető (Fielke et al., 2020). Bronson (2018) szerint bizonyos digitális innovációk a mezőgazdaságban már a tervezésüknél meg fogják erősíteni a mezőgazdasági vállalkozások hatalmát. A 4. ábra szemlélteti, hogy melyek azok a tényezők, amelyek hatással lehetnek az agrárdigitalizációra és annak sikerére.

4. ábra Az agrárdigitalizációt befolyásoló tényezők (2022)

Forrás: Saját szerkesztés (2022)

Az agrárvállalkozások hatalmi szerepén kívül a régióbéli sajátosságokkal is számolni szükséges, mert az hozzáadott érték formájában megjelenik a nemzetgazdaság teljesítményében.

A mezőgazdaságban jelenleg extenzív gazdálkodás érvényesül, amely a munkaerőre és a tőkére épít. A technológia adta lehetőségek kihasználásával az intenzív gazdálkodás felé lenne érdemes elmozdulni, mert ezzel a munkaerő termelékenysége és a kibocsátás is növekedni tudna. Ehhez viszont a 4. ábrán szereplő agrárdigitalizáció terjedését segítő elemekkel és azok hatásaival szükséges mélyebben foglalkozni kutatási programok keretében.

Módszerek

Kutatási célok

1. A szőlészet és a borászat ágazat tevékenységi területeinek az elemzése, és az ahhoz kapcsolódó vállalati információs rendszerek, illetve szakigazgatás által elérhető adatbázisok (külső információs rendszer) vizsgálata.
2. Az adatok kiértékeléséhez szükséges becslési módszerek elméleti háttérének feltárása: a hibrid modellek és a modellalapú vagy technológiaspecifikus modellek ismertetése
3. Innovatív nagyvállalati adatgazdálkodási szolgáltatások alkalmazásának (digitális iker) lehetőségei az agrár kis-és középvállalkozásoknál (Jacony et al., 2021)

Primer kutatások felépítése

1. Kérdőíves kutatás összeállítása tevékenységfunkciók és döntési típusok szerint.
2. A kérdőíves kutatásban a kitöltők által megadott és az ágazatban elérhető rendszerek képességeinek és moduljainak vizsgálata.

3. A kifejlesztett becslési modellek összehasonlítása a vizsgált adatgazdálkodás-fejlesztési projekteknél a produktivitásra vonatkozóan.

Hipotézisek

1. A gazdák nem integrált módon használják a belső és külső információs rendszereket, hanem önmagukban, külön-külön értelmezik a bennük levő adatokat.
2. Innovatív nagyvállalati adatgazdálkodási szolgáltatások relevánsak az agrár kis- és középvállalkozások számára.

A vizsgálat körülményeinek bemutatása

Az agrárdigitalizáció kérdésköre a szerzők számára 2021 novemberében néhány mintagazdaság és borászat meglátogatásakor vált kiemelten fontossá, mivel információtechnológiai, illetve innovációs kutatásokat folytatnak. A gazdák részéről adódott a kérdés, milyen informatikai eszközöket és kiértékelési módszereket lehetne az agráriumban használni a korábban összegyűlt nagy mennyiségű adat feldolgozására. A kapott eredményeket hogyan tudnák a munkatársak hatékonyan felhasználni és eddigi munkakultúrájukat ennek mentén fejleszteni.

Az egyik szerző információtechnológiai kutatása öt évvel ezelőtt azért jött létre, hogy a fejlesztés alatt álló alkalmazásokat egy adott vállalatnál még folyamatában megvizsgálja és kiértékelje a különböző becslési módszerekkel. Vagyis meghatározza azok funkcionális méretét – mint egy lakás négyzetméterét, majd a kapott eredmények alapján döntson azok további sorsáról: továbbfejlessze-e vagy sem. Mindemellett létrehozson egy olyan adat- és tudásbázist, amely segítségével könnyen meghatározható egy-egy szoftver üzleti értéke, amely az egyes becslési modellekkel jól előrejelezhető.

A korábban végzett produktivitási elemzések fókuszba leginkább a szoftverek funkcionális méretének és produktivitásának a meghatározása volt. Nem vizsgálta még a tényleges üzleti értéket s azt sem, milyen különbségek mutatkoznak az egyes szektorokban - mint például az agráriumban.

A másik szerző kutatása abból indult ki néhány éve, hogy egyes kulturális dimenziók egyértelmű összefüggést mutatnak az innovációs aktivitás terén, továbbá az egyének belső motivációja befolyásolja a kreativitás létrejöttét, amely az innováció kiindulópontja. Ennek hatására a kutató érdemesnek ítélte, hogy megvizsgálja az egyének innovációra való hajlandóságát az időperspektívájukkal, amely akár befolyással lehet ugyanúgy egy nemzet innovációs aktivitására, mint a korábbi vizsgálatok. A kutatás eredménye, amely nem reprezentatív, de összefüggést mutatott az egyes idődimenziók és az innovációra való hajlandóság között.

A kutatók korábbi kutatási eredményeik alapján célszerűnek gondolták ezek összekapcsolását, megvizsgálva mindezeket különböző projektek mentén.

A vizsgálati minta bemutatása

A szántóföldi növénytermesztés területén megjelenő adatgazdálkodási gyakorlat már több szerző által vizsgált, számos publikációban olvasható. Azonban azokban az ágazatokban, amelyekre kisebb üzemméret, ugyanakkor területegységre eső nagyobb termelési érték jellemző, ott ezek a vizsgálatok még jelentős bővítést igényelnek.

A most készülő kutatás célja borvidékenként legalább 20 szőlészeti és borászati tevékenységet végző kis- és középvállalkozás megkeresése és bevonása a kérdőíves kutatásba.

A mérés / vizsgálat lépései

1. Felvenni a kapcsolatot olyan hazai kutatási csoportokkal, intézetekkel, amelyek már elkezdtek foglalkozni a szőlészeti és borászati ágazatban elérhető innovatív technológiákkal.
2. Feltérképezni az ágazathoz tartozó tevékenységeket kis- és középvállalkozási szinten kérdőív segítségével.
3. Elkészíteni az ágazat számára elérhető adatok alapján a hazai mezőgazdasági szoftvertérképet.
4. Meghatározni egy egyetemleges (One.ERP) modell kialakításának a feltételrendszerét, vagyis a vizsgált adatok miképpen integrálhatók egy szoftverbe. Ez az alkalmazás, amely egyben a digitális készségek hiányára is igyekszik megoldást nyújtani, a gazdálkodók számára hogyan tehető ingyenessé és felhasználhatóvá.

A várható eredmények struktúrája

Az innovációk támogatják a társadalmi és a gazdasági fejlődést, amely hozzájárul az egyéni jólét megteremtéséhez. A mezőgazdaságra és azon belül is a szőlészeti és a borászati területek esetén is megjelenik a klímaváltozás negatív hatása, amelyek innovatív megoldások alkalmazásával mérsékelhetők. A digitális készségek problémájára oktatási program létrehozására van szükség, amely kiterjed az alapvető műveltségre, számolásra, műszaki és digitális ismeretekre, képességekre.

A rendelkezésre álló adatok és a megjelenő digitális platformok innovatív használata lehetővé tette a smart szőlészet-borászat kialakulását.

BORVIDÉK 1						
Funkcionalitás \ Piaci szereplők		Mezőgazdasági szoftvergyártó	Kis- és középvállalkozás	Beszállító	Egyetem	Startup
ERP	Big Data					
	Fleet monitoring ...					
Non-ERP	Automatizált technológia					
	Precíziós gazdálkodás ...					
Non-ERP	Egyebek					
	Alternatív gazdálkodás ...					
Non-ERP	Szkaigazgatási rendszerek					
	Hegyközség ...					

5. ábra Szőlész-borászati szoftvertérkép (2022)

Forrás: Saját szerkesztés (2022)

Az 5. ábrán egy koncepcióterv látható arra vonatkozóan, hogy a kérdőíves kutatásból kinyert adatokat hogyan lehet úgy strukturálni, hogy abból felvázolható legyen a hazai szőlészeti-borászati szoftvertérkép. Ez az áttekintés már információt adhat arról, hogy milyen módon használják a gazdák a belső és külső információs rendszereket.

A szerzők hosszútávú célja, hogy egy egyetemleges modellt alakítsanak ki, amely lehetővé teszi, hogy a vizsgált adatokat egy platformra hozzák.

Az ilyen integrácók által olyan használható és elérhető szolgáltatások jöhetnek létre, amelyek érhető módon képesek rendelkezésre bocsátani az adatokat információk formájában a gazdálkodók számára, megszüntetve ezzel a gazdálkodók digitális korlátozottságát. Az adatokat feldolgozó vállalati információs rendszerek tekintetében meg kell vizsgálni a következőket is:

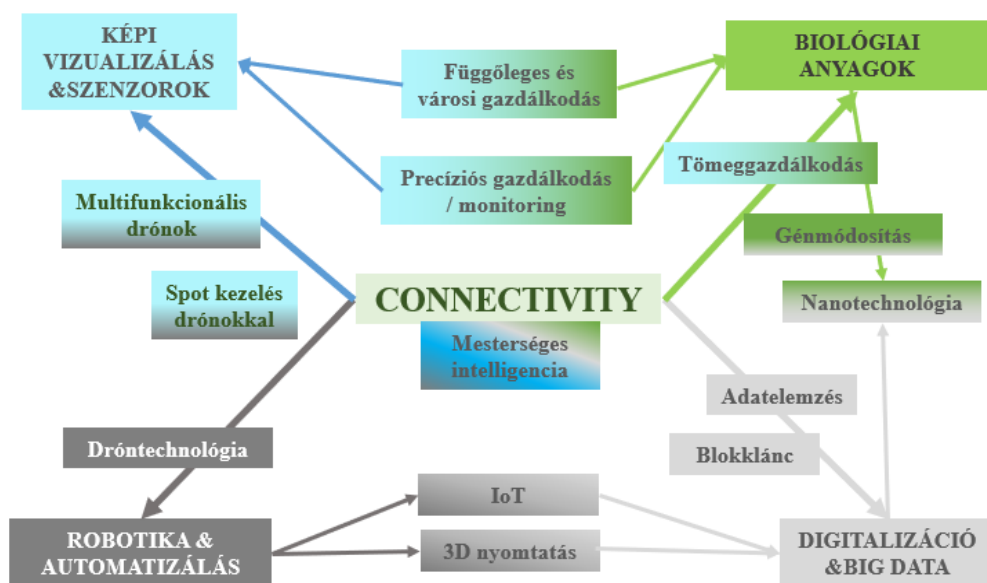
- Milyen tényezők befolyásolják a vizsgált ágazatban alkalmazott szoftverek fejlesztését?
- Milyen módszerekkel lehet olyan technikai problémákat feloldani, amely hátráltatja vagy ellehetetleníti az adatok kiértékelését, amelyre a kistermelőnek szüksége van.
- Érdemes-e invesztálni az adott alkalmazásba a későbbiekben, vagy annak funkcióit más alkalmazásba kell integrálni, s az agrárszoftverprojektet leállítani?
- Milyen alkalmazás tudja segíteni a digitális átállást követően az intelligens döntések meghozását?

Az látható, hogy ebben a folyamatban az állami szerepvállalás elkerülhetetlen, mert enélkül nem lehetséges az agrárium digitalizációja, az adatok gyűjtése és aggregációja. Fenntartható stratégia kidolgozására van szükség, amelynek alapját a digitális kormányzás és a szabályozás adja. Ezenkívül a teljes értéklánc összes résztvevőinek számára edukációs programot szükséges hirdetni. Mindezek mellett a régiós adottságokat sem szabad figyelmem kívül hagyni technológiai, illetve erőforrás oldalról. A digitális technológia létfontosságú információforrást jelent a gazdálkodók számára, amely javítani tudja a termelésüket, az adatokhoz való hozzáférésüket, továbbá a mezőgazdasági termékek kiterjesztését és annak marketingjét.

Következtetésre alkalmas területek

Connectivity

A termelési folyamatokból, illetve a mezőgazdasági tevékenységekből származó szinte valamennyi információ globális elérhetősége lehetővé teszi a vevői és beszállítói folyamatok összevonását, és elképzelhetetlen rugalmasságot és hatékonyságot teremthet az agrárvilág digitalizációjában s annak logisztikájában. Ezen vízió gerincét a nagy internetes sávszélességek, az RFID, az IPv6, valamint a hatalmas adatmennyiség feldolgozására szolgáló felhő- és big data technológiák alkotják. A termelési folyamatok virtualizálása és önkontrollja alapvetően megváltoztathatja az agrárium üzleti modelljeit, és végső soron megteremti a termelési és mezőgazdasági erőforrásokhoz való globális, valós idejű hozzáférés lehetőségét.

6. ábra Agrártechnológiai térkép (2022)

Forrás: Saját szerkesztés (2022) Roland Berger alapján

Hogy ez a modell milyen keretek között mozoghat, azt a 6. ábra szemlélteti. Maga az alapmodell a Roland Berger vállalathoz kötődik, amely azonosította azon fő technológiákat, amelyek a gazdálkodás jövőjét meghatározzák. A szerzők a magyar piacra jellemző technológiák meghagyásával egyszerűsítették a modellt – jelenlegi tudásuk szerint. A kérdőíves kutatás nyilván jelentősen módosíthat ezen.

Egyetemleges modell – co-creation

A közös alkotás, vagyis a co-creation az intelligens gazdálkodás felépítésének kulcsa (Smart Farming Welt, 2022). Akár emberi, akár technológiai (integrált szoftver) együttműködésről legyen szó. Az agrárium globális kihívásokkal néz szembe, és gyors átalakuláson megy keresztül: olyan technológiai innovációk jelennek meg a gazdálkodásban, amelyek egyik hónapról a másikra gyakorlatilag elavulttá tesznek egyes korábbi folyamatokat. Ma még az elődök tapasztalait használva végezte a munkát a termelő, holnap már az adatbázisok kiértékelése alapján telepíti az új ültetvényt. A technológiai szakadék jelentős ebben az ágazatban. Mindez nyomást és bizonytalanságot ró a piaci szereplőkre. Különösen igaz ez a mezőgazdasági termelőkre, azon belül különösen a potenciális új belépőkre, akiknek a szükségesnél magasabb befektetési kockázatokkal és technológiai bizonytalanságokkal kell szembenéznük és azt kezelniük (Nátz et al., 2022).

Kultúra és oktatás

A vállalkozói kultúra gyakorlatát általában nem hozzák össze egyértelmű módon egy adott ország GDP-jével, társadalmi értékeivel és kulturális beállítottságával, pedig nagymértékben befolyásolja a digitalizáció elterjedését és az innováció létrejöttét. A fenntartható digitális mezőgazdasági vállalkozások létrehozása a kultúra egy hosszú távú politikai és gyakorlati folyamata, amelybe beletartozik a megfelelő iskolai oktatás is. Olyan környezetet érdemes létrehozni a digitalizációnak, amely lehetővé teszi a kockázatvállalást, a bizalmon alapuló kapcsolatokat az érintettek között, a pénzügyi lehetőségeket, a magas szintű szolgáltatásokat, a fenntartható digitális ökoszisztémát és a megfelelő készségek elérhetőségét. A digitális átállás sikere nagyban függ a gazdálkodók technológia iránti nyitottságától, az értéklánc

szereplőinek együttműködésétől és a szolgáltatók agrárdigitalizációs megoldásaitól, azaz azok mennyire kézzelfoghatóak a gazdálkodók számára.

Összegzés

A vállalatok többsége elkötelezett a nyílt digitális ökoszisztémák kialakítása mellett, amelyek hangsúlyozzák a sokszínűséget és a pluralitást, valamint támogatják a piaci szereplők közötti tisztességes versenyt – vagyis célkitűzéseiket az ipar 4.0 platformja alapján fogalmazzák már meg (Kraft et al., 2021). Ugyanakkor ezen szemléletet az agráriumban is meghonosítani már nem is annyira egyszerű feladat. Maga az agrárium az egyik legnagyobb nyertese lehet a digitalizáció nyújtotta technológiáknak, amelyek megoldást adhatnak olyan szőlőtermelői problémákra is, amelyekre korábban eddig nem volt lehetőség. Ugyanakkor gondolni kell arra is, mit engedhet meg magának jelenleg technológiai-beruházási szempontból egy szőlészettel és borászattal foglalkozó kis- és középvállalkozás.

Számos vállalat verseng azért – többek között a Deutsche Telekom is, hogy olyan vállalati információs rendszereket, kiértékelőszoftvereket fejlesszen le, amelyek hatékonyan fel tudják dolgozni az agrárszektorban felgyülemlett adatokat, s olyan vizualizációt tegyenek lehetővé, hogy a több mint 50 éve pályán lévő kertészmérnök is fel tudja használni azt a mindennapokban.

Megkezdődött tehát a multinacionális vállalatok versenye is a jövő „adat-terméséért”, a „digitális adat-szüretért”.

A TANULMÁNY A MAGYAR TUDOMÁNY ÜNNEPE 2021 PROGRAMSOROZATBAN MEGTARTOTT „ÚJ EREDMÉNYEK A FENNTARTHATÓ VIDÉKI GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM KUTATÁSÁBAN” CÍMŰ KONFERENCIA KERETÉBEN KÉSZÜLT

Irodalomjegyzék

1. Alter S. (1980): Decision Support System: current practice and continuing challenges, Addison-Wesley Pub
2. Bronson K. (2018): Smart Farming: Including Rights Holders for Responsible Agricultural Innovation. Technology Innovation Management Review February 2018: 7-14. DOI: <https://doi.org/10.22215/timreview/1135>
3. Bronson K. – Knezevic I. (2016): Big Data in food and agriculture. Big Data & Society January-June 2016: 1-5, DOI: <https://doi.org/10.1177/2053951716648174>
4. Carbonell D.A. (2016): The Worry Trick: How Your Brain Tricks You into Expecting the Worst and What You Can Do About It. Oakland, CA: New Harbinger.
5. Carolan M. (2017): Agro-Digital Governance and Life Itself: Food Politics at the Intersection of Code and Affect. Sociologia Ruralis, Volume 57, Issue S1 Pages 816-835, DOI: <https://doi.org/10.1111/soru.12153>
6. Fielke S. – Taylor B.M. – Jakku E. (2019): Digitalisation of agricultural knowledge and advice networks: A state-of-the-art review. Agricultural Systems, Volume 180, April 2020, 102763, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2019.102763>
7. Gábor A. (1997): Információmenedzsment, Budapest, Aula Kiadó
8. Herbert Simon: Administrative Behavior (1947), New York

9. Jacoby M. – Volz F. – Weißenbacher Ch – Stojanovic L. – Usländer T. (2021): An approach for Industrie 4.0-compliant and data-sovereign Digital Twins. Realization of the Industrie 4.0 Asset Administration Shell with a data-sovereignty extension. *Automatisierungstechnik*, Volume 69 Issue 12, DOI: <https://doi.org/10.1515/auto-2021-0074>
10. Kraft P. – Helm R. – Dowling D. (2021): New business models with Industrie 4.0 in the German Mittelstand. *International Journal of Technology, Policy and Management*, Vol.21 No.1, pp.47 - 68, No. 1, DOI: <https://doi.org/10.1504/IJTPM.2021.114308>
11. Larson R. et al. (2011). Intrinsic motivation and positive development. In R. M. Lerner, J. V. Lerner, & J. B. Benson (Eds.), *Advances in child development and behavior*, Vol. 41. Positive youth development (pp. 89–130). Elsevier Academic Press, DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-386492-5.00005-1>
12. Masuda Y. (1980): *Az információs társadalom*, OMIKK, Budapest
13. Monostori T. – Kis K. – Komarek L. (2020): *Mezőgazdasági és vidékfejlesztési kutatások a jövő szolgálatában*. Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottság, Mezőgazdasági szakbizottság, Szeged
14. Nátz K. – Véghné K.D. – Szalay Zs.G. (2022): Smart Agriculture, in XVIII. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS NAPOK A „ZÖLD MEGÁLLAPODÁS” – KIHÍVÁSOK ÉS LEHETŐSÉGEK 2022-05-05, Gyöngyös
15. Rajkumar R.R. – Lee I. - Sha L. - Stankovic J. (2010): 44.1 Cyber-Physical Systems: The Next Computing Revolution. Conference: Proceedings of the 47th Design Automation Conference, DAC 2010, Anaheim, California, USA, July 13-18, 2010, DOI: <https://doi.org/10.1145/1837274.1837461>
16. Sousa M.J. – Rocha Á. (2019): Skills for disruptive digital business. *Journal of Business Research*, Volume 94, January 2019, Pages 257-263, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.12.051>
17. Szabó P. (2019): Innováció a szőlőszaporításban, Akadémiai Kiadó, Budapest, DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634544494>
18. Szőke V. – Kovács L. (2020): *Mezőgazdaság 4.0 – relevancia, lehetőségek, kihívások*
19. Szűts Z. – Yoo J.: „Big Data, az információs társadalom új paradigmája”, *Információs Társadalom*, XVI. évf. (2016) 1. szám, 8-28. old.
20. USAID, 2018. *Digital farmer profile: Reimagining Smallholder Agriculture*. Washington D.C.: USAID 43. p.
21. Williams L.D. (2021): Concepts of Digital Economy and Industry 4.0 in Intelligent and information systems, *International Journal of Intelligent Networks* 2 (2021) 122–129, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijin.2021.09.002>
22. Wolfert S. – Ge L. – Verdouw C. – Bogaardt M.J. (2017): Big Data in Smart Farming – A review. *Agricultural Systems*, Volume 153, May 2017, Pages 69-80, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2017.01.023>
23. Wolfert S. – Goense D. – Sorensen C. (2014): A Future Internet Collaboration Platform for Safe and Healthy Food from Farm to Fork, Annual SRII Global Conference, DOI: <https://doi.org/10.1109/SRII.2014.47>

A műre a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: [CC-BY-NC-ND-4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

LESSONS LEARNT FROM PAST ECONOMIC GROWTH PATTERNS AND REGIONAL DISPARITIES IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

Zoltán Peredy¹, Balázs Laki², László Péli³

¹Head of the Engineering Institute, ²Master Instructor, ³Associate Professor
^{1,2}Edutus University, ³Hungarian University of Agriculture and Life Sciences (MATE)
E-mail¹: peredy.zoltan@edutus.hu, e-mail²: laki.balazs@edutus.hu, e-mail³: peli.laszlo@uni-mate.hu

Abstract

The Central and Eastern European (CEE) countries have undergone exceptional economic boom over the past two decades maintaining sustainable growth. The economic environment determines that in these countries GDP grew more rapidly compared to the core EU states implementing their continuous convergence, although some cyclical slowdown will be observed. Nevertheless, due to the rapidly changing, globalising business environment and the emerging unprecedented challenges linked to the constantly raising ratio of high added value content knowledge-based products and services, digitization era including many disruptive technological solutions, the shortcomings of the global supply and vendor chains, lack of materials and components in many industrial sector, the negative social and economic impacts of COVID-19 pandemic besides the unpredictable other events (e.g. outbreak war between Russian and Ukraine), the CEE countries have been forcing to restructuring their economies.

This economic transformation process means making significant shift from the previous export-oriented, foreign capital inflow (FDI) attractive exogenous factors driven economic growth toward the endogenous, innovation and knowledge-based economy driven development to speed-up their catching up processes to the developed core EU member states changing the middle-income trap phenomenon. It means that due to raising of the labour workforce incomes the CEE countries cannot compete anymore with their exogenous, FDI attraction-oriented driven economic development model but they are weak yet for the time being to producing innovation-based, high added value content products and cutting-edge technologies improving their national economical competitive positions integrating on higher level in the global value chains. In order to overcome these difficulties and find the best, adequate solutions for the next time period 2021-2027, it is definitely need to analyse the past decade economic growth patterns and regional disparities of CEE countries. Despite all of them have to face the almost the same future challenges but their past economic structure have had different characteristics and reached the economic growth on different pathways due to their historical, social and economic background. The aim of this paper is to reveal the past economic growth patterns, development dynamics and the regional disparities in the CEE region and the possible reasons beyond that via comprehensive benchmark analysis.

Keywords: CEE region; digital transition; economic development patterns; FDI inflow; knowledge transfer, benchmark

JEL: O14; O39

LCC: HD56-57.5; HD72-88

Introduction

Convergence between the economic development of the individual countries and the catching-up processes of the less developed countries are decisive elements of European integration. Strengthening social, economic and territorial cohesion, and reducing regional disparities is that the main goal of EU cohesion policy. As a significant EU tool to handle regional inequalities, this policy provides a large variety of support for businesses and activities in areas like analysis, setting, transport, employment, social inclusion, education and institutional capacity-building. Nowadays, the rapidly changing, globalising business environment the major challenges posed by the digital world, as well as the constantly raising ratio of knowledge-based products and services, are the most important areas in which companies need to invest. In the current strong market competition these areas are essential for all market leader actors, because the engine of potential future growth can be based on consumption, FDI, EU funds and Digital Transition. Currently, the performance of CEE region is less dependent on foreign capital inflows, has greater room for applying fiscal incentives, gaining access to EU funds and multiplying benefits from falling commodity prices compared to the EU core Member State.

This paper is aiming to investigate:

- What patterns of income convergence and inequality developments can be identified for CEE countries that experienced a transition from non-democratic regimes and centrally planned economies to competitive markets and representative democracies?
- What kind of similarities and differences can be revealed among these economic and social trends?
- What can be the possible reasons beyond these trends?
- What kind of prediction can be given for the near future related to the economic and social catching-up processes in CEE countries?

Literature review: growth of economic patterns and regional disparities in CEE countries

For CEE countries, two types of economic growth theories are worth highlighted. The first growth theory sets out the long-term regional economic equilibrium of individual countries, where the development of each country is characterized by convergence with the EU core countries. On the contrary, polarization theories do not see the nature of regional development and growth in equilibrium, but rather in the widening of developmental differences and the emergence of divergences (Monfort 2008; OECD 2015; European Commission 2015; European Commission 2017, Tóth-Káposzta, 2021).

The convergence theories can be categorised into the following types:

The export-oriented exogenous theory is based on the assumption that the economic growth of a region depends mainly on the development of export producing sectors, that is, the decisive source of development is the interregional demand for the region's economy. The export of scarce raw materials in a region may provide the basis for economic development in higher developed regions. After all, export revenues are used partly to improve infrastructure and to expand the export base and improve its production conditions. Investment tools and various services are sourced from markets outside the region, but demand in the regional market is also driven by increased exports (e.g. local suppliers). Export-producing sectors generate external and internal savings, which then accelerate growth processes. Income growth may outweigh the absorption effect of the export economy, resulting in the establishment of sectors that expand the supply of regional markets. Factories based on regional demand increase domestic

savings, which increases the competitiveness of regional industry, mainly in markets outside the region, and allows for expansion of export structure. As a result of the export base diversification processes, the income of the region is rising sharply. These growth mechanisms lead to territorial equalization in the long run, precisely because of the different economic conditions of the regions.

Theory of endogenous development: It sees the opportunities of economic catching-up in every CEE country, realizing the internal potential, renewing and developing own resources. These can be: a) capital potential (production bases and assets available), b) labour force, education, qualification, c) infrastructure facilities, d) geographical location, e) environmental condition and quality, f) market relationships (demand factors), g) socio-cultural background, h) decision-making, institutional and power system. These endogenous factors are self-explanatory, but they are interdependent through their mutual determinants and may even trigger activation processes, trigger or carry the potential for renewal of a given region under certain social and economic circumstances (Káposzta et al. 2017).

On the contrary, *polarization theories* assumption is that regional development should be based on exploiting the existing regional differences and disparities that lead to the regional divergences. In the growth centres, the leading sectors, due to their maturity, enforce a specific technology relationship system, which in turn stimulates the activities of other sectors. Income polarization should be understood as the regional multiplier effect, the fact that dynamic sectors significantly influence, stimulate consumption-oriented sectors and their development. Regional innovation in the mostly developed EU countries (core regions or core member states) can be considered as centres (hubs), while all other areas are considered peripheral. Centres interact closely with peripheries and form a closed area system. The control of the centres over the periphery is stimulated by self-amplifying polarization mechanisms, these feedback effects being:

- power effects; economic weakening of the periphery, leakage of growth potential into the centre,
- information effects; strengthening the interaction capacity of the centre through dynamic growth of population, income, production factors,
- psychological effects; concentrating the conditions for sustained innovation in the centre,
- effects of modernization; the transformation of the existing social system of the centre due to the greater application of cumulative changes brought about by innovation,
- synergy effects, new innovations generated by innovation
- appearance in the wider sphere of the economy,
- production effect; reducing the cost of innovation through internal and external savings

Due to the unforeseen consequences of power relations, the centre's innovations will sooner or later be introduced on the periphery and information will flow more and more rapidly to dependent areas. If the diffusion of innovation and its accompanying effects accelerates in peripheral countries, dependency relationships between centres and peripherals will gradually disappear, and territorial development will become more and more balanced. The below Table 1. gives briefly summary about the convergence and divergence processes from different aspects between the core and periphery (Káposzta-Nagy, 2015)..

Table 1: Comparison of core and periphery regional characteristics and changes

	Features of Core EU Member States (mostly developed region)	Features Peripheral CEE countries
Economy	Capital and knowledge intensive, high-value added sectors, activities with high productivity and global competitiveness. Application of cutting-edge technologies and taking the strategic decisions. Wide and strong R&D and innovation system, strong industry-university linkages, entrepreneurial universities	Labour-intensive, low value-added sectors/activities, low level of technology advancement, shortcomings in productivity and competitiveness predominantly in SME sector. Mass production, assembling products, no strategic decisions, low R&D and innovation activity, weak industry- university linkages
Labour-market and institutional system	Highly qualified, competent, skilled labour workforce, well developed institutional system, transparent and accountable business environment, social wellbeing	Brain-drain of highly qualified workers, lack of core competencies and entrepreneurial attitudes, skills. Weak institutional system (education, health-care), difficulties in business environment, corruption, poverty, income disparities.
	Changes in peripheral CEE countries lead to convergence	Changes in peripheral CEE countries lead to divergences
Economy	Capital intensive R&D investments, effective knowledge and top-level technology transfer, economic restructuring (e.g. digitalization, automatization, Industry 4.0.), moving toward the high-value added activities	Labour intensive, mass production investments, no economic restructuring, import of obsolete “mature” technologies
Labour market and institutional system	Raising the ration of highly skilled, competent, well-educated labour workforce, crowding-out the workforce with low qualifications. Building up effective institutional system supporting R&D and innovation, changing social attitudes toward innovations and entrepreneurship.	Brain-drain, weak and insufficient institutions insist of preserving the status quo, high ratio of lowly qualified labour workforce

Source: Own edition based own research based on Smętkowski (2015a), Smętkowski (2015b), European Investment Bank (2018) and ESPON (2018)

The CEE countries show differentiation in their economic structures, educational and institutional system and finally in their ethnic heterogeneity as well. The Visegrad (V4) countries (Poland, The Czech Republic, Slovakia, Hungary) and Slovenia, plus the three Baltic States (Estonia, Lithuania and Latvia) became members of the EU in 2004, while Bulgaria and Romania in 2007 and Croatia in 2013. Furthermore, Serbia strives to become EU member state as well in the near future and the negotiations related to its EU accession have been on progress.

In the frame of the EU accession, concerted efforts of legal harmonization to the EU acquis had to be completed, implying similar procedures but varying extent of harmonization for the various countries and various fields. Three countries, Slovenia, Slovakia and Estonia have also joined the Eurozone, making a large step towards a more complete integration of their economy into the EU. In some of the countries, the reforms have been faster, while other countries have adopted gradual methods. Poland was, at the beginning, an example of the „shock therapy” approach, which means the sudden release of price and currency controls, withdrawal of state subsidies, and immediate trade liberalization. In countries like Slovenia, Hungary or Romania reforms introduced more incrementally. Reform strategies also differed in complementarity/substitutability of reforms, their possible reversibility in view of needed adjustments, and sustainability of their political economic conditions.

Economic convergence among the CEE countries

During the last several year time-period (between 2013-2017) certain signs of economic convergence among the CEE countries can be observed. The first one is that in majority of the CEE countries economic growth (GDP annual variation in %) exceeded the EU average took place as you can see in Figure 1.

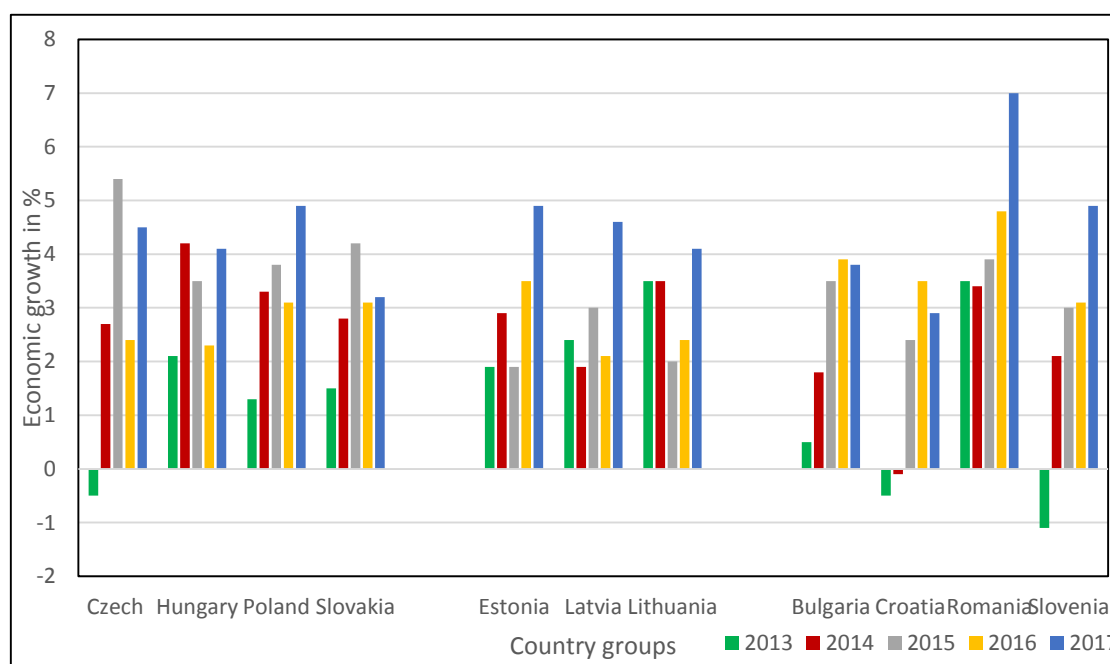

Figure 1: Trends of economic growth (annual variation of GDP in %) in CEE countries categorized into three subgroups (V4, Baltic States and other CEE countries) between 2013-2017

Source: Own edition based on Staehr (2015); SEB (2019); World Bank (2020)

Based on the above Figure, it can be calculated that the average economic growth rates in the investigated time period in the V4 countries and the Baltic States were roughly around 3 %, and the other CEE countries around 2,8 %, meanwhile the EU-average was 1,79 % (from 1996 until 2018). If these favourable trends will be proved to be sustainable on longer time scale, the development gap between the centres (core EU member states) and the peripheral CEE countries can be diminished leading to economic convergence.

The second convergence trends among the CEE countries can be characterised with the GDP/per capita as you can see in Figure 2.

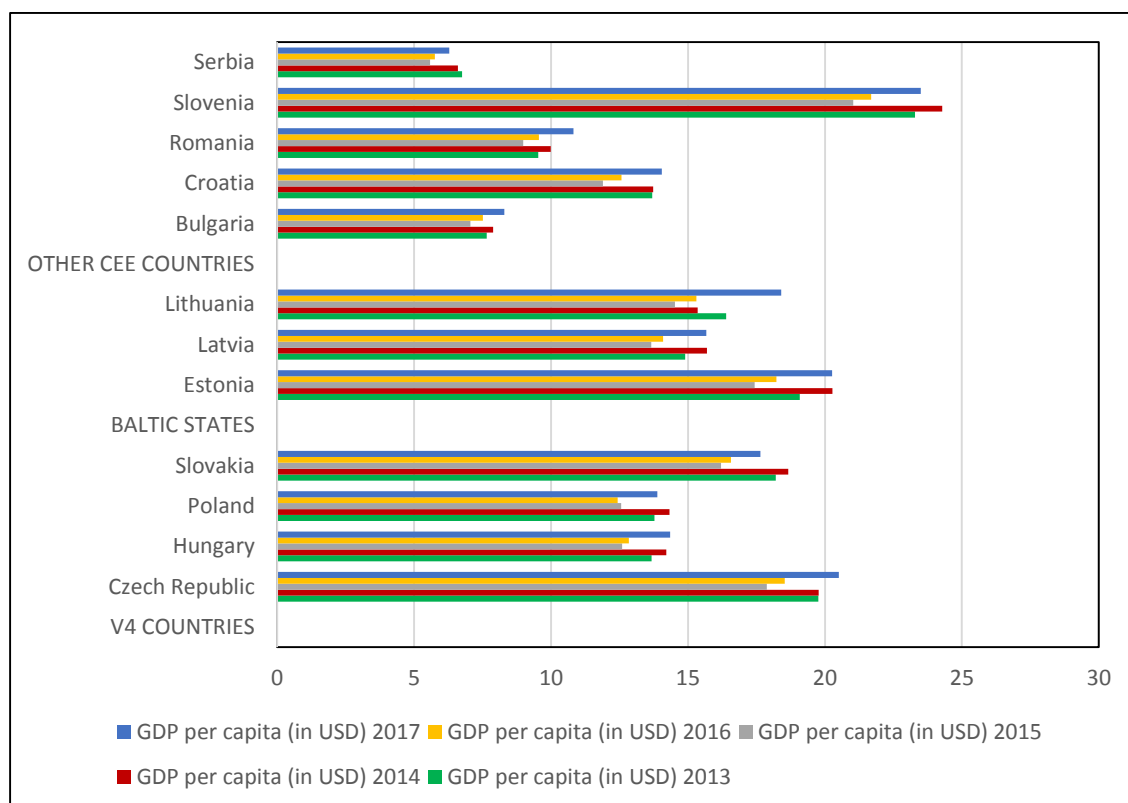

Figure 2: Trends of GDP per capita (in USD) in CEE countries between 2013-2017

Source: Own edition based on SEB (2019); World Bank (2020)

GDP per capita indicates Gross Domestic Product (GDP) per capita (per person). Value GDP per capita can be a vital indicator of economic performance and a helpful unit to create cross-country comparisons of average living standards and economic successfulness. In this context, you can observed that the most developed CEE countries in 2017: the Czech Republic (20502 USD); Estonia (20260 USD) and Slovenia (23495 USD) reached the two-third EU average GDP per capita (36 757 USD respectively), while some other CEE countries reached the half of the EU average: Slovakia (17 640 USD); Lithuania (18 407 USD). These trends can also reduce the economic and social wellbeing between the centres and the peripheral countries if the other conditions will be given. On the other hand, serious lag remained the less developed CEE countries compered to either EU average or the developed CEE countries: Bulgaria (8300 USD), Serbia (6288 USD); Romania (10819 USD).

Material and Methodology

In this review paper, the authors focused mainly on comparing economic growth and development trends in the previous EU Programing Period (2014-2020) via benchmark analyses. The source of the data collection and processing were different, relevant, international and national documents published by the European Commission, OECD, WEF, World Bank and UNDP. Besides that, on-line literature sources, statistical data and scientific publications were also used as additional secondary source. In the course of the benchmark methodology, the authors made comparison using different indicators revealing the true nature of the regional disparities and the possible reasons beyond the different economic growth patterns among the CEE countries. These indicators mainly focused on the income inequalities, economic inequalities, human capital inequalities. (The “classical” GDP/capita and annual variation of

GDP in percentage indicators had already presented in the previous theoretical literature review section illustrating the convergence processes of the CEE countries). The authors applied the following indicators during their own research work:

The Gini index indicates the income inequality, from this aspect it is one of the widely applied international index. Individual households compare the income of other households with that of income distribution. The value of Gini coefficient can be between 0 and 100%. If the Gini coefficient is 0% this would indicate perfect income equality, while the value of 100 % would mean that all the income of the economy to just one household is concentrated, which would testify to total income inequality (Catalano et al. 2009; European Parliament 2019; OECD 2019b; Ahlin-Jeong 2021). The poverty or poorness ratio is that the magnitude relation of the amount of individuals (in a given age group) whose financial income falls below the poorness line; taken as the median unit financial income of the full population. it's conjointly out there by broad age group: kid poorness (0-17-years-olds), working-age poorness and aged poorness (66-year-olds or more). However, two countries with identical poorness rates might dissent in terms of the relative income-level of the poor (Laderchi et al. 2003; Medgyesi-Tóth 2018; OECD 2019a).

The Human Development Index (HDI) emphasizes that folks and their capabilities ought to be the final criteria for assessing the other aspects of event of a country, not economic process alone. The HDI is also define life as average action in key dimensions of human development: an extended and healthy life, being knowledgeable and have a good commonplace of living. The HDI is that the mean value of normalized indices for every of the three dimensions (Lind 2004; UNDP 2015).

Global Competitiveness Index (GCI): World Economic Forum GCI covering 140 economies, the Global Competitiveness Index 4.0 measures national competitiveness—defined as the set two main sub-index (with different weights): Growth Competitiveness Index macroeconomic conditions + innovation factors and Business Competitiveness Index operation and strategy + business environment (WEF 2018):.

World Competitiveness Index: World Competitiveness Yearbook: Ranking 63 countries based on 340 criteria (2/3) official statistics - 1/3 own expert survey). Aggregate Ranking: a) economic performance, b) government efficiency, c) the performance of the private sector, d) infrastructure conditions (IMD 2018).

Doing Business: 190 countries evaluate the quality of the business environment 10 areas are assess separately and then aggregate, Comparing Business Regulation for Domestic Firms in 190 Economies (World Bank 2018).

The conclusions and recommendations based on this „desk research” finding reflects the authors' own subjective professional opinion and hopefully can contribute to understanding the main driving forces of the CEE region economic trends

Results and discussion

Economic and social divergences in CEE countries

Income inequality - Gini index

The Table 2. indicates the values of Gini coefficient among the CEE countries. As you can see the Gini coefficient shows lowest values in the Czech Republic 0,253 and Slovakia 0,241 (in V4 country group), Estonia (0,314) in Baltic States and in Slovenia (0,244) among the other CEE countries and on the contrary the highest in Bulgaria (0,374), Romania (0,359) and Croatia (0,308).

Table 2: Gini coefficient of CEE countries, 0 = complete equality; 1 = complete inequality, 2017 or latest available

Country group	Gini coefficient
V4 countries	
Czech Republic	0,253
Hungary	0,288
Poland	0,284
Slovakia	0,241
Baltic states	
Estonia	0,314
Latvia	0,346
Lithuania	0,378
Other CEE countries <i>Estimated World Bank 2015 data</i>	
Bulgaria	0,374
Romania	0,359
Slovenia	0,244
Croatia	0,308
Serbia	0,285

Source: Own edition based on Filauro (2018); SEB (2019); OECD (2019b)

It is quite interesting that the CEE countries formed a relatively homogenous group at the end of the last century, but since the elapsed time currently serious differences (polarization trends) took place. The possible reasons beyond this phenomenon can be the local features of the taxation and poor income redistribution system (social transfers), the development of labour market and business environment.

Furthermore, the faster income growth of upper social strata compared to the slower income growth of the lower social strata than average income growth can also contribute to the rise of income inequality. In case of the Baltic States (Estonia, Latvia, Lithuania) and certain member of V4 countries (Hungary) and the other CEE countries (Bulgaria, Romania, Croatia) the income inequality increased significantly, meanwhile in the Czech Republic, Poland, Slovakia, Slovenia and Serbia managed to reduce this unfavourable trend.

Income inequality - Poverty ratio

The Table 3. indicates the values of Poverty ratio among the CEE countries. It can be observed according to this table that the poverty ratio is the lowest in the Czech Republic (0,056), Estonia (0,157) and Slovenia (0,087) which is strongly correlated to the small Gini coefficient. The

situation worsened in the course of the last years in Bulgaria, Romania, Croatia and Serbia from the same reasons than in case of the Gini coefficient.

Table 3: Poverty ratio of CEE countries, Total / 0-17-year-olds / 66-year-olds or more 2017 or latest available

Country group	Poverty ratio
V4 countries	
Czech Republic	0,056
Hungary	0,101
Poland	0,103
Slovakia	0,085
Baltic states	
Estonia	0,157
Latvia	0,168
Lithuania	0,169
Other CEE countries <i>Estimated World Bank 2015 and EUSTAT 2016 data</i>	
Bulgaria	0,234
Romania	0,194
Slovenia	0,087
Croatia	0,195
Serbia	0,259

Source: Own edition, 2022 based on Medgyesi and Tóth (2018); OECD (2019a)

The standard deviations in Gini coefficient and the poverty ration among the CEE countries reflects serious social divergences in certain countries that can be led back to unsolved economic and competitiveness challenges.

Human capital inequality - Human Development Index (HDI) in case of CEE countries

Based on the HDI index (Table 4.) the higher rank of the index clearly coincides with the lower Gini coefficient and poverty ratio in the Czech Republic, Estonia and Slovenia and the lowest HDI rank coincide with high Gini coefficient and poverty ratio.

Table 4: HDI and ranking list of CEE countries, 2016 or latest available

Country group	
V4 countries	HDI (HDI rank)
Czech Republic	0,888 (27)
Hungary	0,838 (45)
Poland	0,865 (34)
Slovakia	0,855 (39)
Baltic states	
Estonia	0,871 (30)
Latvia	0,847 (43)
Lithuania	0,858 (35)
Other CEE countries	
Bulgaria	0,813 (50)
Romania	0,811 (52)
Slovenia	0,896 (24)
Croatia	0,831 (46)
Serbia	0,787 (66)

Source: Own edition based on UNDP (2018)

These results clearly indicate that the sufficient number of available, highly qualified, skilled, competent motivated labour workforce can largely contribute to the improvement of productivity via knowledge-intensive activities, creativity, critical thinking, multidisciplinary approach and innovation. The necessary ex-ante precondition beyond that is the existing the well performing, stable health-care and educational institutional system. The majority in the CEE countries the weak institutional system and the poor infrastructural development can lead to raising the regional divergences not only to the EU-average but among the (more developed) CEE countries as well.

Economic inequalities - Competitiveness indicators of CEE countries

In case of economic competitiveness on national level, you can deal with different indicators.

The CEE region can be divided into three subgroups: the first country group consist of the Visegrad (V4) countries: the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia, the members of the second group are the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania. Finally, the other CEE countries belong to the third group. In every subgroup can be regarded one member, which is more developed compared to the other members inside its group: the Czech Republic in V4 region, Estonia in Baltic State and Slovenia among the other CEE countries performs best in the field of various social and economic indicators (Gini index, Poverty ratio, HDI, GCI, IMD rank and Doing Business). At the same time, the following countries proved the weakest actors

in their subgroup based on the same indicators: Hungary in V4 countries; Latvia in Baltic States and Romania, Bulgaria and Serbia.

It is not surprise that in the Table 5. Czech Republic, Estonia and Slovenia possess the most favourable competitiveness ranking related to all the three different competitiveness indicators.

Table 5: Different competitive index ranking list of CEE countries, 2017 or latest available

Country group	GCI rank (2017) among 140 countries	IMD rank (2017) among 63 countries	Doing Business rank (2018) among 190 countries
V4 countries			
Czech Republic	29	33	30
Hungary	48	46	48
Poland	37	36	27
Slovakia	41	50	39
Baltic states			
Estonia	32	25	12
Latvia	42	35	19
Lithuania	40	29	16
Other CEE countries			
Bulgaria	51	43	50
Romania	52	47	45
Slovenia	35	34	37
Croatia	68	44	51
Serbia	65	n. a.	43

Source: Own edition based on IMD (2018); SEB (2019); World Bank (2018); WEF (2018)

Foreign direct investment (FDI), which has been one of the main drivers of the region's economic transformation in the past, particularly in terms of technology and knowledge transfer, will continue to be important, but not to the same extent as in the previous decade. In some sectors, Central and Eastern Europe has become a major part of Western European production, and its FDI target has gradually shifted to more advanced sectors, with a growing focus on services. Attraction of FDI is crucial in the CEE region but in different size depending the infrastructural, labour market, educational system and the business environment conditions and the competitiveness of the SME sector. Due to the poverty and underdeveloped

infrastructure and the relatively low competitiveness predominantly in the other CEE country group Romania, Bulgaria and Serbia are strongly interested in any large infrastructural and job-creation capital investment. The typical example about this one is the Chinese Belt and Road Initiatives (BRI) project, which was called earlier One Belt, One Road Initiative or New Silk Road. This global project is aiming to the extension of the intercontinental transportation and energy infrastructural investments and network between Europe, Asia and Africa make easier to the global market access for the Chinese products and services. The total sum of investments reached about 1.1 trillion US dollars at this time. As a basis, the team assumed investments within the size of 1.067 trillion USD and 420 BRI projects. 59 % of the projects are development of transportation infrastructure. Energy infrastructure as second most vital sector amounts to 17 %. These two sectors also account for the highest investment volumes.

- The need to scale back transportation prices for Chinese commodities – a major priority of the country's export-driven model;
- The overcapacity in certain sectors of China's economy, such as its steel and cement industries - currently, Chinese construction companies, manufacturers and other businesses that have thrived on the country's building boom increasingly have to look for opportunities abroad;
- China's eagerness to invest its huge foreign exchange reserves (estimated to be in excess of \$3 trillion in late 2016);
- The need to speed-up the economies via BRI routes and so increase demand for Chinese merchandise and services.

CEE European countries, as well, as the Western Balkans, are also turning into progressively concerned in connected discussions and comes on its western end. Meanwhile the region is ringed by EU member states (Bulgaria, Croatia, Greece, Hungary, Italy, Romania, and Slovenia), none of the alleged Western Balkans Six (WB6) – Republic of Albania, Kosovo, the previous Yugoslav Republic of Macedonia, Serbia, Montenegro, and Bosnia and Herzegovina – are part of the Union. In terms of project implementation, Serbia stands out once again as Beijing's key partner in the region. China has already invested more than \$1 billion, mostly in the form of loans, to finance the building of transport infrastructure and energy projects in the country. Following the deal between Hungary, Serbia and China on upgrading the railway link between Budapest and Belgrade in January 2015, the former Yugoslav Republic of Macedonia and China agreed to prepare a feasibility study of the route and cost of modernising the country's railways. The next phase will involve defining models for financing the project, but it is worth noting that the China Railway Rolling Stock Corporation is already supplying Skopje with electric trains (Tonchev 2017, Baark 2019; Song-Qiqi 2018).

Besides the BRI project, Agricultural trade between China and the Central and Eastern European Countries (CEEC) has grown rapidly. The Chinese government proposed jointly building agricultural "demonstration zones" with Bulgaria. Bulgaria has rich traditions in the production and processing of high-quality agricultural products and food; therefore, Bulgaria closely cooperate with the Chinese authorities to improve market access for Bulgarian agricultural and food products (Guo et al. 2021).

As far as the V4 countries are concerned, plus Romania and Serbia as well, in these countries the car and vehicle industry can be the most dominant industrial sector based on car assembly plants strongly linked to the Germany without R&D, marketing and distribution activities, and the strategic decisions (to whom and what and which quantity and which cost and price level should be produced) have been taken in abroad in the headquarter of multinational companies

(MNC's). Furthermore, in the automotive industry, there is already a great deal of uncertainty as to how long the products currently manufactured are still modern, and the countries of the Central and Eastern European region over the past decade have very specialized in one direction, explosives, which further narrows their room for economic restructuring. The potential for further development of products manufactured in the region is very limited: when the automotive industry was introduced on a larger scale in any CEE country, they mainly introduced simple technologies, but over time, the factories also introduced more complex processes and some product development operations. On the one hand, these technological improvements can mean hidden opportunities to make steps forward, but looking at the product lifecycle model, you can see that these improvements reported newer and more recent involvement in production processes that are in a declining phase on global scale. Based on the global market trends, the entire manufacturing industry is facing serious structural, overproduction crisis, and this is particularly true of the automotive industry. The essence of this crisis is that more and more unexploited capacity is being used, as more and more country in the CEE region capable to take over standardized production, while there is a lack of effective demand (due to mature markets) that could keep up with capacity building. As a result, a very depressed profitability is being developed in this sector inside the CEE region. Cost-cutting developments, big innovations are no longer born in the classic car industry. Of course, there have been attempts to hybridize, and collaboration with software developers has intensified, but truly creative and productive ideas tend to come from outside the industry and influence the development of car-makers. Cost sensitivity and fierce competition are forcing large manufacturers to increasingly deploy their capacities in peripheral regions, Eastern Europe, Latin America and certain regions of Asia. Western manufacturers have even appeared in Africa: VW has recently built a plant in Ethiopia and Renault in Morocco (ING 2020).

An additional consequence of the expansion of the automotive industry in Central and Eastern Europe is that, in countries with a high level of capital poverty, the emergence of such a concentration of capital also creates a specialization dependency. It is quite clear that in regions where the automotive industry is emerging, it has a suction effect that other industries, possibly more embedded in the local economy, are unable to keep up with, and thus have the detrimental consequences of a strong specialization in island-based export production. Many companies are beginning to specialize highly in order to meet the delivery conditions.

Depending on the workplace quality and safety (for example, can employees be easily "exchanged" or develop their skills with the company) what types of contracts are they employing, what skills are expected and what on-the-job and off-the-job training is required or whether they have the opportunity to move up within the company, they talk about the "high road" model and the "low road" model. It follows from the inequalities within the production chain that the low-road model is dominant in the CEE region. The automotive production chain looks like there are top-notch OEMs (Original Equipment Manufacturer), followed by a hierarchy of first, second and third and fourth-tier suppliers. Hungarian companies can join this chain at Tier 3 and 4 levels. This is the global value chain from which you can understand the process of passing on costs: Seeing developments in recent decades, you see that the Eastern European region has continued to rise in productivity relative to German productivity, but not nearly as far as wage convergence is concerned: the productivity / wage gap remained just as wide. Of course, wages have increased in the countries of the semi-periphery, but the expectation has also increased: knowledge of production lines requires more work, more shifts and more workers often feel they have no opportunity to move ahead their carriers.

The role of multinational companies operating in the region remains dominant: the value added by foreign companies (which is the measure of GDP) accounts for more than 40 % of total value

added in some countries, such as Hungary, Slovakia, Romania and the Czech Republic, which are also the most integrated countries from the point of the European value chain (Velinov-Bradac 2020).

The main constraints of economic growth in Central and Eastern Europe are tight labour markets, especially in the Czech Republic and Hungary, as well as the potential hard Brexit, which would be detrimental to new trade restrictions that dampen exports and investments by CEE countries. In terms of the disadvantages of Brexit, Slovakia and the Czech Republic are the most vulnerable CEE market largely due to the dominance of the car and vehicle industry, which can be sensitive sector against the global changes.

Among the Baltic States 25% of Estonian, 22% of Lithuanian and 20% of Estonian SMEs provide the opportunity to purchase goods or services online (related to digitalization of SME's). Estonian companies are the most eager to launch internet sales in the future, too. Estonia has been one of the Eurozone's fastest growing economies. During the first three quarters of 2018, GDP expanded by 3.8%. However, the growth has not been broad-based, as almost half of it came from the construction and real estate sectors, while businesses in transport, health and education sectors are the most cautious. 8% of Estonian companies employ foreign workers and 13% of companies are discussing such possibilities. These are the largest number among Baltic countries. That is no surprising, as the employment rate is the highest in Estonia. Latvia is the last one among Baltic States according to the share of companies, which provide the clients opportunity to buy the products or services online. Lithuanian companies operating in agriculture, IT, transport and manufacturing companies. Unexpectedly, the share of companies focusing on domestic markets increased from 66% to 76%, while the share of entities, which will pay the most attention on the current export markets dropped from 18% to 11%. The lack of skilled labour will remain in 2019 and successfully Baltic Business Outlook 2019 growing companies will have resources to attract people, while those struggling will have difficulties with even retaining current staff as the labour costs continues rising (Broadny-Tutak 2022; Nord Regio 2017; SEB 2019).

Conclusions and recommendations

The transformation period following the change of regime resulted in a significant decline in GDP, coupled inherited high debt levels, which led to a rapid disruption of external and internal balance in the countries of the region in the 1990s. This followed by a short period of improving equilibrium and rapid growth until the early 2000s. Between 1997 and 2001, vigorous growth took place with the maintenance of external and internal balances and a reduction in public debt, helping the CEE countries to catch up to the Austrian economic and social development, which has been regard as a sample.

The Central and Eastern European countries (Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Croatia, Poland, Latvia, Lithuania, Hungary, Slovakia, Slovenia, Romania) that joined the EU since 2004 have reduced their gap compared to the EU core member states due to strong economic growth in recent years. This improvement is increasingly being perceived by workers as result of significant wage increases. Some countries in the region, especially those located near economic centres in Western Europe, are already close to the EU average. Due to strong domestic demand and foreign direct investment, the weak dynamics of world trade have so far had little impact on the development of the countries of the region. However, the CEE countries should to continue to catch up, it is necessary to maintain competitiveness and improve the quality of institutions.

There are significant differences between the members of the group: in the Czech Republic and Slovenia, GDP per capita is around 90% of the EU average, about 80% in Estonia, Lithuania

and Slovakia, and about 70% in Poland, Latvia and Hungary, while in Croatia and Romania it is around 60% and in Bulgaria it is only 50%.

The catching-up processes (regional convergence) have not led to worsening of macroeconomic imbalances. This reflects in a decline in public debt-to-GDP ratio in all countries under review and a decline in the debt-to-GDP ratio in almost all countries. However, there have been signs of overheating in the labour market recently. The rate of wage growth in each of the countries under review significantly outstripped productivity growth, leading to a sharp rise in labour costs and a loss of competitiveness - adding that unemployment across the group as a whole fell to an extremely low level of 4.3% last year. Wages and salaries increased by 8.2 %, well above the 3.3 % increase in productivity.

An important factor in catching up is the increasing integration of the CEE economies into the EU internal single market and the world economy. The degree of economic openness - the share of exports and imports in GDP - has increased from 59 % to 64% in the last five years. This process has involved the modernization of infrastructure, not least the support of the EU Structural and Cohesion Funds. The stabilization of the economic framework with EU membership has greatly stimulated foreign FDI and facilitated integration into cross-border production networks.

Continuation of catching-up also depends on the quality of the institutional system and the business environment being improved. They pointed out that, according to the latest World Bank figures, the Czech Republic alone, according to the so-called Worldwide Governance Indicators (WGI) Survey, is above the EU average in terms of governance effectiveness, quality of regulation, rule of law, political stability, freedom of expression and accountability of the state. Other countries in the region are sometimes lagging behind, particularly in terms of quality of regulation, the rule of law and the fight against corruption.

The World Economic Forum (WEF), in its 2018 Global Competitiveness Survey, found that while conditions in most countries in the region improved slightly, none of them reached the EU average. Underdeveloped regional innovation systems, skills gap and poor institutional quality undermine the growth potential of lagging regions. Innovation lacks efficient interactions between higher education institutions and the productive sector. Lack of human capital and poor institutional quality hampers competitiveness and investment decisions. Low-income regions still have significant gaps in their infrastructure, while low-growth regions need well-targeted investment to improve accessibility.

Improving the quality of the institutional system may also be a prerequisite for increasing investment in research and development and high-value added investments. According to Eurostat's EU Statistics Office data from 2017, R&D spending in the region under review represents on average 1.2% of GDP, far below the EU average of 2%.

In addition to FDI, EU funds also play an important role in regional economic development processes. In the period 2014-20, an average of 2.9% of EU GDP is flowing into the region (€ 150 billion to EU member states, excluding Poland), and 2019-20 is a critical period for resource use. The digital transition will create further growth opportunities in the region. Internet penetration has increased by 20 % since the year 2010 in CEE countries and is now close to 75 % of the population, measured by the number of people using the Internet. Mobile penetration in the CEE countries is 120 % for mobile subscriptions per 100 people.

Recommendations

The world economy can undergo a major transformation over the next few decades, what are such global megatrends such as demographics, technologies of the future, a new phase of

globalization and changing energies. Breakthrough technologies are primarily advanced in the short term however, globalization and the due to significant spill-over effects on developing and they can also affect emerging countries. Advanced participation in technology research is highly concentrated nowadays, both between countries and between companies in the long-run, while maintaining balance new megatrends that can be exploited to help catch up with the economy and tackle traps affecting the CEE countries economy may contribute to the increase in domestic productivity.

In addition to high value-added ability, there is a healthy corporate structure and a productive corporate sector it is the basis for long-term sustainable economic growth. Maximum productivity reserve for SMEs identified.

The capital- and knowledge-intensive growth model is primary are the driving forces behind productive businesses, and the entrepreneurs who build and operate them. There are several factors impact on entrepreneurship. Such opportunities include recognizing opportunity, risk taking and networking, as well as product and process innovation, technology or venture capital use. The foundation of a vibrant entrepreneurial ecosystem is a accepting the possibility of failure and deciding to restart. The willingness to take risks largely determines the entrepreneurial culture and potential of an economy innovation. CEE countries are lagging behind in innovation and productivity. Innovation also requires fair competition as it encourages continuous improvement. It is important that companies do not compete for the money of EU Structural and Cohesion Funds, Pre-accession Funds and other state support, which has become a common practice in these countries. It is also not certain that the state can decide for itself where the world is going, and what kind of innovation can be most successful in these countries. Therefore, a broader strategic planning basis and professional discussion with socio-economic actors would be need to allocate development funds as effectively as possible.

Successful implementation and innovation would also require significant bureaucracy reduction. The state would otherwise have the task of strengthening domestic companies, not least because the domestic entrepreneurial sector could make the economy more crisis-resistant and, at the same time, increase its dynamism with entrepreneurial spirit. Thinking in the long timescale, competitiveness should be strengthening through domestic businesses based on high-value-added knowledge-based activities. This mean that investment in public and higher education, making efforts to develop well-educated, motivated human resource with comprehensive competencies, and speed-up the less developed sectors of the domestic economies and regions. The domestic SME sector in every CEE country should possess market-knowledge and making own products and service development and entering into market with their own brand besides or inside the supplier role of the MNC's.

The national economy's competitiveness in the CEE countries means that their domestic economy is capable to develop continuously in a sustainable way, they can avoid crises, they can improve labour workforce's knowledge, they can constantly modernize their structure, and they can sell more and more knowledge on the global market instead of purchasing knowledge, which is the current situation. In this context, competitiveness of domestic owned companies (primarily the SME sector) should be based on creativity, innovation, excellent management and organization, under fair competition circumstances. Getting bid money, tax breaks, or cutting red tape can help, but the money of an unimaginative company is not boosted by public money. That is, in the latter case, we were wasting money because we were taking away the chance of success from a company that could perform better. It is a big challenge if not innovative companies get public or EU funding, because that amount will be a waste of money.

In addition, it would be desirable to focus on harmonising university education with the emerging labour market needs, prevent from being trouble largely due to gap between educational services, portfolio and labour demands. It should be also pivotal to widening lifelong learning processes since upgrading the knowledge can be inevitable for adaption to new challenges and competition.

References

1. Ahlin, C., Jeong, H (2021): A conditional Gini: measure, estimation, and application. *J Econ Inequal* 19, 363–384; DOI: <https://doi.org/10.1007/s10888-020-09474-3>
2. Baark E. (2019): European Perspectives on the Chinese Belt and Road Initiative; *China An International Journal* 17(4):1-20; DOI: <https://doi.org/10.1353/chn.2019.0043>
3. Brodny, J.; Tutak, M (2022): The Level of Digitization of Small, Medium and Large Enterprises in the Central and Eastern European Countries and Its Relationship with Economic Parameters. *J. Open Innov. Technol. Mark. Complex.* 2022, 8, 113; DOI: <https://doi.org/10.3390/joitmc8030113>
4. Catalano T.M, Leise T.L, and Pfaff T. J. (2009): Measuring Resource Inequality: The Gini Coefficient; *Numeracy Vol.2. Issue 2. Article 4.* <https://doi.org/10.5038/1936-4660.2.2.4>
5. European Commission Directorate-General for Research and Innovation (2015): Mind the Gap. European Research for Combating Inequalities; Publications Office, <https://data.europa.eu/doi/10.2777/635016>
6. European Commission, (2017): Competitiveness in low-income and low-growth regions. The lagging regions report; Brussels, 10.4.2017 SWD(2017) 132 final; URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/lagging_regions%20report_en.pdf
7. European Investment Bank (2018): Inequality in Europe; URL: https://www.eib.org/attachments/efs/econ_inequality_in_europe_en.pdf
8. European Observation Network for Territorial Development and Cohesion (ESPO 2018): Inner peripheries in Europe – Possible development strategies to overcome their marginalising effects
9. European Parliament (2019): Regional inequalities in the EU. Briefing; URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637951/EPRS_BRI\(2019\)637951_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637951/EPRS_BRI(2019)637951_EN.pdf).
10. Filauro S. (2018): The EU-wide income distribution: inequality levels and decompositions European Commission; ISBN: 978-92-79-85626-6; DOI: <https://doi.org/10.2767/388578>
11. ING (2020): CEE automotive industry. Accelerating challenges; URL: https://think.ing.com/uploads/reports/CEE_Automotive_180620.pdf
12. Káposzta, J.; Illés, B.; Nagy, H. (2017): *Examination of impact of economic policy on quality of life in regions of some european countries with global perspective.* ENGINEERING FOR RURAL DEVELOPMENT 16:1 pp. 236-241., 7 p. (2017)
13. Káposzta, J; Nagy, H. (2015): *Status report about the progress of the Visegrad Countries in relation to Europe 2020 targets.* EUROPEAN SPATIAL RESEARCH AND POLICY 22:1 pp. 81-99., 19 p. (2015) DOI: <https://doi.org/10.1515/esrp-2015-0018>
14. Márton Medgyesi and István György Tóth (2018): Looking back to convergence trends and inequality developments in Central- and Eastern Europe, almost three decades after the transition Paper prepared for the 35th IARIW General Conference Copenhagen, Denmark, August 20-25, Session 7C-1: A Quarter Century Passes-East Central Europe

15. Niels Lind (2004): Values Reflected in the Human Development Index; Social Indicators Research 66(3): 283-293; DOI: <https://doi.org/10.1023/B:SOCI.0000003587.32655.b7>
16. Nord Regio (2017): Policy Brief - Inclusive Digitalization in the Baltic Sea Region. An Instrument for Growth and Development in Declining Rural Areas?; URL: https://interreg-baltic.eu/wp-content/uploads/2021/10/78-BSR_Stars_S3_Policy_Brief_Inclusive_Digitalisation.pdf
17. Laderchi C.R, Saith R. and Stewart F. (2003): Does it Matter That We Do Not Agree on the Definition of Poverty? A Comparison of Four Approaches; Oxford Development Studies 31(3):243-274; DOI: <https://doi.org/10.1080/1360081032000111698>
18. Lilei Song and Zhao Qiqi (2018): A Model for the Belt and Road Initiative: China's Cultural Diplomacy Toward Central and Eastern European Countries; In book: The Belt & Road Initiative in the Global Arena; DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-10-5921-6_4
19. OECD (2015): In It Together: Why Less Inequality Benefits All
20. OECD (2019a): Poverty rate (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/0fe1315d-en>
21. OECD (2019b): Income inequality (indicator). DOI: <https://doi.org/10.1787/459aa7f1-en>
22. IMD (Institute of Management Training and Economics) 2018: World Competitiveness Digital Ranking
23. Philippe Monfort (2008): Convergence of EU regions Measures and evolution; European Union Regional Policy Working Paper - A series of short papers on regional research and indicators produced by the Directorate-General for Regional Policy; URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/work/200801_convergence.pdf
24. Plamen Tonchev (2017): China's Road: into the Western Balkans European Union Institute for Security Studies (EUISS); URL: <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief%203%20China%27s%20Silk%20Road.pdf>
25. Ru Guo, Xiaodong Qiu, and Yiyi He (2021): Research on Agricultural Cooperation Potential between China and CEE Countries Based on Resource Complementarity; Mathematics 2021, 9, 503. <https://doi.org/10.3390/math9050503>
26. SEB (2019): Baltic Business Outlook
27. Smętkowski M. (2015a): Spatial patterns of regional economic development in Central and Eastern European countries; Geographia Polonica vol. 88, 4, pp. 539-555; DOI: <https://doi.org/GPol.0033>
28. Smętkowski M. (2015b): Regional disparities and development dynamics of CEE regions in the period of prosperity and austerity Centre for European Regional and Local Studies (EUROREG) University of Warsaw Growth-Innovation-Competitiveness: Fostering Cohesion in Central and Eastern Europe" (GRNCOH) WP 6 Task 2 Subtask 2a
29. Staehr K (2015): Economic Growth and Convergence in the Baltic States: Caught in a Middle Income Trap?; Intereconomics 50, 274–280 (2015). DOI: <https://doi.org/10.1007/s10272-015-0551-1>
30. Tóth, T., Káposzta, J. (2021): *Successful management of settlements to boost rural development*. EUROPEAN COUNTRYSIDE 13 (2021) 4. pp. 819-833. 15 p. (2021) DOI: <https://doi.org/10.2478/euco-2021-0044>
31. UNDP (United Nations Development Programme). 2018. Statistical Update. Human Development Indices and Indicators. New York; URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents//2018humandevstatisticalupdate.pdf.pdf>

32. Velinov E. and Bradáč J (2020): Automotive Business Development in Central and Eastern Europe: Future Challenges and Perspectives; International Conference on Automotive Industry 2020; URL: https://www.researchgate.net/publication/345778946_Automotive_Business_Development_in_Central_and_Eastern_Europe_Future_Challenges_and_Perspectives
33. World Economic Forum (WEF 2018) Global Competitiveness Report ISBN-13: 978-92-95044-76-0
34. World Bank (2018): Doing Business Report. COMPARING BUSINESS REGULATION FOR DOMESTIC FIRMS IN 190 ECONOMIES
35. World Bank (2020): Open Data. GDP Growth (annual %) – Central and Eastern European Countries and the Baltics; URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=B8>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution [CC-BY-NC-ND-4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) International License.

